

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

**Мистецька опришкіана України : генеза, культурна спадщина,
традиції**

Виконала студентка: II курсу,
групи СОІз-22м
напрямку підготовки (спеціальності)
014 Середня освіта (Історія)
Тимчук Христина Романівна

Керівник: кандидат історичних наук,
асистент кафедри історії України
і методики викладання історії
Савчук Богдан Романович

Рецензент: кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
і методики викладання історії
Міщук Андрій Іванович

м. Івано-Франківськ – 2023 р.

АНОТАЦІЯ

Тимчук Христина Романівна. Мистецька опришкіана України: генеза, культурна спадщина, традиції.

Дипломна робота на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014 Середня освіта. Історія. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2023.

На основі опрацьованих джерельних та історіографічних матеріалів у дипломній роботі охарактеризовано зародження традицій та розвиток мистецької опришкіани України. Досліджено джерельну базу теми роботи, зарубіжну та українську історіографію, що аналізує етапи впровадження культурної спадщини опришківського руху XVI–XIX ст. Висвітлено особливості соціально-економічного та побутового становища опришків під час антифеодальної боротьби. Проаналізовано культурний шлях опришківського руху з допомогою опрацьованих народних переказів, легенд та повістей. Здійснено комплексну характеристику етапів та методів популяризації національних мистецьких цінностей.

Охарактеризовано низку культурних артефактів та проаналізовано збереження традицій мистецької опришкіани. Під час дослідження визначено особливості мистецьких витворів та традицій опришків як один з головних елементів культурної спадщини України. Продемонстровано варіанти сучасних музеїв опришківської спадщини в Україні та прослідковано маршрут стежками опришків задля ґрунтовнішого вивчення в сфері краєзнавства. Продемонстровано методи впровадження мистецької опришкіани в навчально – виховний процес в закладах освіти з допомогою екскурсійної та краєзнавчої роботи.

Ключові слова: опришкіана, культурна спадщина, опришківське мистецтво, народна творчість, опришківський рух, антифеодальна боротьба, карпатські опришки.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. Теоретико-методологічні основи дослідження історії та спадщини опришківського мистецтва.....	8
1.1. Теоретичний аналіз історичних джерел.....	8
1.2. Методологія дослідження.....	18
РОЗДІЛ II: Генеза мистецької опришкіани.....	26
2.1. Історичний контекст: опришкіана як явище української історії.....	26
2.2. Походження та розвиток опришківського руху.....	35
2.3. Важливі події та особистості у становленні мистецької опришкіани.....	45
РОЗДІЛ III: Спадщина та традиції мистецьких опришків та їх відображення в сучасній національній культурі.....	57
3.1. Мистецькі витвори та традиції опришків як елемент української культурної спадщини.....	57
3.2. Сучасні музеї опришківської спадщини в Україні.....	63
3.3. Вплив мистецької опришкіани на національну культуру сучасної України: історичний аналіз.....	72
РОЗДІЛ IV. Використання магістерської роботи у навчально-виховному процесі.....	82
ВИСНОВКИ.....	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	104
ДОДАТКИ.....	109

Вступ

Мистецька опришкіана України – це феномен, який знаходиться на стику мистецтва, історії, культурної спадщини та національної ідентичності. Ця тема дослідження є важливою, оскільки вона дозволяє розглядати мистецькі прояви опришківського руху як частину національної культурної спадщини та традицій, що вплинули на формування української ідентичності. Мистецтво опришківського руху стало важливою складовою культурного ландшафту України, а його вплив на формування національної самосвідомості та сучасного мистецтва залишається піднесеним до сьогодні.

Актуальність дослідження полягає в необхідності розкриття історії, культурної спадщини та художніх традицій мистецької опришкіани в Україні. Ця тема є важливою для розуміння та вивчення власної історії, культурної спадщини, а також для збереження і популяризації національних мистецьких цінностей. Мистецтво опришківського руху, як частина історії українського народу, має велике значення для формування національної ідентичності. Вивчення цієї теми дозволяє краще зрозуміти історичний контекст і соціокультурні обставини, що вплинули на виникнення опришківського руху, а також його місце в загальній історії України.

Мистецтво завжди було важливим інструментом вираження духовних цінностей та історичного досвіду нації. Опришківство, як явище в українській історії, сформувало свою власну мистецьку та культурну спадщину, яка відображає патріотизм, боротьбу за свободу та справедливість. Ця тема стала об'єктом вивчення для численних дослідників, які спрямовують свої зусилля на розкриття генези, аналіз культурних артефактів і збереження традицій мистецької опришкіани.

Дослідження мистецької опришкіани в Україні має велике значення, оскільки воно сприяє збереженню та популяризації культурної спадщини, відображає історичний досвід боротьби за незалежність і стає важливим компонентом формування національної самосвідомості. Мистецтво

опришківського руху стало окремим мистецьким явищем, яке потребує глибокого дослідження та аналізу.

Об'єктом дослідження є мистецька опришкіана України.

Предметом дослідження є прояви мистецтва опришкіанства, його історичні коріння та еволюція, а також вплив на культурну спадщину та сучасне мистецтво України.

Метою роботи є систематизація та аналіз історії, культурної спадщини та художніх традицій мистецької опришкіани в Україні. Крім того, дослідження спрямоване на вивчення впливу опришківського мистецтва на формування культурних цінностей і національної ідентичності.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначити методологію дослідження та вивчити теоретичний аналіз історичних джерел;
- охарактеризувати історичний контекст опришкіани як явища української історії;
- проаналізувати походження та розвиток опришківського руху;
- вивчити важливі події та особистості у становленні мистецької опришкіани;
- розглянути мистецькі витвори та традиції опришків як елемент української культурної спадщини;
- описати сучасні музеї опришківської спадщини в Україні;
- з'ясувати вплив мистецької опришкіани на національну культуру сучасної України: історичний аналіз.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети використовуються різні методи дослідження, такі як історичний аналіз, культурологічний підхід, порівняльний аналіз, а також здійснюється за допомогою загальних методів мислення: індукції, дедукції, аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення.

Теоретичну базу проведеного дослідження становлять роботи таких українських учених: феномен опришкіани вивчали багато дослідників,

починаючи із праць ХІХ ст. І. Вагилевича, Я. Головацького та І. Франка. Характеристику аспектів опришківського руху можемо віднайти у наукових і публіцистичних працях П. Арсенича, В. Будівського, В. Гнатюка, В. Грабовецького, І. Денисюка, І. Дмитрук, В. Качкана, Р. Кирчіва, М. Кугутяка, В. Погребенника, Я. Поліщука, О. Салій, І. Сенькова, С. Хороба та інших.

Теоретичне значення дослідження полягає в розширенні знань про історію та культурну спадщину України, а також в поглибленні розуміння впливу мистецтва на формування національної ідентичності. Результати дослідження можуть служити основою для подальших досліджень в області української культури та мистецтва.

Практичне значення дослідження полягає в підвищенні свідомості суспільства про важливість збереження та популяризації національної культурної спадщини. Результати дослідження можуть бути використані для організації виставок, лекцій, майстер-класів та інших культурно-освітніх заходів, спрямованих на підвищення інтересу до мистецтва та культури України.

Таким чином, дослідження мистецької опришкіани України є актуальним і важливим завданням, спрямованим на вивчення, збереження національної культурної спадщини та її вплив на сучасне мистецтво та суспільство.

Структура роботи. Магістерська робота складається із вступу, чотирьох розділів, які містять вісім підрозділів, висновків та списку використаних джерел (69 найменувань). Основний обсяг викладений на 103 сторінках, загальний 126 сторінок.

РОЗДІЛ I. Теоретико-методологічні основи дослідження історії та спадщини опришківського мистецтва

1.1. Теоретичний аналіз історичних джерел

Теоретичний аналіз історичних джерел опришківського мистецтва є важливою складовою дослідження цієї унікальної культурної та художньої традиції. Опришківство є частиною української національної спадщини, і його вивчення допомагає розуміти історію та культуру українського народу. Тому цей етап наукової роботи є одним із головних при висвітленні проблеми.

Дослідження опришкіани через історичні джерела має свої особливості. Однією з них є використання фольклорних джерел, які до середини XIX століття були основними джерельними матеріалами для вивчення опришківства. Народна творчість, зокрема легенди та перекази, містила в собі різноманітні місцеві оповіді про опришків, а також видатних ватажків опришківського руху, таких як Олекса Довбуш, Іван Бойчук, Василь Баюрак, Мирон Штала і багатьох інших. Однак при спробах аналізу опришкіани дослідники стикалися з тим, що в народному фольклорі легенди та перекази нерідко змішувалися і не мали чіткого розмежування. Це було спричинене тим, що перекази часто включали легендарні мотиви, а незвичайні події, описані в легендах, існували поряд із повсякденними та звичайними явищами [5, с.200].

У вивченні історичних джерел опришківського руху є певна особливість. До середини XIX століття відомості про опришківський рух передавалися в основному через народну творчість. Фольклорні джерела становили основний джерельний матеріал для вивчення опришківства. У легендах і переказах відображалися окремі аспекти опришківського руху, а також імена видатних опришківських ватажків, таких як Олекса Довбуш, Іван Бойчук, Василь Баюрак, Мирон Штала та інші. Потрібно відзначити, що розмежування між легендами та переказами не завжди було чітким, оскільки перекази часто містили елементи легенд і дивовижні події, які сприймалися як звичайні в житті [12, с.68].

Слід зазначити, що легенди про опришків не зникли повністю зі світу. Вони, хоч і зазнали впливу художньої літератури та мистецтва, продовжують існувати і зараз. Щодо переказів про опришків, то їх збереглося чимало, і серед них можна виділити деякі цікаві, такі як "Як Пиньтя передав свою силу Довбушеві", "Життя Олекси Довбуша", "Як Довбуш став опришком", "Як Довбуш набирав хлопців", "Іван Бойчук і Довбуш", "Довбуш на ярмарку", "Зустріч з Олексою Довбушем", "Олекса Довбуш та Іван Рахівський та Іван Бойко", "Напад Бойчука на Болехів", "Опришок Пилип", "Михайло Романюк", "Про Янушека" та багато інших [7, с.54].

Ці перекази різноманітні за сюжетами та образами, оскільки охоплюють різні аспекти опришківського життя. Вони також включають в себе місцеві деталі, такі як назви річок, лісів, шляхів та інші. Ці перекази служили важливими джерелами у збереженні пам'яті про опришківський рух.

Проте, як зазначає історик В. Грабовецький, до середини ХІХ століття найбільш дійсним історичним джерелом були спогади польського поета Франціська Карпінського, який особисто пережив напад опришків і висловив свої враження у своїх мемуарах, опублікованих у 1804 році [15, с.86]. Ці спогади стали важливим свідченням подій того часу. Також доцільно зазначити, що деякі історики виявили цінні документи, такі як судові книги міста Станіславова (сучасний Івано-Франківськ), які містять протоколи судових процесів, пов'язаних з опришками. Ці документи охоплюють першу половину ХVІІІ століття і містять приблизно десять протоколів.

Важливим здобутком стало знаходження третьої судової книги, яка стосується справи Василя Баюрака і містить свідчення учасників опришківських подій. Потрібно відзначити, що ці судові книги стосуються опришківського руху в Покутті, зокрема на Коломийщині. Ще однією цінністю є знайдений документ, який містить універсал коронного гетьмана Потоцького, обнародований у Тернополі у 1790 році, який стосується Олекси Довбуша [36, с.87].

Історія опришків та їхньої оцінки в польській історіографії має свої відомі аспекти. Так, важливо відзначити, що погляди польських істориків на події і фігури, пов'язані з опришківством, були дуже суперечливими і часто відображали польську адміністративну та політичну позицію того часу. Кожен історик дивиться на ці події і явища зі свого кута зору і відповідно до свого дослідницького підходу та контексту. Оцінка опришків в польській історіографії може бути вплинута багатьма факторами, включаючи політичні та культурні обставини.

Польський історик К. Вуйцівський у своїй науковій статті «Гуцули» (1840 р.), вважав опришків «бандитами» і «розбійниками», і це було зумовлено часто суперечливими подіями та конфліктами між опришками та польською адміністрацією часів Галицької Русі. Правда О. Довбуша К. Вуйцівський називав благородним, оскільки той не вбив Франціська Карпінського, коли той ще був немовлям [61, с.30].

А. Більовський в 50-х рр. XIX ст. був одним із перших, хто звернув увагу на судові чорні книги, які містили дані про опришків та їхню діяльність. Його дослідження стало важливим внеском у вивчення опришківства в Покутті [61].

Я. Пжезковський, підтримавши позицію А. Більовського, визнав опришків як розбійників, і ця точка зору також знайшла своє відображення в польській історіографічних джерелах [61, с.95]. Важливо зазначити, що оцінка історичних подій та фігур часто є об'єктом дискусії та залежить від інтерпретаційного підходу конкретного дослідника. Вивчення історії може бути багатогранним і включати в себе різні точки зору та підходи.

Лише на початку 80-х років XIX століття український історик Юліан Целевич відіграв важливу роль у вивченні та дослідженні історії опришківства, зокрема фігури Олекси Довбуша та інших ватажків, які брали участь у Покутському опришківському русі в XVII столітті. Він був першим істориком, який звернув увагу на ці важливі події та почав систематично досліджувати їхню історію та контекст. Ю. Целевич не лише розглянув опришківство з історичного погляду, але також звернув увагу на зв'язок цього руху із

селянством. Він провів докладний аналіз і дослідження архівних джерел та історичних свідчень, що дозволило йому відновити події і розкрити роль опришків у боротьбі за свої права та справедливість. Його історичні дослідження вразили інших вчених та отримали визнання у науковому середовищі. Сам Іван Франко високо оцінив Целевичеві розвідки щодо Олекси Довбуша. Крім того, Юліан Целевич також зібрав матеріали про інших ватажків опришківського руху, таких як Іван Бойчук та Василь Баюрак [54, с.38].

Отже, можна стверджувати, що Юліан Целевич виявився першим історіографом, який ретельно вивчив та задокументував Покутський опришківський рух у XVII столітті.

Після смерті Юліана Целевича, і за винятком окремих оцінок Івана Франка щодо опришківського руху, не існувало цілісних описів опришківської традиції до появи видатного сучасного історика Володимира Грабовецького. Запити та переваги Грабовецького зв'язані з його походженням з Печеніжина, тим самим з рідними землями Олекси Довбуша. Він витратив усе своє наукове життя на вивчення історії опришківства та зробив вагомий внесок у українську історіографію [17, с.51].

В. Грабовецький написав фундаментальні праці, зокрема "Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII століття - першій половині XVIII століття", "Опришківський рух на Прикарпатті XVII-XVIII століть", "Народний герой Олекса Довбуш" і багато інших. У своїх дослідженнях він розширив географію опришківського руху, довівши, що опришки діяли не лише в Покутті, але і в інших регіонах. Він також докладно описав побут опришків та їхній зв'язок з простими людьми. Окресливши обставини трагічної долі Олекси Довбуша.

У монографії "Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI–XIX ст.) в літописі та ілюстраціях" [16, с.85], автор провів ретельний та вичерпний аналіз історичного розвитку опришківського руху з XVI по XIX століття, а також його відображення в різних джерелах, таких як історичні документи, фольклорні

матеріали і мистецькі твори, зокрема літературні тексти. Автор впорядкував літературні твори за хронологією та дослідив їхнє мистецьке значення у контексті розвитку опришківської тематики в літературному процесі, охоплюючи період від давнини до сучасності.

В. Грабовецький показав, що опришківство мало не лише соціальний, але й національний характер, і що в його складі були представники різних верств суспільства - міщани, дрібна шляхта, козаки та духовенство [16, с.33].

Важливим досягненням В. Грабовецького стала його демонстрація того, що опришківський рух був не просто соціальним, але і національно-визвольним явищем, що відбувалося в масштабах всієї України.

За останнє півстоліття жодному іншому історику не вдалося визначити гідне місце поруч із В. Грабовецьким у вивченні опришківства. Нове покоління істориків, на жаль, поки не має потрібного потенціалу для подальшого розвитку досліджень в цій галузі [16, с.350].

Ідея взаємопов'язаності опришківського руху з українським козацтвом була втілена в творах польського письменника Вінцентія Пола, таких як поема "Pieśń o ziemi naszej" ("Пісня про нашу землю") (1843) та етнографічні дослідження "Zobacz na różnorodnych stokach Karpat" ("Погляд на північні схили Карпат") (1851). Драма Юзефа Коженювського "Карпатські горяни" (відома також як "Верховинці" або "Karpassy góralskie") (1841) відіграла важливу роль у вивченні цієї теми в українській літературі. У своєму творі Юзеф Коженювський звернув увагу на соціальні та політичні причини опришківства та показав його як відкритий протест місцевого населення проти австрійської рекрутчини [65, с.43]. Ця п'єса здобула значну популярність серед польської громадськості і була перероблена кількома українськими письменниками, зокрема Миколою Устияновичем, який створив твір під назвою "Мість верховинця" (1848). Ці твори стали гімном героїчного духу опришків та мешканців Карпат, а пісня "Верховино, світку наша..." набула статусу народної. Впродовж часу з'явилися і інші літературні адаптації цієї теми,

написані Михайлом Старицьким, Іваном Тобілевичем, Гнатом Хоткевичем та іншими авторами [53, с.68].

Опришківську тематику в ключі співдії історичної та художньої правди, історичних і фольклорних джерел подали у монографіях П. Будівський та Л. Вдовиченко [6, с.45], вияви національного характеру проаналізувала О. Лаврик [15, с.20] тощо. П. Будівський у своїй монографії [5, с.45], досліджував опришківську тематику з точки зору історичної правди, звертаючи увагу на події та факти, пов'язані з опришківським рухом. Він розглядав історичний контекст та значення опришкіани в історії України. Л. Вдовиченко [6, с.77], досліджував опришківську тематику з точки зору художньої правди, звертаючи увагу на творчу інтерпретацію опришківського руху у художніх творах, можливо, аналізуючи літературні аспекти цієї теми. О. Лаврик, досліджувала національний характер опришківської тематики, аналізуючи, як опришківство відображало і віддзеркалювало національну ідентичність та дух українського народу.

Феномен літературної опришкіани вивчали багато дослідників, і це вивчення розпочалося ще в XIX столітті. Різні аспекти цього явища були розглянуті в працях таких видатних українських літературознавців і істориків, як І. Вагилевич, Я. Головацький і І. Франко. Вони намагалися зрозуміти та проаналізувати значення літературних творів, присвячених опришкам.

Початкові публікації народних переказів про опришків відбулися завдяки І. Франку у часописі "Житіє і слово" і "Етнографічний збірник" (1898) [50, с.33]. —Важливий внесок у вивчення опришківської теми в фольклорі був зроблений В. Шухевичем у його п'ятитомній етнографічній праці "Гуцульщина" [58, с.26]. У цій праці було включено народні перекази про опришків, таких як Довбуш, Бойчук, Кричук, Марусяк, Оршан, Штоля. У збірці фольклорних творів на цю тему

В. Гнатюк у 1910 році, коли опублікував "Народні оповідання про опришків", що залишається найбільш повною колекцією фольклору на цю тему [12, с.9].

Опришкіана стала важливою темою в українській літературі, особливо використовуючи фольклорні традиції. Ця тема стала актуальною і відображала історіософію України з кінця XVI до початку XIX століття. Літературне відтворення опришківського руху акумулювало події національно-визвольної боротьби Західної України. Хоча центром опришківського руху вважається Гуцульщина, історики відзначають, що опришки діяли на території Галичини, Буковини, Закарпаття і Поділля. Гуцулами найбільш відомі керівники опришківських загонів, з Олексою Довбушем на чолі, який народився у Печеніжині і діяв в Карпатському краї. Тому Гуцульщина, як локація опришківського руху, відображена в творах письменників, які присвячені цьому руху на Верховині [45, с.74].

Згодом, у XX столітті, це дослідження продовжили і розширили інші вчені. Серед них можна виокремити таких дослідників, як П. Арсенич, В. Будівський, В. Гнатюк, В. Грабовецький, І. Денисюк, І. Дмитрук, В. Качкан, Р. Кирчів, М. Кугутяк, В. Погребенник, Я. Поліщук, О. Салій, І. Сеньков, С. Хороб та інші

[12, с.9]. Кожен з цих дослідників вніс свій власний внесок у вивчення літературних творів, пов'язаних із опришківською тематикою. Ці дослідники докладали зусиль, щоб проаналізувати різні аспекти літературних творів про опришків, включаючи їхнє історичне та художнє значення, вивчення структури та стилістики таких творів, а також їхній вплив на українську літературу та культуру в цілому.

Дослідження феномену літературної опришкіани допомогли краще зрозуміти, як українські письменники відображали опришківський рух у своїх творах і як цей рух відображався у внутрішньому житті та світосприйнятті суспільства. Ці дослідження також допомагають зберегти пам'ять про опришківську тематику у вітчизняній літературі

Українські герої опришківської тематики на початку XX століття знаходилися на опришківському шляху з різних причин. Письменники, зображаючи цих героїв-опришків, демонстрували різноманітні мотиви, які

спонукали їх обирати цей шлях. У своїх творах вони враховували як фольклорні джерела, так і історичні факти. Починаючи з традиційних зображень опришківського життя, таких як твори «Довбуш» Б.-І. Антонича, «Довбишук» [1], С. Васильченка, «Довбуш» (за редакцією 1933 р.), «Пісня про чорних хлопців», В. Гжицького, «Ілько Липей. Карпатський розбійник» В. Гренджа-Донського, «Проклін крові» Р. Єндика, «Олекса Довбуш – славний ватажок опришків» О. Кучурака, «Микола Шугай» М. Марфієвича, «Кам'яна душа», «Лук'ян Кобилиця», автори виділяли одну з найпоширеніших причин "втечі в гори" – незацікавленість молодих героїв-гуцулів служити в імперській армії. Це відображало реальну ситуацію того часу.

Вперше опришківську боротьбу в українській літературі актуалізували автори «Русалки Дністрової». М. Шашкевич, І. Вагилевич та Я. Головацький, які, «використовуючи назву «опришки», історично правдиво змалювали боротьбу гуцулів проти соціального і національного гніту».

1848 р. М. Устиянович скористався текстами драми польського письменника про звитязну боротьбу верховинців Ю. Коженювського «Карассу górale» («Верховинці Бескидів»), а також пісні «Hej! Bracia opryszki!» і створив їх власні переклади. «Пісня опришків», поряд із «Верховино, світку ти наш», стала найбільш популярною народною піснею, яка посприяла міфологізації ідеалізованої Гуцульщини. Серед інших творів опришкіани М. Устияновича відзначимо «Страстний четвер» та «Старий Єфрем» [48, с. 198] – свого роду «монографія долі» О. Довбуша, написана на основі поєднання історичної правди та художнього вимислу і домислу.

Серед українських письменників другої половини ХІХ ст. свою візію змагань опришків дали М. Лискевич (поема «Спевак з Полесья»), Ю. Федькович (однойменні балада і трагедія «Довбуш», вірші «Дзвінка», «Недруг або Довбуш», «Доня», «Убогий легінь», «Сонні мари», балади «Юрій Гінда», «Шипітські берези» та ін.). І. Франко свого часу дав таке концептуальне трактування руху: «Виразно пробивається той протест, тота ціла картина опришського курища... чи не входить вона на апофеоз того єдиного протесту

проти неволі, який тоді був можливий для народу...» [49 с. 39]. Повістю «Петрії і Довбушуки», драмою «Кам'яна душа», оповіданням «Гуцульський король» автор визначив соціальну сутність опришківського руху, його національну спрямованість; відповідно до історичної правди зафіксував митець і «згасання» руху.

У XIX – на початку XX ст. питома вага «опришківських» творів польської та інших європейських літератур була вищою за українську. Це твори А. Бельовського «Опришки» (1857), Є. Броцького «Опришки в Карпатах» (1830), К. Вуйціцького «Довбуш» (1839), Б. Гаке «Новітні фізико- політичні мандрівки в 1791 – 92 і 93-му роках по Дакських і Сарматських або Північних Карпатах» (1794 – 1796), К.-Е. Францоza «За правду» (1882), Ю. Коженювського «Верховинці» (1843) та ін [11, с.28]..

Українська літературна опришкіана поч. XX ст. прикметна фольклоризмом і міфологізмом, зв'язком з народною творчістю. Водночас українські літератори символізацією письма намагалися не відходити від історичної правди, донести характер опришківського руху XVI – XIX ст. до читачів, відтворити місцевий та історичний колорит епохи, зокрема й через зображення стосунків опришків із селянами, представниками інших верств населення.

Опришкування ставало народною традицією мешканців Карпатського краю, В. Гнатюк у своїй роботі «Відозва в справі записування народних традицій про опришків» з цього приводу зазначав: «З часом, коли опришківство набрало розголосу, виробився між гірським селянством звичай, що майже кожний молодий парубок ішов на якийсь час в опришки...» [11, с.47]. Це стало підтвердженням думки І. Вагилевича, висловленої набагато років раніше, що «Карпати – це стародавня школа лицарської молоді». Багато мемуаристів і дослідників гуцульських звичаїв зазначали, що «навіть найбагатшим парубком, який не був хоча б два-три тижні в загонах опришків, дівчата нехтували» [11]. Тобто кожен мешканець гуцульського села був свого часу в опришківських загонах.

Феномен опришківства першої третини ХХ ст. потрібно вивчати за декількома ідейно-тематичними напрямками. Меншою мірою звертаючи увагу на відповідність художньої та історичної правд у показі діяльності опришків (цей аспект уже достатньо представлений у працях П. Будівського [5]), зосередимось на декодуванні смислових концентрів «опришківський рух – Гуцульщина» й ментальних проявах гуцульської вдачі опришків. Особливої уваги вимагають передусім твори, де головним героєм виступає Олекса Довбуш (висвітлення специфіки індивідуального бачення героя як найбільш відомого презентанта Гуцульщини). Осібного місця у розкритті опришківської форми заслуговує дослідження функціональності в літературі опорного центру руху Чорногори, а також зв'язок «опришок – природне середовище».

Художньою особливістю української опришкіани стало відображення діяльності їх ватажка як вияву пасіонарного пориву горян до суспільної справедливості й національної гідності. Всебічний показ його особливостей життєвого шляху, причин, відповідно до яких він ставав опришком, індивідуальних рис характеру, за яких його товариші обирали ватажком, ставлення до ворогів дозволяв письменникам представити ватажка як особистість, яка вирізнялася на тлі інших опришків. Серед найвідоміших опришків, яким присвятили свої твори письменники, можна назвати гуцулів Олексу Довбуша, Ілька Липея, Дмитра Марусяка, Дмитра Поніпалека, Юрка Ревізорчука, Проця Туманюка, Миколу Шугая та ін.

У відтворенні діяльності й боротьби ватажків епіки інколи відходили від історичної правди, наділяли своїх героїв певними рисами характеру, яких насправді були вимислом або домислом. Інші ж навпаки – досліджували процес змін характеру свого героя (наприклад, Г. Хоткевич, який розкрив такі риси вдачі Дмитра Марусяка з «Камінної душі», які свідчили про неможливість героя бути повноцінним ватажком опришків з-за деградації особистості) [53].

Підсумуючи дослідження історичних джерел опришківського руху, можна визначити наступне. До середини ХІХ століття історію опришківського руху можна було вивчати головним чином через фольклорні джерела. Легенди,

перекази, балади та інші жанри народної творчості містили в собі різноманітні відомості про опришків, їх подвиги та ідеали. Фольклор відігравав ключову роль у збереженні опришківської історії та спадщини.

Варто відзначити значний внесок у вивчення опришківського руху зробили українські письменники. Їх твори, такі як оповідання, легенди та поеми, розширили народну легендаріум і принесли опришківський рух на сторінки літературної класики.

Щодо історичних джерел, то вони були значно менш представлені до середини XIX століття. Однак згодом з'явилися судові книги та інші документи, які фіксували протоколи судових процесів над опришками. Ці джерела стали важливим додатком до вивчення опришківського руху з історичної точки зору.

Історики XIX і XX століть, такі як І. Франко, В. Грабовецький та інші, робили спроби вивчення опришківського руху з використанням історичних джерел і фольклору. Вони докладали зусиль для розкриття історії та сутності цього руху.

У підсумку, історичні джерела опришківського руху представлені різноманітно і включають в себе фольклорні твори, літературні оповіді, судові книги та інші документи. Ці джерела допомагають нам краще розуміти історію та культурну спадщину опришків України.

1.2. Методологія дослідження

Дослідження опришкіанства, як і будь-якого історичного явища, вимагає використання певної методології та наукового підходу. Методологія дослідження складається з таких груп методів дослідження: загальні методи мислення і загальнонаукові методи.

Дослідження опришкіанства, як і будь-якого іншого історичного або культурного явища, включає застосування загальних методів мислення, таких як:

Індукція – цей метод полягає в вивченні конкретних фактів, документів, артефактів або свідчень та зіставленні їх для виявлення загальних закономірностей або тенденцій. В контексті дослідження опришкіанства цей метод може використовуватися для встановлення спільних рис та характеристик опришківських рухів у різних регіонах.

Наступний – дедуктивний метод – передбачає висування гіпотез та теорій на основі вже існуючих знань і фактів. Дослідники можуть використовувати цей метод для формулювання та перевірки гіпотез щодо причин та наслідків опришківського руху.

Аналіз передбачає розбір складних явищ або матеріалів на складові частини з метою розуміння їх структури та функцій. В контексті дослідження опришкіанства цей метод може бути застосований для розкриття структури опришківських організацій, їхніх дійових осіб і так далі.

Поряд з аналізом виділимо і синтез, що полягає в об'єднанні окремих частин або елементів для створення нового цілісного уявлення або моделі. В дослідженні опришкіанства цей метод може використовуватися для розробки комплексних теорій або узагальнених концепцій щодо руху опришків.

Необхідним є абстрагування, яке передбачає виділення головних або ключових аспектів явища, відокремлення їх від надлишкових деталей. Цей метод може допомогти ідентифікувати основні характеристики опришкіанства та його важливі компоненти.

Узагальнення: Узагальнення полягає в формулюванні загальних висновків або узагальнених правил на основі конкретних даних чи фактів. В дослідженні опришкіанства цей метод може застосовуватися для виділення загальних тенденцій чи закономірностей у розвитку опришківських рухів. Застосування цих методів допомагає дослідникам аналізувати та розуміти опришкіанство як складне історичне та культурне явище.

Розглянемо основні аспекти загальнонаукових методів дослідження опришкіанства:

Історичний метод дослідження – це метод, який використовується в гуманітарних науках, зокрема в історії, для дослідження і реконструкції минулих подій, процесів і явищ. Цей метод дозволяє вивчати минуле на основі історичних джерел та документів, аналізувати їхню автентичність та достовірність, та будувати хронологію подій. Дослідження опришкіанства базується на історичному методі, що передбачає аналіз історичних джерел, документів, архівів та археологічних знахідок. Історичний метод дозволяє відтворити хронологію подій, з'ясувати обставини і причини виникнення опришківського руху та визначити його вплив на суспільство [14, с.38].

Культурологічний підхід – це методологічний підхід до дослідження, який акцентує увагу на вивченні та аналізі культурних аспектів суспільства, включаючи мистецтво, літературу, фольклор, традиції, обряди, символи, та інші прояви культури. Культурологічний підхід передбачає, що культура важлива для розуміння суспільства і його історії. Дослідники, які використовують цей

підхід, вивчають вплив культури на розвиток суспільства, і як суспільство впливає на культурні процеси. Вони аналізують, які цінності, ідеї, традиції та символи формують культурний ландшафт певного суспільства.

У контексті дослідження опришкіанства, культурологічний підхід дозволяє дослідникам вивчати різні аспекти культури опришків, включаючи їхню мистецьку творчість, фольклор, музику, традиції в одязі та їжі, обряди, релігійні вірування та інше. Цей підхід допомагає розкрити багатогранну природу опришківської культури та її вплив на українську культурну спадщину.

Антропологічний метод – це підхід до дослідження, який акцентує увагу на вивченні людини, її соціокультурного середовища та взаємодії між ними. Цей метод включає аналіз антропологічних характеристик, таких як фізичні особливості, психологічні риси, соціальні зв'язки, культурні практики тощо.

Антропологічний метод використовується для розуміння впливу культури на формування індивідуального та колективного способу життя, ідентичності, переконань, цінностей і норм поведінки. В антропологічному дослідженні важливу роль відіграє спостереження, участь у спільнотах, інтерв'ю та анкетування, архівні та історичні джерела.

У контексті дослідження опришкіанства, антропологічний метод може бути використаний для вивчення специфіки опришківського способу життя, соціокультурного контексту, в якому функціонували опришки, і їхнього взаємодії з оточуючим суспільством. Цей метод допомагає розкрити особливості ідентичності опришків та їхнє місце в культурній спадщині України.

Літературознавчий підхід – це методологічний підхід до дослідження, який фокусується на аналізі літературних текстів, художніх творів, літературної традиції та явищ в літературі. Цей підхід дозволяє розглядати певну тему або проблему через призму літературних джерел та текстів, включаючи поезію, прозу, драматургію, есе, літературну критику та інше.

Літературознавчий підхід до дослідження опришкіанства передбачає аналіз літературних творів, які стосуються цієї теми. Це можуть бути поетичні твори, романи, оповідання, п'єси, статті та інші текстові матеріали, створені письменниками на різних етапах літературної історії. Аналіз літературних джерел дозволяє вивчати способи представлення опришківського руху, образів опришків, їхніх мотивацій, ідейних та культурних контекстів.

Літературознавчий підхід допомагає розкрити, як тема опришкіанства відображалася та розвивалася в українській літературі, як вона сприймалася письменниками різних епох та які літературні засоби використовувалися для її вираження.

Системний метод – це науковий підхід до дослідження, який базується на розгляді об'єкта дослідження як складної системи, що складається з різних взаємопов'язаних елементів і процесів. Цей метод передбачає аналіз об'єкта в цілому, з урахуванням взаємозв'язків та взаємовпливів його складових частин. Системний метод використовується для вивчення складних явищ та процесів, коли важливо розглядати їх у контексті та взаємодії з іншими факторами. В дослідженні за допомогою системного підходу важливо враховувати всі можливі аспекти та взаємозв'язки між ними. Системний метод дозволяє зрозуміти, як елементи системи взаємодіють між собою та як ця взаємодія впливає на загальну динаміку та функціонування системи. Цей підхід може бути корисним у різних галузях науки та досліджень, де важливо розглядати об'єкти як складні та взаємозалежні системи.

Системний метод, застосований до вивчення феномену опришківського руху, відкриває можливість розглядати цей рух як складну систему, що включає різні аспекти та взаємозв'язки. Розглядаючи його в різних контекстах, включаючи загальнонаціональний та регіонально-краєзнавчий, можна досягти наступних результатів:

Розуміння впливу опришківства на українську культуру та суспільство. Аналізуючи опришківський рух як систему, можна визначити, як він впливав на різні аспекти культури, такі як мистецтво, література, фольклор, релігія та інші.

Вивчення взаємозв'язків між різними складовими опришківського руху. Системний підхід дозволяє враховувати взаємодію між опришками, їхніми лідерами, суспільством та владою, що сприяло формуванню цього руху.

Визначення регіональних особливостей опришківського руху. Регіонально-краєзнавчий підхід дозволяє враховувати вплив місцевих умов, традицій та історичного контексту на розвиток опришківства в різних регіонах України.

Встановлення впливу опришківства на загальну історію України. Системний метод дозволяє визначити, як опришківство вплинуло на історію та події свого часу, включаючи соціальні, політичні та культурні аспекти.

Отже, застосування системного методу до вивчення опришківського руху розширює розуміння цього феномену та допомагає визначити його місце в історії та культурній спадщині України.

Порівняльний метод – це дослідницький підхід, який базується на порівнянні різних явищ, фактів або джерел для встановлення схожостей і відмінностей між ними. У контексті дослідження опришківського руху, порівняльний метод використовується для наступних цілей:

Порівняння історичних фактів із народними легендами та переказами: Даний метод дозволяє дослідникам визначити, наскільки історична правда відображена в фольклорних матеріалах та чи існують спільні моменти між ними.

Визначення об'єктів міфологізації: Порівнюючи історичні події та персонажів з народними легендами, дослідники можуть з'ясувати, які події або особи стали предметом міфологізації в українській народній свідомості.

Розуміння впливу фольклору на уявлення про опришків, порівняльний метод допомагає встановити, які фольклорні мотиви або образи вплинули на утворення уявлень про опришків та їхню роль у культурі та історії.

Порівняльний аналіз може допомогти виявити, які елементи народних традицій відображають історичні факти та як це вплинуло на формування

культурної спадщини, таким чином встановлюються зв'язки між народними традиціями та історичною реальністю.

Отже, порівняльний метод в дослідженні опришківського руху допомагає зрозуміти взаємозв'язок між історичними подіями та фольклорним спадком, а також вплив фольклору на формування національної історіософії.

Археологічний метод – це науковий підхід до дослідження, який базується на вивченні археологічних залишків, об'єктів і артефактів для реконструкції минулих подій, культур та цивілізацій. У контексті дослідження опришківства, археологічний метод використовується для наступних цілей:

Розкриття археологічних пам'яток – дослідники виконують розкопки та дослідження для виявлення археологічних об'єктів, які пов'язані з опришківським рухом.

Вивчення об'єктів матеріальної культури – археологічні розкопки дозволяють знайти та дослідити різноманітні артефакти, знаряддя, зброю, посудини та інші предмети побуту, які належали опришкам або були пов'язані з їхнім життям.

Реконструкція життя та побуту опришків – на основі археологічних знахідок можна реконструювати побут, економічну діяльність та соціальний статус опришків, їхні звичаї та традиції.

Вивчення воєнних аспектів – археологічні знахідки, пов'язані з зброєю та воєнними конфліктами, допомагають розуміти воєнну складову опришківського руху та його взаємодію з іншими суспільними групами.

Отже, археологічний метод в дослідженні опришківського руху використовується для вивчення матеріальних слідів та артефактів, що допомагають реконструювати історію та культуру опришків та їхнє вплив на суспільство.

Міждисциплінарний підхід – це метод дослідження, який передбачає взаємодію та співпрацю різних наукових дисциплін для більш глибокого та всебічного розуміння об'єкта дослідження. У вивченні опришківства міждисциплінарний підхід включає залучення різних галузей знань, таких як

історія, етнологія, культурологія, літературознавство, антропологія та інші. Цей підхід дозволяє дослідникам долучити різні аспекти та методики дослідження для отримання комплексного уявлення про опришківство, його походження, культурну спадщину та вплив на суспільство.

Методологія дослідження опришківства є комплексною та міждисциплінарною, оскільки це явище має багато аспектів та взаємозв'язків з різними сферами життя і культури. Застосування різних методів дозволяє отримати більш повне розуміння опришківського руху та його місця в українській історії і культурі.

Методологія дослідження опришківства включає в себе ряд принципів наукового пізнання, які допомагають забезпечити якість та об'єктивність дослідження. Основні принципи включають:

Об'єктивність – цей принцип передбачає, що дослідник повинен підходити до досліджуваного матеріалу і об'єкта без упереджень і старатися отримати об'єктивні та незалежні результати. Він має уникати впливу особистих переконань та стереотипів на дослідження.

Науковість – цей принцип передбачає використання наукових методів та підходів у дослідженні. Дослідник повинен підходити до теми з використанням наукових знань, теорій і методів.

Наступність – дослідження опришківства повинно базуватися на попередніх дослідженнях та використовувати їхні результати. Це допомагає збагачувати знання та розвивати науковий дискурс.

Повнота і всебічність – дослідження має бути комплексним і враховувати всі аспекти теми. Дослідник повинен намагатися зібрати якомога більше інформації та ресурсів для повного розуміння теми.

Історизм – цей принцип передбачає врахування історичного контексту при дослідженні опришківства. Дослідник повинен розуміти, які події та процеси вплинули на розвиток опришківства в певні історичні періоди.

Конкретність – дослідження має бути спрямоване на конкретний об'єкт або аспект опришкіанства. Дослідник повинен визначити чіткі цілі та завдання дослідження.

Комплексність – дослідження має охоплювати різні аспекти опришкіанства, включаючи історичні, культурні, соціальні та інші. Такий комплексний підхід дозволяє отримати більш повне розуміння теми. Ці принципи сприяють науковому підходу до дослідження опришкіанства і допомагають забезпечити об'єктивність та якість дослідження.

Отже, дослідження опришкіанства здійснюється за допомогою загальних методів мислення: індукції, дедукції, аналізу, синтезу, абстрагування, узагальнення. У висновках до питання про методологію дослідження опришкіанства можна відзначити наступне:

Дослідження опришкіанства вимагає застосування різних методів та підходів, оскільки цей феномен має багато вимірів та впливає на різні аспекти української культури і історії.

Історичний метод дослідження дозволяє відтворити хронологію подій, з'ясувати обставини і причини виникнення опришківського руху та визначити його вплив на суспільство.

Культурологічний підхід допомагає вивчати мистецтво, фольклор, обряди, традиції опришків та їхній вплив на українську культурну спадщину.

Міждисциплінарний підхід передбачає співпрацю різних наукових дисциплін для отримання комплексного уявлення про опришківство.

Порівняльний метод дозволяє встановлювати паралелі між історичними фактами та народними легендами та переказами.

Системний метод дозволяє розглядати феномен опришківського руху в різних контекстах, включаючи загальнонаціональний та регіонально-краєзнавчий.

Археологічний метод дозволяє вивчати матеріальні артефакти та залишки, пов'язані з опришківським рухом.

Використання цих методів і підходів дозволяє дослідникам отримати більш повне та глибоке розуміння опришкіанства, його ролі у вивченні української історії та культури.

РОЗДІЛ II: Генеза мистецької опришкіани

2.1. Історичний контекст: опришкіана як явище української історії

Опришківщина – це важливий елемент української історії, пов'язаний з боротьбою населення проти соціальної та економічної утискання, зокрема, проти феодального гніту та кріпосництва. Вивчаючи кількавіковий рух карпатських опришків, не можна не звернути уваги на його помітне значення в історії України XVI—XIX століть.

Виникнення і розвиток карпатського опришківства – активної форми збройної боротьби поневолених мас проти нестерпного феодально-кріпосницького гніту – стало рішучою силою у відкритій боротьбі трудящих західноукраїнських земель, мало вирішальний вплив на розгортання селянських виступів Галичини, Буковини і Закарпаття, зокрема в період найбільших піднесень.

Великому піднесенню селянського руху на західноукраїнських землях в період народно-визвольної війни в 1648–1654 рр., яке переросло у відкрите повстання, сприяла саме успішна боротьба карпатських опришків XVI – першої половини XVII ст. Отже, особливістю селянського руху на західноукраїнських землях була участь у ньому найбільш рішучих елементів поневолених мас – опришків, які діяли у найтіснішому зв'язку і за безпосередньою підтримкою всього селянства.

Карпатські опришки поступово ставали авангардною силою, яка спроможна була підняти народні маси на відкриту народно-визвольну боротьбу. Це змушена була визнати навіть і тодішня шляхта. Так, коронний підчаший магнат Микола Остророг у грудні 1648 р., коли майже весь західноукраїнський народ піднявся на боротьбу з шляхтою, писав: «Давно я в тому перестерігав, що тут у воєводстві Руському може бути таке строге повстання, як і на Україні, бо в тих горах на Самбірщині та на Покуті мається чудова руська сила, і те моє передбачення вже почало здійснюватися» [18, с.35].

Після визвольної війни 1648–1654 рр., в період посилення феодально-кріпосницького гніту, галицьке опришківство залишалось домінуючою антифеодальною силою на західноукраїнських землях, впливало на розмах селянського руху, а інколи – і загрожувало пануванню шляхти. Сила і міць карпатського опришківства настільки зросла, що з його середовища були висунуті найбільші народні проводирі – Бордюк, Пискливий, Пинтя, нарешті Довбуш та його наступники Баюрак, Бойчук, Орфенюк, які, ведучи яскраво виражену антифеодальну боротьбу, сприяли створенню в Галичині такого становища, яким було гайдамацтво на Правобережжі [59, с.44].

Безперервні виступи опришківських загонів у різних місцях не лише завдавали панічного страху експлуататорам, але й стримували надмірне збільшення феодальних повинностей, спричинювали зменшення доходів магнато-шляхетської верхівки в гірських околицях, змушували орендарсько-лихварські елементи залишати орендовані маєтки і т. ін. Урядові власті змушені були збільшувати витрати на організацію заходів боротьби з селянсько-опришківськими загонами.

Карпатські опришки, особливо в період австрійського поневолення, вели боротьбу не лише проти феодалів, орендарів, лихварів, а й проти іншого роду державних підприємців. Галицьке губернаторство в липні 1818 р. доповідало, що в Станіславському окрузі боротьба опришків настільки активізувалася на початку ХІХ ст., що народні месники почали загрожувати здійсненню функцій місцевої адміністрації, державних кас і маєтків. Як свідчать джерела, частими були напади опришків на урядові каси, сільську старшину (війтів, присяжних), державних урядовців і навіть на судових виконавців. Отже, можемо зробити висновки, що опришки спрямовували свої удари проти всієї монархічної феодально-кріпосницької системи [34, с.38].

У ХVІ–ХІХ ст. Карпати фактично були у розпорядженні опришків. Шляхта боялася проживати в гірських місцевостях. Поодинокі шляхтичі, що жили в Карпатах, перебували у вічному страху перед нападами месників. Уряд і шляхта витрачали величезні кошти на охорону своїх маєтків. Феодали називали

Карпати «опришківськими горами», своє панування в тих місцях – «неволею», а цей період – «нещасними часами».

Роль галицького опришківства досить помітна і щодо територіального розмаху. Якщо на початку опришки, в основному, діяли в гірських околицях, то поступово вони поширюють радіус своїх походів, сходять униз і роблять далекі походи на Поділля (на півночі) і в Молдавію та Угорщину (на півдні). Опришківським рухом були охоплені не тільки Карпати, а й Прикарпаття та Закарпаття.

Надзвичайно важливим у опришківському русі було те, що в ньому брали участь не лише селяни-українці, а й представники інших національностей – поляки, словаки, молдавани, угорці, євреї, греки, вихідці з найвіддаленіших територій і країн Південно-Східної Європи, особливо з Балканського півострова, де на той час активно діяли місцеві повстанці-гайдуки, які свою зброю спрямовували проти місцевих феодалів і турецьких окупантів. У загальному рух карпатських опришків був складовою частиною народно-визвольного руху в Південній і Центральній Європі [36, с.28].

Спільна антифеодальна боротьба українських, польських, словацьких, угорських і молдавських опришків не визначалась лише національно-релігійними мотивами, як це намагались твердити буржуазні історики, а диктувалось, в першу чергу, соціальними умовами. Взаємозв'язок опришків по обох боках Карпат був міцним, вони подавали один одному допомогу в найбільш важливі періоди [48, с.39].

Антифеодальна боротьба опришків відіграла важливу і прогресивну роль у розвитку класової боротьби селян західноукраїнських земель в епоху феодалізму. Рух опришків був складовою частиною всієї антифеодальної боротьби трудящих України проти соціального і національного гноблення.

Активно діючи в XVI–XIX ст. у Карпатах, опришки відтягали на себе удари шляхетських військових загонів, особливо в період найбільших селянсько-козацьких повстань на Україні. Шляхта змушена була в прикарпатських фортецях утримувати залози і навіть організовувати спеціальні

каральні загони, виділяючи для цього значні кошти. Про те, що опришківський рух був не епізодичним і не локальним явищем, видно хоч би з того, що операціями по його утихомирненню займались не лише провінціальний, але й центральний уряди. Король і великі гетьмани видали 28 універсалів проти опришків. Справа про їх утихомирнення неодноразово обговорювалась на сеймиках місцевої шляхти Руського воєводства і загальнодержавних сеймах Речі Посполитої. З шляхетських повідомлень чітко видно, що в окремі роки галицькі опришки і селяни ставили під загрозу панування шляхти в тих місцях. Вищі королівські сановники і навіть великі коронні гетьмани посередньо чи безпосередньо керували воєнними операціями, а в час найбільшого піднесення опришківського руху виділяли для цієї ж мети великі загони шляхетських військ. Австрійський уряд оголосив надзвичайний стан на Прикарпатті і за допомогою військово-каральних сил придушував в середині XIX ст. останні виступи карпатського опришківства [3, с.20].

Як козацько-селянські війни на Наддніпрянщині творили потенціональну силу в класовій боротьбі, так і опришківсько-селянські загони на західноукраїнських землях творили постійну небезпеку для панівних класів.

Тактика й організація опришківських та селянських загонів дещо відрізнялись, хоч спільним був антифеодальний характер боротьби. Опришки застосовували тактику найбільш активної збройної боротьби, селяни відстоювали свої права в основному легальним способом, рідше діяли збройно, переважно під час піднесення всенародного руху на Україні. Але опришки час від часу об'єднувалися з селянами для спільних виступів. Такі опришківсько-селянські виступи спостерігаються в XVII–XVIII ст. на Сяноччині, Лемківщині і Покутті [36, с.58].

Весь рух опришків мав антифеодальний характер. Вони боролися насамперед проти жорстокого соціального та національного гніту, розправлялися з гнобителями, захоплювали або знищували поміщицькі маєтки, вбивали ненависних експлуататорів, палили феодальні документи і т. ін.

Крім соціального характеру, боротьба карпатських опришків набирала національно-визвольного спрямування. Адже влада в містах і селах перебувала в руках панівної іноземної експлуататорської верхівки – католицьких патрицій і шляхти. Вони намагалися не лише економічно пригноблювати українське населення, але робили спроби його насильно окатоличити, переслідували православні обряди, з презирством ставилися до української мови, звичаїв, традицій. Опришки протягом всього періоду своєї діяльності розправлялися з шляхтою, лихварями, міськими багатіями і цим самим завдавали збройних ударів іноземним завойовникам, підриваючи в загальному його панування на поневолених ними територіях. Ось чому «опришківські рухи мали нарівні з ясно вираженим антифеодальним характером, риси народно-визвольної боротьби».

Карпатські опришки, борючись проти феодально-кріпосницького гніту, ставали в очах поневоленого селянства найбільш активними їх захисниками, борцями за волю і визволення з-під шляхетського гніту, «оборонцями перед всякою кривдою». Вже на початку ХХ ст., коли опришківство було придушене, галицькі селяни, зазнаючи важкого соціально-економічного гніту в умовах капіталістично-го рабства Австро-Угорщини, з жалем говорили про те, що не стало опришків і вірили, що коли б вони діяли ще, то захистили б їх перед кривдою.

Прогресивна антифеодальна боротьба західноукраїнського опришківства привертала увагу передової суспільної думки в Галичині (починаючи з середини ХІХ ст., коли ще діяли останні загопи народних месників).

В «Русалці Дністровій», опублікованій славетною «Руською трійцею» – М. Шашкевичем, І. Вагилевичем, Я. Головацьким, чітко виражена позитивна оцінка опришківства. Іван Вагилевич у передмові до розділу народних пісень вперше в позитивному плані порівнює «лицарські діла» запорожців з «мстивими молодцями», які боролися «за печальну неволю міряв», чим ясно підкреслив два існуючі в епоху феодалізму антифеодальні вогнища – запорізьке козацтво і карпатське опришківство [38, с.67].

Пізніше І. Вагилевич у своїх подорожних записках, наукових розвідках неодноразово вказував на історичне значення опришківства, вдало порівнював його з гайдамацьким рухом на Правобережній Україні. Він наголошує на тому, що серед опришків було постійне прагнення «до вільного гайдамацького життя», яке успішно розвивалося по обох сторонах Карпат. У розвідці «Гуцули» І. Вагилевич писав, що опришки постійно «складали частину руського народу і один і той же дух їх надихав і знаходився в них, як і в інших руських племенах» [27, с.48].

Із неопублікованої статті «Про розбійників в карпатських горах» («Хроніки» опришківського руху на Покутті) видно, що І. Вагилевич збирався досліджувати з історичного боку опришківський рух першої половини ХІХ ст., узагальнити свої погляди на цю цікаву для нього проблему [36].

Інший учасник «Трійці» – Я. Головацький у вступній статті до публікації галицьких і угорських пісень виклав свої погляди на рух опришків, порушивши питання про причини його розвитку. Він підкреслює «прекрасні дані», вказує на поширення руху опришків у ХVІ ст. аж до Дністра, на їх зв'язки з сільськими побратимами, пише про розвиток опришківських традицій в народі, захоплюється мужністю месників. Я. Головацький зауважує ряд спільних рис в організації побуту опришків і козаків [36, с.59].

Видатний український письменник-демократ Юрій Федькович у своєму «передньому слові» до публікації поеми «Довбуш» дає історичну оцінку діяльності опришків. Він виразно твердить про участь верховинців не лише Галичини, але й Буковини і Закарпаття в опришківському русі, які «мстилися над своїми кривавими тиранами» – феодалами і сільськими багатіями. Ю. Федькович уважав Олексу Довбуша за найбільш видатного ватажка опришків, месника за народні кривди. «Оден же, – пише Ю. Федькович, – з найзавзятіших таких гуцульських ватажків, щоб так сказати: чоло всіх тих смертоносних ликів, був Олекса Довбуш. – Єго ватага була така численна, що він не тільки на великі села, але навіть і значні міста серед білої днини важився нападати і їх рабувати, а то чинив він не так-то здобичі ради, як ради кривавої помсти» [36, с.48].

Письменник виступив проти тих, хто зневажав галицьких опришків, називаючи їх «розбійниками», «різунами», «людоїдами».

Опришки привернули увагу українського письменника, публіциста і громадського діяча революційно-демократичного напрямку Михайла Павлика, який народився на Гуцульщині в бідняцькій сім'ї, а його батьки мали зв'язки з опришками. М. Павлик писав: «В них (у батьків) кипіла оприська кров. Дід їх старий Юрій Павлик, на прізвище Гордіца, водився з опришками, бо ж Косівщина, що займала властиву Гуцульщину, була гніздом наших опришків». М. Павлик ще в дитинстві чув від батька багато оповідань про опришків, про їх силу, завзяття і справедливість боротьби. «Від тата,— згадує він,— у мене залишилось гостре почуття правди і завзятість, що були ніби взяті на крила піснями й оповіданнями за Довбуша, яких я наслухався дитиною...» [18, с.59]. Суспільно-політичні погляди письменника склалися під впливом визвольного руху в Галичині.

М. Павлик вказував, зокрема, на прогресивний характер опришківства, порівнював його з козацтвом. «Про головного оприського ватажка Олексу Довбуша, – зазначав М. Павлик, – співають пісні, розказують ще і досі галицькі мужики, особливо підгір'яни в Карпатах як про такого чоловіка, котрий із своїми товаришами стояв за бідними, рабував тільки багатів та давав і помагав бідному мужицтву, котрого боротьбі, значить, вони придають характер соціальний» [18, с.38].

Галицькі опришки привернули найпильнішу увагу Івана Франка ще в юнацькі роки. Опришківська тематика зайняла важливе місце в його публіцистичній і науково-історичній творчості. Під справжньою історією Франко розумів історію народних рухів, тобто подій, які відбувались волею народних мас, за їх безпосередньою участю і мали соціально-визвольний характер. До таких подій він відносив і «опришків з Довбушами і Баюраками» [18, с.65].

На противагу дворянським історикам, які вигадували всілякі версії щодо появи народних месників, І. Франко наполегливо доводив, що опришківський

рух був породжений соціально-економічними причинами. У праці «Панщина та її скасування в 1848 р. в Галичині», аналізуючи панщизняні порядки в краю, він порушив чимало питань з історії опришківського руху загалом, торкнувся і його періодизації, підкреслив міцні зв'язки галицьких опришків з селянами, довівши, що цей рух мав місце не лише в шляхетській Речі Посполитій, але й в Австрійській монархії, навів нові дані про опришківство в 20-х роках ХІХ століття. І. Франко підкреслив прогресивний характер цього руху. Він об'єктивно оцінював події і пов'язував розвиток опришківства в Галичині із скасуванням панщини (1848 р.). Недаром він високо оцінив оповідання М. Шашкевича «Олена», вважаючи, що воно впливало на селян, оскільки в середині ХІХ ст. ще діяли опришки і «не минулася селянська недоля». «...Читаючи Шашкевичеве оповідання, – писав Франко, – люди перед 1848 роком дуже добре мусили розуміти, що й на їх очах діється не одно подібне, бо ані панська самоволя та збиткування над людьми, ані розбійницькі напади не минулися, ще й були й за часів Шашкевича» [50, с.63].

Дослідженням боротьби народних месників займався і В. Гнатюк, який, крім збирання і публікації фольклорних матеріалів про опришків, написав ряд розвідок з історії опришківського руху. Він переконував, що крім політичних і географічних умов, «соціальні відносини гнали ще більше людей в опришки». Дослідник досить детально пояснює організацію опришківських загонів, розправу над ними шляхетських судів [12, с.37].

Прогресивні діячі Галичини, починаючи від «Руської трійці», хоч і не писали окремих історичних розвідок про опришків, проте, вперше зуміли дати належну оцінку розвитку і характеру галицького опришківства, на противагу дворянським і буржуазним історикам типу К. Войціцького, А. А. Бельовського, А. Косака, І. Дзежковського та інших, виразно оцінили його історичне значення на західноукраїнських землях в період панування феодально-кріпосницьких відносин.

Отже, опришківський рух – всенародне явище. Протягом всього періоду його існування в загонах брали участь різні прошарки населення

західноукраїнських земель: селяни, міщани, зубожілі ремісники та ін. Це були здебільшого розорені феодалною системою категорії, позбавлені основних засобів до життя, але найбільш рішучі й готові до боротьби люди.

Тривале існування опришківських загонів у гірських околицях західноукраїнських земель, їх постійні антифеодальні дії, виправдана умовами організація і вдало застосовувана партизанська тактика приносили успіх у боротьбі з гнобителями, створювали героїчні традиції опришківської боротьби, які передавались від покоління до покоління, постійно нагадуючи про небезпеку для експлуататорських класів та про готовність до класової боротьби народних мас.

Опришківство – складова частина антифеодального руху на Україні, яке відіграло прогресивну роль в історії українського народу.

Карпатські опришки, ведучи протягом кількох століть класову боротьбу з представниками різного роду панівної верхівки, розхитували панщинно-кріпосницькі відносини, поглиблювали розклад феодалного суспільства.

2.2. Походження та розвиток опришківського руху

Опришківський рух бере свій початок з XVI ст. В середині цього століття основними центрами розгортання опришківського руху стало Покуття (Коломийський повіт), Сяноцька і Перемишльська землі, в тому числі і Лемківщина.

Опришківський рух був породжений виключно соціально-економічними причинами. Тому все опришківство у своїй суті є виявом народних прагнень до зміни пануючих порядків. «В атмосфері повної темноти і пригноблення жив цей люд (західноукраїнське селянство), ніби у мряці. Особам більш живої вдачі, що прагнули до руху і зміни, залишалась тільки одна дорога – опришківство, розбійництво, жебрацтво і загалом життя нестале, нелегальне, але вільне. Була це теж одинока на ті часи форма народного протесту проти пануючих суспільних порядків», – писав Іван Франко [50, с.18].

Карпатські гори – своєрідні бастіони – були зручні для застосування партизанської боротьби, маневрування народних месників. Виникненню опришківства сприяв ландшафт цієї місцевості. Селяни низовинних околиць Галичини, Закарпаття і Буковини втікали від феодалного гноблення саме в такі місця, куди не могла досягти влада панів. Це були малодоступні і малозаселені гори з важкими для переходу скелями, глибокими печерами, непрохідними лісами і широкими полонинами.

Іван Вагилевич у передмові до народних пісень, вміщених у «Русалці Дністровій», писав, що «гори як велити... й серед нападів вражих були засіком народа, на чім їх так часто в піснях поминают и величают» [18, с.47].

У Карпатах, як ми вже відзначили, перехрещувалися кордони трьох держав – Польщі, Угорщини і Молдавії. Бувало, опришки, уникаючи розгрому чи переслідування, переходили тільки їм відомими гірськими стежками державний кордон і потрапляли у сусідню країну, де завжди могли сподіватися на підтримку і допомогу своїх побратимів. Інколи вони навіть виступали там разом із своїми закордонними побратимами проти переслідувачів або місцевих

феодалів. Завдяки таким можливостям маневрування опришки легко переховувались від переслідування.

Феодали відчували страх перед Карпатами, де зосереджувались загони опришків. Вони навіть боялись проживати у підгірських околицях, не говорячи про самі Карпати, де господарем залишався пастух на полонині й озброєний опришок, який у першу-ліпшу хвилину злітав з гір мстити ненависним панам.

Отже, стає зрозумілим, що на Прикарпатті феодали протягом XVI – XVIII ст. могли утримуватись завдяки сильній сітці замків, фортець, укріплених шляхетських дворів тощо.

Таким чином, соціально-економічне і правове становище селян західноукраїнських земель спричинилося до виникнення і розгортання антифеодального руху карпатських опришків у період встановлення кріпосницьких відносин у XVI – першій половині XVII ст.

Особливо активно діяли покутські опришки на пограниччі Польщі і Молдавії. Значну допомогу подавали їм молдавські опришки, які разом з ними одночасно в багатьох місцях нападали на ненависних феодалів. У зв'язку з цим в середині XVI ст. молдавські господарі і польські королі уклали договори з метою придушення опришківського руху на польсько-молдавському пограниччі. Так, 30 листопада 1547 р. був укладений договір, в якому зазначалося, що «опришків мають карати на місці (виступу), а втікачів-підданих треба видавати» [18, с.37].

Якщо в середині XVI ст. рух опришків в основному розгортався на Покутті, то в другій половині XVI ст. він значно активізувався в західній частині Галицького Прикарпаття, в гірських околицях Перемишльської і Сяноцької земель, переважно на галицько-угорському пограниччі.

Виявлені в свій час польським буржуазним дослідником Б. Бальцером архівні матеріали дають чимало даних про характер опришківського руху на галицько-угорському пограниччі протягом другої половини XVI – першої половини XVII ст.

У 1556 р. Сяноцький гродський суд розглядав справу опришка Криштофа, який виступав у Сяноцькій землі, а також на Лемківщині. В 1557 р. на території між Сяноком і Самбором діяли Госкові, а між Сяном і Яциміром – брати Гриць і Іванча. В 1561 р. діяло «товариство» опришків, у яке входили Левко, Мацько та інші.

На початку 60-х років діє опришківський загін з шести осіб. До нього входили Гриць, Конатчець, Гриць Карлик, Василь і Гимко Маніковичі, Сенько. У кінці XVI ст. загін опришків, яким керував «гетьман» Марко Гатала, діяв довгий час на Прикарпатті, в Угорщині і на Словаччині. У Кошицьких горах (на Словаччині) Гатала діяв разом зі своїми товаришами Юрчою, Фабіяном з Яворки, Андрієм, Мацьком та іншими побратимами.

У другій половині XVI ст. виникають окремі вогнища опришківського руху на Поділлі. Якщо для прикарпатських опришків основними опорними центрами стало пасмо Чорногори у східній частині Карпат, а на заході Бескиди, то на Поділлі – гори Медобори в районі Кам'янця-Подільського та Наддністрянське узгір'я в околицях Язлівця, Жидачева і Галича. [, с.49]

Вперше про рух подільських опришків згадується в матеріалах кінця XVI ст. У 80-х роках виступи опришків на Поділлі настільки зросли, що шляхта взялась за створення самооборони. Вона висунула вимогу скоротити процес судочинства над повсталими селянами і опришками і вирішила скасувати належне їм право до апеляції. У 1567 р. сейм затвердив для подільської землі «скорочений процес», скасував право апеляції і дозволив королівському старості судити опришків на свій розсуд.

Було розроблено також 12 статей проти опришків, які шляхта прийняла 10 грудня 1586 р. на кам'янецькому сеймі . Ці статті – дуже важливе джерело, що допомагає виявити характер і розмах подільського опришківства, його зв'язок з селянами [36, с.87].

З статей видно, що шляхта намагалася в першу чергу припинити зв'язки опришків з народними масами, які були їх головною опорою. Було встановлено правило – жорстоко карати осіб, які переховують опришків. У кожному селі

отаман і двоє спеціально обраних селян були зобов'язані викривати підозрілих людей, ловити їх і віддавати до панського двору або негайно доповідати про них урядникам шляхетського маєтку. Селянам суворо заборонялося залишати село без дозволу пана та сільської старшини. На випадок невиконання цього наказу, їх мали ловити спеціальні карні загони, так звані побережники, і віддавати до гродського суду на покарання.

Такими суворими законами шляхта намагалася припинити будь-яке пересування селян, вбачаючи в цьому зародки антифеодального руху чи зв'язок з опришками.

Проте рух тривав. Безперервні виступи опришків у різних місцях Прикарпаття, їх зв'язки з закарпатськими молдавськими опришками, з селянами надзвичайно лякали місцеву шляхту вже в XVI ст. Щоб запобігти цій небезпеці, шляхта вживала різні заходи самооборони.

Шляхта Руського воєводства, зібравшись на конференцію в січні 1587 р., ухвалила у зв'язку з нападами опришків «чинити справедливість», тобто направити проти них військові сили.

Прикарпатська шляхта звернулася також за допомогою до короля і останній вжив відповідних заходів. 4 січня 1580 р. король спеціальним універсалом наказував «карати свавільних людей на пограниччі» [27, с.58]. Через кілька років король видав новий універсал про втихомирнення народного руху на буковинсько-галицькому пограниччі. З універсалу видно, що король часто отримував скарги від шляхти з молдавського пограниччя та багаторазові прохання багатіїв втихомирити опришків.

Польський і молдавський уряди вирішили відновити діяльність спільної молдаво-польської комісії, яка повинна була карати виступи опришків на обох землях.

Проте опришківський рух не спадав і в 80-х роках XVI ст. охопив більшу частину Руського воєводства, головню Прикарпаття. В 1588 р. сейм прийняв окрему статтю в справі придушення опришківського руху в Руському воєводстві, суть якої полягала в тому, що сейм юридично узаконював вжиті

заходи старостинських судів у справі придушення опришків. Королівський староста разом з паном (пошкодованим власником) тепер мав право виконати вирок над спійманим опришком [36, с.69].

Але прийняття згаданої сеймової постанови не зупинило розвитку опришківського руху і в наступних десятиріччях XVI ст. В 90-х роках шляхта Руського воєводства вирішила далі застосовувати ті самі заходи, які були вжиті у 80-х роках. На придушення опришківського руху були спрямовані ухвали загальноруського Вишенського сеймику в 1592 і 1593 рр.

Цими новими заходами прикарпатська шляхта сподівалась придушити опришківський рух, але її надії не здійснилися. Боротьба опришків розвивалась в гірських околицях Галицької, Перемишльської і Сяноцької земель [36, с.48].

Рух карпатських опришків значно поширився в першій половині XVII ст. Основними вогнищами залишалися на заході Сяноччина і Лемківщина, а на сході – Покуття, де особливо активно розгортали дії опришки.

В 1602 р. у гірських околицях Яблунова, Коломийського повіту, діяв «з своїми помічниками» опришок Гричович [36, с.43]. В 1604–1605 р. у цих місцях виступили опришки, які походили з села Березова та інших віддалених осель Прикарпаття.

В 1605–1608 рр. антифеодальні виступи опришків на Галицькій землі так активізувалися, що місцева шляхта змушена була з цього приводу зібрати спеціальну раду – сеймик. В ухвалі сеймика від 15 вересня 1608 р. вказувалося, що «свіжо і щоденно збільшується небезпека від опришків», які знищують шляхту і її маєтки. Щоб запобігти цьому, шляхта вирішила прийняти ухвали, які були спрямовані проти опришків ще в кінці XVI ст. в Подільському воєводстві [36, с.25]. Крім цього, шляхта доручила галицькому й коломийському старості розганяти опришків, «негайно їх ловити і карати» [24, с.45]. Це була дуже важлива для феодалів постанова, тому її підписала велика кількість не лише польських, але й українських панів.

Але незважаючи на суворі каральні заходи галицької шляхти, рух опришків далі розвивався на галицько-буковинському пограниччі. В 1618 р. в

одному з повідомлень сучасника говорилося, що «опришки і волохи постійно діють в подільських краях і снятинській пущі, названій Чорною» [36, с.44]. Вислів «постійно» вказує на тривалий характер покутсько-молдавських опришків у цих околицях.

Значно активізували свої удари опришки в Коломийському повіті в 20-х роках XVII ст. Тут розгорнув антифеодальні дії опришківський загін під керівництвом молдавського ватажка Гриня Кардаша [36, с.25]. Йому допомагали селяни з галицьких сіл і, зокрема, з Пнів'я. У 1621 р. загін здобув і знищив найбільшу на той час на Прикарпатті шляхетську фортецю Пнів'я, якою володіли магнати Коропатви. Йому допомагали, як і скрізь, панські слуги, а також селяни навколишніх сіл. Так, Степан Букласко, перший розвідник і помічник цього загону, який раніше був слугою у дворі Пнів'ї, добре вивчив обстановку фортеці і підказав молдаво-покутським опришкам, як здобувати укріплений замок. Під час нападу замкова сторожа, яка складалася з селян-бідняків, не лише не чинила опору, але навіть показувала, «де спить пан», хоч «перед тим учасники (опришки) не мали з нею жодного порозуміння». Всього у поході брало участь 40 опришків.

Судові протоколи, які були складені після захоплення учасників цього загону, дають багато цікавого матеріалу про діяльність покутських і молдавських опришків на початку XVII ст. Виявляється, що на Буковині на початку XVII ст. прославив себе в боротьбі з молдавськими феодалами загін опришків, який діяв в околицях Доогойова і Сучави, під керівництвом ватажка Петра Гречина. В 1621 р. цей же Петро Гречин, правдоподібно, на прохання покутських опришків і селян, як записано в актах, «дозволив їм іти на Русь» [18, с.49] (тобто до Галичини) з ватагом Гриньом Кардашем.

У 1625 р. в околицях Язлівця діяв загін опришків, опорним центром якого стали монастирські ліси. Весною 1625 р. в полон до цього загону потрапив шляхтич Станіслав Заховський. Згодом він дав цікавий опис одягу, зброї і тактики опришків В 1623 р. на польсько-молдавському пограниччі знов стало відомо про дії опришків.

Опришки досить активно діяли також на Сяноччині. В 1604 р. вони напали на маєток сяноцького каштеляна Станіславського в с. Плонні. Ці події стали відомими не лише в Руському воєводстві, але й у Ваошаві. Король видав з цього приводу окремий універсал. В 1607 р. відбувся напад опришків на панський двір в с. Талесниця. Із зізнань одного із учасників цього походу довідуємося про тісні зв'язки опришків з селянами, їх організованість та класову цілеспрямованість боротьби.

У 1631 р. прикарпатські і закарпатські опришки здобули маєток пана Юровського в Сяноччині, захопивши чималі цінності. Шляхта Руського воєводства вислала своїх послів до Угорщини, вимагаючи утихомирення опришків. Але, як визнавала сама шляхта, це нічого не дало.

Влітку 1631 р. значний загін закарпатських опришків, який складався з кількох десятків піших і кінних людей, за допомогою селян «перейшов коронні кордони від Бескиду» та заховався спочатку «в скритих місцях». А згодом «з різною зброєю» напав на двір шляхтича Андрія Дембіцького в с. Станькові, Сянопського повіту. Під час нападу був убитий шляхтич Скарбек. Власникові маєтку вдалося втекти. Повстанці розігнали панську челядь, забрали з собою підданих пана, які перебували у в'язниці, захопили великі цінності та знищили маєток і на захоплених конях відступили в гори.

Ця подія дуже перелякала шляхту і остання на Вишенському сеймику призначила послів до Варшави, які мали там розповісти про цей напад [52, с.46].

Окремі історики намагалися довести, що за період 1638–1648 рр. напередодні визвольної війни українського народу (1648–1657 рр.) на Україні не було проявів станової боротьби. Цей період вони називали «золотим спокоєм». Однак ще у радянський період дослідники довели на основі численних фактів, що в цей час антифеодальна боротьба йшла на всіх українських землях. На Прикарпатті відбувалися також виступи опришків. У 1639 р. опришки за допомогою селян напали на панський маєток в с. Токарня.

Тоді ж інший селянсько-опришківський загін здобув замок шляхтича Моравського і захопив велике шляхетське майно [38, с.63].

Опришки нападали на шляхту невеликими загонами, але під час облоги замку чи фортеці їх кількість доходила до кількох сотень, до них приєднувалися також селяни. Як приклад, можна навести напад прикарпатських і закарпатських опришків, до яких приєдналися селяни 14 сіл Сяноччини. Цей загін очолив один із найбільших ватажків 40-х рр. XVII ст. Степан Солімка. Пізніше, в період визвольної війни 1648–1654 рр. він відзначився не лише на Сяноччипі, але й на Лемківщині, а також на польському Підгаллі.

В 1639 р. опришки захопили, крім майна, різні грамоти, контракти, в яких були записані феодальні повинності, недоїмки селян тощо.

В 1641 р. опришки активно діяли в околицях Риманова. В 1645 р. вони організували напад на шляхтича Козловського в Гумнищах – пана вбили, а його майно захопили. Один з учасників цього походу розповідав на суді, що опришки мали намір напасти на головні підгірські міста – Яслиська, Дуклю і Сянок, щоб громити шляхетські двори і вбивати шляхту.

Напередодні визвольної війни в західній частині Галицького Прикарпаття діяло багато опришківських загони, які очолювали такі відомі ватажки, як Степан Солінка (у 1644–1649 рр.), Василь Чепець (у 1645–1657 рр.), Василь Баюс (у 1644–1654 рр.) та багато інших [19, с.36].

Сила і сміливість опришків були настільки відомими, що окремі шляхтичі намагались навіть використовувати їх під час своїх шляхетських міжусобиць. Так, у 1637 р. магнати Яблуновські запросили на допомогу 400 опришків та багато інших людей з молдаво-угорського пограниччя здобувати Перегінську фортецю магната Балабана. Під час її здобуття опришки застосовували тактику, вироблену протягом тривалих років боротьби в XVI – першій половині XVII ст.

З прикарпатськими опришками підтримували зв'язки найбільш видатні ватажки народних рухів у Галичині. Так, в середині XVII ст. проводирі народних мас Ігнат і його син Семен Височани, ведучи антифеодальну

боротьбу з шляхтою, були тісно зв'язані з опришками. В 20-х роках XVII ст. шляхта підозривала Ігната Височана в тому, що той побудував в с. Боднарові галицького староства двір «на стороні від людей на підозрілому місці, щоб там вільно міг підтримувати зв'язки з опришками» [52, с.45].

З архівних документів довідуємося, що в жовтні 1626 р. Височан, «зібравши всякі громади людей з різних сіл та опришків, з якими підтримував зв'язки, і розсадивши їх по різних місцях, вступив з ними до Боднарова», щоб розправитися з місцевою шляхтою [15, с.49].

Як у кінці XVI ст., так і в першій половині XVII ст. прикарпатська шляхта за допомогою короля вела постійну боротьбу з опришками. В 1613 р. сейм поновив свою постанову від 1588 р. спеціально для Руського воєводства. Шляхта і король мали намір перешкодити спільній боротьбі прикарпатських, угорських і молдавських опришків закриттям шляхів. Король у 1618 р. наказував закрити всі дороги, які ведуть з одного боку Карпат на другий.

Подібні королівські універсали і мандати, спрямовані проти опришків, повторялися майже щороку, проте рух опришків розвивався. Причинами дій було погіршення соціально-економічного становища прикарпатського селянства.

В березні 1628 р. король знову видав універсал, в якому наказував загострити закони проти повсталих, щоб тільки «сваволя гори (піднесення) не мала» [17 с.74].

Шляхта Руського воєводства, яка зібралась на Вишенський сеймик 1647 р., ухвалила ряд заходів для втихомирення виступів опришків. Шляхта змушена була визнати, що сила, міць і тривалість дій карпатських опришків полягає в їх тісному зв'язку з угорськими опришками та селянами галицьких сіл. У постанові сеймику сяноцька шляхта відзначала, що угорське опришківство «не мало б до них такого доступу, коли б їхні піддані не були помічниками опришків».

Якщо в Східному Прикарпатті галицькі опришки діяли в тісному зв'язку з молдавськими побратимами, то в Західному – їм допомагали польські й словацькі опришки.

Таким чином, велася спільна боротьба українського, молдавського, словацького і польського населення проти гнобителів-феодалів. Рух опришків, який виник у XVI ст. і розвивався у першій половині XVII ст., набув ще більшого розмаху в період визвольної боротьби українського народу під проводом державного діяча і полководця Богдана Хмельницького.

2.3. Важливі події та особистості у становленні мистецької опришкіани

Мистецтво є важливою частиною духовного розвитку людини та народу. Воно відображає історичні традиції, прагнення, надії та сподівання людей. Вишиванки, писанки, розписи посуду та одягу, візерунки на них – це не просто сукупність знаків, а глибокі символи. Народна творчість також є важливим показником духовного розвитку народу.

Опришки – одна з унікальних етнографічних груп України. Їм притаманна своєрідна духовна та матеріальна культура, яка робить їх особливо цікавими для вивчення.

Дослідження традиційного мистецтва опришків розпочалося в середині XIX століття. Сільські вчителі, священники та селяни збирали та записували перекази, легенди, пісні, складені на Гуцульщині. Багато мандрівників, письменників і вчених збирали по селах вишивки, кераміку, вироби зі шкіри та дерева для музейних і приватних колекцій. Деякі з цих речей збереглися до наших днів і є справжніми шедеврами народного мистецтва.

Складний гірський рельєф Карпат, безліч річок і заростей сприяли розвитку серед верховинців методів малої війни: несподіваним нападом, засідкам, диверсіям, виникненню нечисельних, але надзвичайно боєздатних загонів, які ефективно діють у найскладніших умовах. Усе це визначило важливість особистої майстерності воїна[5, с. 186] .

У зв'язку з цим в їхньому середовищі поступово склалася своєрідна система виживання в екстремальних умовах. Вона включала в себе мистецтво маскування і перевтілення, методи лікування, виготовлення ліків, методи гіпнозу та багато іншого, що допомагало опришкам долати небезпеку, що їх відусюди підстерігала. Нечисленність загонів якраз і була вигідною опришкам.

Вони мали змогу швидко рухатись, несподівано переходити з одного місця на інше, легко скриватися в малодоступних горах, вчасно зникати.

Діяльність опришків розпочиналася весною і тривала до пізньої осені. Як уже згадувалось, у 1676 р. сяноцька шляхта наказувала своїм військам розпочинати боротьбу проти опришків з 15 травня і вести до 15 грудня. У 1666 р. Вишенський сеймик постановив держати військові загони проти опришків «аж до випадання снігу». Загін збирався за домовленістю опришків або за ініціативою керівника.

У судових протоколах вербування в загони опришків називалось «підмовою», «намовою» або «зводити», «намовляти». У загоні Пискливого в 1703 р. цим займалися брати Жолоби. Опришок Федір Прокіп визнав, що брати Жолоби підмовили його «на опришківство, бо так вони роблять, коли бачать спосібного» [45, с.38].

Ватажок залучав у загін нових учасників при кожній нагоді – в селах, горах, полонинах, часто в сільських корчмах, куди заходили убогі мешканці села, щоб при чарці забути про своє горе і злидні.

Потрапити до загону опришків було нелегко. Галицькі опришки різними методами випробовували тих, що йшли в загін. На Покутті ватажок відбирав у загін найбільш сміливих, сильних, вправних, які могли застрелити пістолем орла під час льоту або відтяти топірцем намічену гілку дерева. Для інших випробуванням було перейти над прірвою по тонкому дереві. Особливо складною для новобранця була така перевірка мужності, як протримати деякий час у руках жар, взятий з вогню, або без найменшого хвилювання і страху вдержати руку на пні дерева тоді, коли зручним махом ватажок випускав топірець в дерево біля самої руки.

На Лемківщині новоприбулий мусив пройти також «перше хрещення»: опришок мусив, як олень, стрибнути через річку і не через абияку, а тільки річку Дунаєць. Треба було вистояти на сторожі цілу добу під час найгіршої негоди або пройти вночі крізь найгустіший ліс, щоб принести вістку від іншої ватаги, чи доставити з села харчі для загону [36, с.20].

Така перевірка існувала в польських і словацьких збійників, молдавських, болгарських і сербських гайдуків. Ось як, наприклад, відбувалось прийняття опришка до загону відомого словацького ватажка Яношіка: «Смерековий ліс. Яношік запитує вступаючого Суrowая, що той вміє. Суrowець підскочив угору і тим часом влучно вистрілив з пістоля в обрану ціль. Яношік на знак згоди підніс склянку» [36, с.28].

На знак вірності опришки присягали. Цьому надавалось велике значення. Новобранці присягали на зброю (переважно топірці чи пістолі), що не відступлять у боротьбі, не зрадять, хоч би й довелось зазнати страшних мук. Починаючи з XVI ст., у судових актах зустрічаються згадки про присягу опришків. Гак, Ян Ляцький і Вавжинець «присяглися між собою, що жоден не буде розповідати про другого, хоч би їх на порох мали спалити» [36, с.33]. Опришкові Андрію Пилип'яку, коли він вступив у загін Довбуша, наказано було «присягти на стрільбу, що не покине своїх побратимів» [36, с.48] та ін.

Присяга на пістолі залишалась між опришками «найважливішою запорукою і кожний з їх керівників і товаришів таку присягу складав та найсвятіше додержував» [36, с.57]. Не тільки опришки, але й сільські побратими, в тому числі жінки й дівчата присягали, що не зраджуватимуть опришків. Присяга була священною, її ніхто не міг порушити. В одній із пісень розповідається, що дівчина змушена до кінця зберігати тайну, яку їй довірив коханий опришок, бо присягла на пістолі:

«Закувала ми зозуля, та на перелеті,
Присягала дівчинонька та на пістолеті,
Присягала, присягала, гадочку гадала:
Щоби того пістолятко куля розірвала.

Та що я так молоденька на мім присягала» [17, с.27].

Загони, які діяли кілька років чи навіть протягом десятиріччя під керівництвом одного ватажка, часто змінювали свій склад: на місце спійманих, поранених або вбитих приходили нові опришки. Коли гинув ватажок, його місце заступав один з товаришів, що мав досвід, користувався авторитетом.

У XVI–XVIII ст. у Західному Прикарпатті (Сяноччині, Перемишльщині, Лемківщині) ватажків називали «гетьманами». Вперше такий «гетьман» опришків – Марко Гатала згадується в кінці XVI ст. За свідченням джерел, він «був вождем і гетьманом всіх» опришків. Загін Гатала складався з окремих груп, що діяли в різних місцях. Їх очолювали підстаршими, яких призначав гетьман. Гактика діяти одночасно кількома групами в різних місцях і під одним керівництвом – характерна не лише для опришківських загонів, але й для селянських виступів. «Гетьманами» називали опришківських ватажків у Західному Прикарпатті протягом XVI–XVIII ст. Зате в східній частині Прикарпаття, особливо в Галицькій землі, і зокрема на Покутті, в XVI–XVIII ст. керівників опришківських загонів називали «ватагами».

Різниця між «гетьманами» (в Західному Прикарпатті) і «ватажками» (в Східному Прикарпатті) полягала лише в тому, що перші керували більшими загонами, які ділилися ще на невеличкі групи, під керівництвом підватажків. Ватажки очолювали невеличкі групи опришків і тільки під час більших операцій об'єднувалися з іншими «ватагами» (з Покуття, Молдавії чи Закарпаття). Так робили відомі ватажки в середині XVIII ст.: Іван Пискливий (1702–1712 рр.), Олекса Довбуш (1738–1745 рр.), Василь Баюрак (1744–1754 рр.), Іван Бойчук (1755–1759 рр.). Правда, Іван Бойчук вже мав свій штаб і старшину, яка за дорученням ватажка навіть сама очолювала походи.

Ватажком опришків ставав тільки мужній, витривалий, фізично розвинутий, досвідчений у боротьбі товариш. К. Войціцький дав такий опис зовнішнього вигляду ватажка (середини XIX ст.): «Великого росту, з довгим кучерявим волоссям; мускуляста шия, широкі груди, велика рука справляли враження, що міг би задушити найбільшого ведмедя. З-під густих брів ясніли блискучі очі, в яких променіла суворість» [69, с.35].

Зі спогадів сучасників дізнаємось і про вроду Довбуша: він «був високий, плечистий, темноволосий, краснолиций, рухливий, мав усміхнене обличчя, проникаюче око, дзвінкий голос...» Олекса носив червоні штани і був взутий у постоли. А ще він віртуозно грав на сопілці, струнних інструментах, чудово

співав народні пісні. Підкреслюються його розум, кмітливість. Опришків Довбуш любовно називав «побратимами», «браттями», «синками». Він влаштовував їм своєрідні іспити на мужність і витривалість: наприклад, потрібно було пройти через глибоке провалля по свіжоочищеній від кори смереці. Або: ватажок наказував покласти на пеньок руку, а сам з великою силою вбивав топірець біля пальців чи вдавав, що хоче їх відтяти. Хто забирав руку, того виганяли. Велика увага приділялася влучній стрільбі, вмінню розвести ватру (багаття). Цінувалися також моральні якості претендентів: чесність, справедливість, дисциплінованість. Новобранці присягали на вірність ідеям опришків. Нерозлучним товаришем опришка була зброя [22, с.54].

В XVI–першій половині XVII ст. опришки були озброєні луками, списами, подекуди шаблями. Як видно з джерел, у 1626 р. галицькі опришки були озброєні гаківницями, мушкетами, янчарками, луками, векерами або сокирами. Ці «опришківські векери» вважались спеціальною зброєю галицьких опришків. У кінці XVII ст. опришківська зброя складалася з рушниці, сокири і рогатини. Інколи вона називалася «довгою і короткою зброєю» (сокири, рогатини) або «пальною і ручною зброєю» (рушниці) [21, с. 32].

Саме за допомогою рушниць й іншої вогнепальної зброї селянсько-опришківський загін здобув у 1648 р. Новотанецький замок у Сяноцькій землі [21, с. 32].

У XVI–XVII ст. не знаходимо даних, що опришки були озброєні пістолями. Тільки у XVIII–XIX ст. на їх озброєнні, крім рушниці, топірця, ножа (або рогатини), були пістолі, часто по два на одного.

Гуцульський топірець як відповідник величі опришківського руху, як елемент гуцульської національної «ноші», став незмінним атрибутом гуцулів-січовиків і просто верховинців. Часто опришки називали його «балтою», «барткою». Починаючи з XVI ст., народні месники були озброєні топірцями. Гуцульський топір має багатосимволічне значення, головне з яких те, що для гуцула він був символом боротьби за волю:

«Подивлюся на опришка – то файний молодець:

В одній руці пістоль держить, а в другій – топорець.

Ой на горі дві смереки, на Рибниці кладка.

Скупалася в панській крові опришківська бартка» [36, с.46].

Ганс Цбінден писав: «Топір – це вірний товариш гуцула ще й сьогодні. Бо як же часто після безнастанних страшних бур загороджені тут стежки поваленими пнями, як часто позривані тут кладки, які треба в поспіху наново змайструвати. Топір – це рід універсального інструменту, яким гуцули незвичайно вміють орудувати» [18, с.17].

«Верховинці ніколи не ходять до лісу без сокир, – пише І. Ольбрахт у романі «Микола Шугай, розбійник». – Інколи треба вбити її в стовбур і триматися за неї, щоб легше стрибнути з каменя на камінь. Іншим разом треба просікти собі дорогу крізь гілля завалених дерев чи нарубати дровець до вогню, або влаштувати над головою дашок від дощу і ранньої роси; сокира – це зброя, пожива, це все» [42, с.56].

Б. Гакет у своїх враженнях від подорожі Гуцульщиною у 1794 р. писав: «Покутянин, як і інші горяни, не ходить ніколи без сокири, яка є така гостра, що можна нею перетяти кожну дрібничку. Цю міцну зброю держить він завжди при собі: під час снання, в церкві і на танцях. Словом, він готов у кожній хвили зранити нею смертельно свого противника» [70, с.22].

Г. Хоткевич теж відзначав вправність гуцулів із сокирою: «Сокира грає й співає у нього в руках. Він усе робить нею, мовби то була третя рука. Впаде тріска у воду – ловить її сокирою; треба посунути бервено – робить це сокирою. А коли кінчає роботу, – як зручно перекидає свою сталенку на згиб лівої руки; у нього кожна часть тіла для сокири пристосована» [53, с.38].

Важливість цього виду зброї для гуцулів підкреслює і народна пісня:

Коби мені топір-топір та кована бляшка,
не боюся я ні німця, ані того ляшка.

А в загадці говориться: «Ніс із заліза, а рука дерев'яна, кому він поклониться, той відразу в'яне».

Перекази розповідають, що серед опришків було чимало ремісників, які самі робили «ножі та такі бартки сталеві, що ними можна було каміння тесати, от як ми тепер дерево тешемо. А Іван Рахівський мав крицяну бартку, що нею міг рубати і залізо, як папір» [4, с.27].

О. Мандзяк у книзі «Бойові традиції аріїв» подає цікаву розповідь про майстерне володіння гуцулів барткою: «Наприкінці 1970-х років мій буковинський знайомий Олексій, бажаючи придбати справжню, а не декоративну гуцульську бартку, потрапив якось в одне з сіл Вижницького району Чернівецької області. Там він познайомився з підстаркуватим дядечком, який зберігав бартки свого прадіда, діда і батька, а також і топірці власного виробництва. Так-от цей дядечко продемонстрував найвищу майстерність у володінні барткою – дуже високо підкидав її і потім легко ловив біля землі, кидав її у повітря так, щоб вона впала на певне місце. Приміром, на прохання Олексія, щоб топірець упав на відстані чотирьох кроків від кидка, гуцул кинув свою зброю догори, відійшов, поки вона виписувала в повітрі належну їй траєкторію, на чотири кроки, і вона «впала з неба» просто йому в руку. Точно витримати дистанцію у вісім кроків для нього не становило ніяких труднощів. Окрім того, цей гуцул (нагадаю – у доволі статечних літах) умів, спіймавши топірець, з льоту метнути його в якусь ціль, приміром, у дерево. Ба навіть більше, – підкидаючи одну за одною дві бартки, він ловив їх правою і лівою рукою і з льоту кидав, глибоко заганяючи лезами в стовбур» [37, с.29].

Зауважимо також, що топірець завдяки довгому руків'ю можна влучно метнути на доволі велику відстань – до 50 метрів. У гуцулів особливо цінувалося вміння несподівано метати топірець “зісподу”, тобто, коли гуцул стоїть спершись на обух (адже топірець зазвичай використовувався як подорожній ціпок), він може одним невловимим рухом руки підкинути його і, перехопивши за низ рукояті, блискавично попасти в ціль.

Були у гуцулів і келефи – рід старовинної зброї в римлян і запорожців, який використовували для розбиття панцирів. Але тут вони були у зменшеній формі як паличка. Проте залишалися небезпечною зброєю [36, с.47].

Вміло гуцули метали також ножем і камінням. Так, опришок Метач «спритний був дуже – чи каменем, чи ножем міг з відстані убити гайдука, що, як вірний пес, стеріг сон свого хазяїна. Пострілом розбудив би пана – а так опришки без зайвого шуму пробиралися у графську спочивальню і знімали зі стіни шаблі, гаківниці та пістолі. Та ось за те, що той опришок влучно метав камінь чи ніж, його й прозвали Метачем» [18, с.27].

А ще карпатські опришки славилися тим, що палицями, топірцями, келефами відбивали кинуті в них камені, ножі, сокири, а також перехоплювали їх у повітрі і, кинувши назад, забивали ворога його ж зброєю [3]. Навіть шляхта була вражена мужністю, хоробрістю і вмінням гуцулів-опришків володіти зброєю.

Крім зброї, опришки мали при собі допоміжні знаряддя: долота, залізні гаки, ключі та інші подібні речі.

Опришки наступали на ворога переважно вночі. Під час походів освітлювали шлях смолоскипами.

Питання про те, як виглядали опришки, яким був їх зовнішній вигляд, зброя та одяг в різні століття, надзвичайно цікаве. Про вигляд опришків з середини XVII ст. довідуємося з опису групи опришків, яка діяла в околицях Язлівця у 20-х роках XVII ст. Якийсь шляхтич Станіслав Заховський, перебуваючи деякий час у полоні серед опришків, докладно описав їх зовнішній вигляд. Він повідомляв, що вождь опришків «був ростом невеликий, сивий, з чорними закругленими вусами. Був одягнений у новий білий сіряк без коміра. Під лівою щокою мав рану. В руках тримав татарський лук і кілька стріл. Решта стріл знаходилась у сагайдаку. При боні висіла шабля. Один із опришків був одягнений у поношений сіряк. Він був не дуже високий, носив кущеподібну бороду. За вухом у нього була ранка. На озброєнні мав шаблю, лук і стріли в сагайдаку. Інший – молодий, русявий, ходив у новому білому сіряку, комір сорочки волоський, вишитий червоним. Його голова була виголена, під лівим оком – слід від рани, озброєний лише шаблею» [2, с.37].

Отже, як бачимо, галицькі опришки були досить загартовані в боях, коли майже кожний носив сліди поранень.

Опришки Сяноцької землі в цей час також носили подібний одяг. Але на ньому позначалися сліди одягу польських чи угорських горян. На Сяноччині і почасти Перемишльщині опришки носили шапки, звані мадярками. Цей одяг не змінювався і в пізніші десятиріччя XVII ст. [36, с.38] У XVIII ст. не помітно якихось особливих змін в озброєнні і одязі опришків.

Про зовнішній вигляд опришків у XIX ст. довідуємося з урядових описів. Наприклад, у 1815 р. в одній з львівських газет було опубліковано оголошення про втечу двох опришків з в'язниці – Василя Яким'юка і Дмитра Чорсокова. Щодо одягу, у якому був В. Яким'юк, зазначалось: «Мав на собі червоний сіряк, обшитий щеребляними шнурами; зодягнений був у чорні штани з грубого сукна, мав ремінний пояс, капелюх і ходаки»... [36, с.28].

Українські опришки виробили певні організаційні й тактичні форми мистецтва боротьби. Вони застосовували випробувану багаторічною практикою партизанську тактику. Заздалегідь вивчивши об'єкт нападу, опришки швидко, несподівано й непомітно з'являлися в наміченому місці, блискавично, переважно вночі, нападали на ворога, а розгромивши його, так само швидко зникали.

Партизанська тактика боротьби – несподіваність, швидкість маневру, глибока конспірація та вміла організація наступів була запорукою успіху опришків. Шляхта часто говорила про «опришківські методи».

Перед виступом опришки, як правило, уважно вивчали об'єкт своїх дій. Це називалось у них «відправлятися на розвідку», «наперед ходити розвідувати», щоб «приглянути все добре». Деколи в Сяноччині не називалось «лешовати», а в Галицькій землі – «клімкувати». Після вивчення об'єкта опришки старанно обмірковували план самого виступу. В 1648 р. перед наступом на Новотанецький замок (Сяноцька земля) опришки і селяни зібрались на раду в лісі, щоб обговорити план дій» [18, с.29]. Подібну раду карпатські опришки зібрали в 1648 р. у с. Барвінку.

Деколи план нападу чи походу ватажок і найближчі його соратники зберігали в суворій таємниці, навіть перед сільськими побратимами. Цим забезпечувалась раптовість і несподіваність нападу на експлуататорів.

Після обстеження місця майбутніх дій опришки складали план нападу. Переважно це робилось самими опришками, інколи брали участь і селяни. Напад здебільшого відбувався «нічним способом». Ніч – чудовий союзник опришків. Темрява давала змогу несподівано напасти й непомітно відступити тоді, коли нависала загроза оточення і знищення.

Правда, опришки діяли також і вдень. Це здебільшого було під час великих наступів, коли число учасників досягало значної кількості. В 1648 р. опришки відкрито погрожували Бжозовським суддям, що будуть нападати на прикарпатську шляхту не лише вночі, але й «у білий день».

Часом опришки сідали на коней, щоб швидше втекти від переслідувачів. Але бували випадки, коли вони використовували коней і під час нападу. Так, 1627 р. 50 опришків «на конях і піше з великим криком» і стріляниною атакували панський двір у містечку Хотимирі.

Архівні дані свідчать про те, що напади опришків відзначались глибокою продуманістю. Так, під час нападу на панський двір, наприклад, у Станькові Сяноцького повіту в 1631 р. опришки, «перемінюючи свій опришківський спосіб, спочатку тихо двір довкола сторожею добре забезпечили і обставили, щоб найближчим сусідам трудніше було подати [ланові] порятунок», і лише після цього вдерлися до папського двору [52, с.24].

У 1698 р. галицькі і закарпатські опришки «досвіта зненацька напали» на гнобителів у Косові й «опришківським методом» оволоділи містом. Щоб не допустити каральних військ, опришки «обставили повсюди вільні дороги в незамітних місцях» і лише тоді атакували ворогів.

Опришки виступали на захист поневолених і бідних, мстили гнобителям, знищували їх, забирали їхнє майно. Нерідко під час розправи опришки нагадували гнобителям про вчинені ними злочини і кривди. Помста часто була мотивом і метою нападу опришків.

Про антифеодальний характер опришківського руху найкраще можна судити на основі висловів опришків (Бордюка, Довбуша, Баюрака, Бойчука, Штолюка), а також висловів самої шляхти.

Однією з форм антифеодальної боротьби опришків було спалення ними шляхетсько-лихварських документів, описів селянських повинностей, боргових лихварських книг, актів різних привілеїв шляхти тощо.

Розправившись фізично з паном, опришки нищили панське манно, палили двір, фільварок, а цінні речі, наприклад, гроші, особливо зброю, одяг і поживу, забирали з собою або ділили між убогих селян, панських слуг. Нападаючи на журівський костюл, опришки «так між собою домовилися»: частину забраних речей віддати журівським міщанам, які брали участь у наступі, а другу частину – розділити між собою [52, с.54]. Іван Баб'як, наприклад, учасник загону Нестора, подарував убогій жінці с. Рожнятова шість волів, які він забрав у пана Себастьяна в с. Лозовій. В 1689 р. опришки напали на великий купецький караван з багатими товарами. Частину здобутого майна вони заховали, частину взяли з собою, а решту роздали невільникам, що обслуговували караван [52, с.34]. Можна навести ще такий приклад. У 1597 р. засуджені до страти опришки в Перемишльщині Федір Савчин і Федір Кардашович склали заповіт, яким призначили свої гроші «на милосердні цілі [52, с.23]». Такі факти свідчать про благородство опришків, їх гуманність, справедливість і т. п., що саме намагаються всіляко заперечити дворянсько-буржуазні історики.

Деколи опришки закопували в «надійні місця» коштовні речі і гроші, що їх могли використати у важку хвилину. Спогади про такі «сховки» стали основою для багатьох народних оповідань про «опришківські скарби». Народні маси вірили, що захована в горах опришківська зброя буде відкрита й використана для боротьби з гнобителями.

Опришки іноді зупинялись на постої в селах, де ночували, харчувалися, радилися з довіреними людьми. Правда, з обережності вони ночували в стодолах і топах. Постої в селах були короточасними через небезпеку від каральних експедицій, які постійно снували по околицях. Тому опришки

здебільшого відпочивали в горах, на полонинах, в колибах пастухів. Але й тут вони були обережними і швидко змінювали місця перебування.

Обережність і конспіративність – невід’ємні риси діяльності опришків. Навіть у лісі на стоянці вони часто не розмовляли голосно, щоб не видати себе зайвим шумом. Серед опришків була поширена така приповідка: «Ніколи не говори з товаришем в лісі, бо бук і смерека-таки мають вуха, очі і рот та можуть тебе зрадити. Якщо говорити, то говори на полі, бо поле тебе не зрадить».

Ватажки опришків, особливо такі, як Олекса Довбуш, Василь Баюрак, Іван Бойчук, Мирон Штолюк та інші обирали для своїх опорних центрів найбільш недоступні місця в Чорногорі, на полонинах, серед великих скал, звідки добре простежувались довколишні місця, звідки можна було на випадок наступу ворогів відбиватись і безпечно відступати. Народні месники досконало знали територію Карпат, і це сприяло їм як у виборі місця стоянки, так і в безперервному маневруванні.

Побут опришків відзначався суворістю: треба було «з торби хліба їсти, зі скали або листя воду пити, на камені спати» [36, с.37]. Важкі опришківські будні могли витримати лише сильні, відважні, витривалі, віддані антифеодальній боротьбі селяни.

Наявність великої кількості шляхетських укріплень і зосередження на південній границі Речі Посполитої регулярних військ робили неможливою діяльність великих селянських загонів. Навіть у період народно-визвольної війни українського народу (1648–1654 рр.), коли на боротьбу піднялися широкі маси селян, з’єднання повсталих у Галицькій землі ділилися на невеличкі загони, які діяли одночасно в різних місцях.

Отже, карпатські опришки, як і запорозькі козаки, виявляли мужність, безприкладний героїзм в антифеодальній боротьбі з шляхтою і по-лицарськи переносили муки і страту.

Опришки майстерно володіли зброєю. Вони могли з незначною кількістю людей здобути укріплений замок, фортецю і місто, дати відсіч каральним загонам чи шляхетським військам. Навіть дворянські дослідники мусили

визнати, що це були «люди безприкладної відваги, дичина строга, зухвала, але мужня: кожний з них був би героєм, коли б за шляхетську справу воював... Смерть для них є нічим, коли ворог гине з ним спільно; віддають перевагу навіть смерті перед поганим життям, і воліють радше тверду мураву, аніж м'яке невільне ложе... Вони гинуть весело, без найменшого жалю...» [36, с.57]

РОЗДІЛ III: Спадщина та традиції мистецьких опришків та їх відображення в сучасній національній культурі

3.1. Мистецькі витвори та традиції опришків як елемент української культурної спадщини

Гуцульщина – це гірський регіон України, який славиться своєю самобутньою культурою та традиціями. Одним з яскравих проявів цієї самобутності проявилася в декоративно-ужитковому мистецтві, зокрема у ткацтві, вишивці, дереві, металі та декорування зброї. Зброя була невід'ємною частиною життя опришків. Вона використовувалася не тільки для захисту від ворогів, а й для полювання, риболовлі та інших господарських потреб. Опришки були майстерними зброярами, які виготовляли різноманітну зброю, включаючи шаблі, сокири, луки та стріли. Безумовно, окремі екземпляри зброї опришків є декоративно-ужитковими творами. Кращі її зразки були зібрані в музейні колекції ще на початку ХХ ст.

Розвиток декорування гуцульської зброї у своїй історико-культурній спадщині був сильно вплинутий подіями опришківського руху та геополітичними змінами. У опришків зброя не лише служила як інструмент для оборони чи нападу, але й стала необхідною складовою костюму, домашнього інтер'єру, різноманітним атрибутом у повсякденному житті та символом сміливості й достатку власника. Глибока повага та важливість, приділені зброї на Гуцульщині, проявлялися у її особливому декорі [21, с.34].

Формування типів зброї значною мірою визначалося топографічними особливостями її використання. У гористих регіонах зброя використовувалася для бою з засідки або для близького бою, тобто вона була призначена для захисту чи нападу з невеликої відстані. Це призводило до практичного відсутності металевих зброї чи гармат. Крім того, розподіл території Гуцульщини між трьома державами до 1772 року мав значний вплив на доступність різних типів зброї. Незважаючи на збереження єдності етносу, цей регіон був розділений між Закарпатською частиною, яка належала до імперії Габсбургів, Буковинською – до Оттоманської імперії, а Східною Галичиною – до Речі Посполитої. [21, с.22].

У Гуцульщині спостерігається особливий феномен, коли вогнепальна зброя отримує ритуально-урочисте значення поряд із холодною зброєю, особливо під час святкування релігійних обрядів та свят: Різдва, Пасхи та інших церковних свят. У цьому контексті християнські вірування переплітаються з залишками язичницьких обрядів, утворюючи специфічну образну та ритуальну систему Гуцульщини. Ритуальне використання зброї має кілька пояснень. По-перше, це пов'язано з історичними традиціями опришків. Гуцульщина була гірським регіоном, який часто ставав ареною військових дій. Тому зброя була невід'ємною частиною життя опришків. По-друге, ритуальне використання зброї відображає гуцульські вірування. Опришки вірили в силу зброї, яка могла захистити їх від нечистої сили. По-третє, ритуальне використання зброї є способом самоідентифікації опришків. Воно демонструє їхню відвагу, силу і зв'язок з традиціями.

Варто відзначити, що випалення «гарно писаного» пістоля під церквою мало особливе святкове та поважне значення. Зберігаючи символіку відваги та гідності господаря, вогнепальна зброя, зокрема кріс, отримувала символічні атрибути релігійно-містичного характеру. Крім того, холодна зброя з довгим клинком, хоча була трофейною, але через свою обмежену кількість зазвичай належала ватажкам, що надавали їй символічне значення. Трофейна зброя була символом перемоги над ворогом. Вона демонструвала силу і мужність власника. Також трофейна зброя могла бути предметом гордості власника і передаватися у спадок [21, с.33].

Кустарні промисли, які розвивалися на Гуцульщині, разом із потребою у зброї для полювання та самозахисту, у поєднанні з обмеженою економічною можливістю гуцулів, сприяли нелегальному виготовленню певних типів холодної зброї, таких як зброя з коротким клинком і сокироподібна зброя, а також ремонт вогнепальної зброї. Декорування гуцульської зброї міцно вплетене у архаїчні вірування та обряди, де їй приділялася велика увага. Гірський ландшафт і духовний світ горян сприяли трансформації суто військових функцій зброї в розвиток різноманітних магічних обрядів,

пов'язаних з нею, та її використання в ритуальних церемоніях. Важливим аспектом гуцульської зброї є те, що вона, крім своєї утилітарної функції, виконує також художньо-естетичні завдання [18, с.15].

Опришки об'єднували язичницькі та християнські вірування у своїх обрядах. Під час ритуалів, пов'язаних із полюванням і "щасливим" зброєю, вони вшановували елементи язичницької віри, такі як вода при відливі, символіка крові, вогню, різниця між сходом і заходом сонця, значення місяця березня, часнику, осики, гадюки, тотема собаки (як символу жінки), порогу хати, чисел 3, 9 і 12, а також сторін світу [18, с.22]:

- Вогонь - символ сонця, тепла, світла і захисту.
- Вода - символ життя, родючості і очищення.
- Кров - символ життя, сили і мужності.
- Схід і захід сонця - символи початку і кінця, життя і смерті.
- Місяць - символ жіночності, родючості і інтуїції.
- Часник - символ захисту від нечистої сили.
- Осика - символ сили і могутності.
- Гадюка - символ родючості і мудрості.
- Собака - тотемний звір гуцулів, символ вірності, відданості і захисту.
- Хатній поріг - символ межі між світом живих і світом мертвих.
- Числа 3, 9 і 12 - символічні числа, які часто зустрічаються в язичницьких віруваннях.
- Сторони світу - символи різних аспектів буття.

Християнські символи, які часто зустрічалися в декорі зброї опришків, включають:

- Ладан - символ божественної присутності.
- Престол - символ влади і сили.
- Причастя - символ єднання з Богом.
- Піст - символ очищення і покаяння.
- Грішник - символ зла і недосконалості.
- Юда - символ зради і зраді.

- Служби Божі - символ поклоніння Богу.
- Великдень - символ воскресіння і нового життя.

Ці елементи взаємодіяли з християнськими поняттями, такими як ладан, престол, причастя, піст, грішник, Юда, богослужіння та Великдень [2, 69]. Можна припустити, що перші оздоблення на зброї опришків виникли під час специфічних обрядів як амулети для полювання. Історичні умови сприяли тому, що в опришків виникла традиція вшанування як вогнепальної, так і холодної зброї. Опришки складали присягу на зброю, а вона стала важливим атрибутом обрядових танців. Усе це свідчить про багатогранні декоративно-релігійні функції зброї в культурі опришків як соціокультурного явища. Використання язичницьких і християнських символів у декорі зброї опришків відображає симбіоз цих двох світоглядів.

Аналізуючи рушниці-кріси, пістолі та порохівниці, можна помітити, що в дизайні кожного з цих предметів використовується синтез різних ремесел і матеріалів. Порівняно з крісами, пістолі мають схожу базову структуру, але у своєму оформленні пістолі використовують новий декоративний матеріал – бісер, що використовується для інкрустації рукояток.

У крісах великою дизайнерською цінністю є декорування прикладів, а також новий декоративно-конструктивний елемент у формі гніздасховку. Його використання могло мати подвійне призначення – як магазин для куль, що збільшувало вагу приклада та краще збалансовувало кріс, або як сховок для магічних амулетів, використовуваних у ритуальних обрядах.

Щодо пістолів, їхня салютна (ритуальна) спрямованість підтверджуватися тим, що майстри вже не використовують залізні нарізні стволи, а виготовляють їх із бронзи чи латуні. Це матеріали, які значно розширюють можливості декорування, але зменшують інженерно-конструктивні характеристики. Виразною ознакою цього є виняткова декоративність окремих конструктивних деталей, наприклад, шомпола, призначеного для зачищення ствола.

Декор був поділений на дві основні категорії: регулярний, який відповідав формі предмета, і вільний, який був більш нерегулярним.

Регулярний декор включав стрічковий, сітчастий та медальйонний. Під час декорування зброї майстрам важливою була сама конструкція предмета – ножа, сокири, вогнепальної зброї - оскільки вони визначали основну форму. Народні майстри, обираючи складні предмети зброї для декорування, застосовували прості орнаментальні мотиви. Наприклад, на центральних частинах зброї часто використовували орнаментальні розети та солярні знаки, дерева-вазони, хрестоподібні мотиви, які мали глибокий сакральний зміст [12, с. 9].

Здається, що поєднання солярного знака з зубчастими рядами, які можна сприйняти як стилізовані зображення людей у закритому орнаментальному полі, може символізувати колективне полювання під сонцем на певній території.

Таким чином, можна стверджувати, що всі предмети опришківської зброї відзначалися не лише індивідуальністю у конструкції, але й мали в собі елементи традиційного декору, семантичне навантаження та творчу імпровізацію народного майстра. Деякі зразки декорованої зброї можна вважати високохудожніми творами ювелірного мистецтва.

Аналіз композиційних схем декорування опришківської зброї дозволяє систематизувати та ідентифікувати використані знаки і орнаментальні мотиви. Зокрема, можна виділити такі відомості:

1. Декор був розділений на композиційний, що відповідав формі, та вільний.
2. Народні майстри, обираючи складні предмети зброї для декорування, використовували прості орнаментальні мотиви.
3. Під час декорування майстрам зброярам була важлива конструкція предмета, яку вони чітко окреслювали по контуру основи.
4. Центральні частини композиційних полів зброї були прикрашені орнаментальними солярними розетами, дерево-вазонами, хрестоподібними мотивами, що мали глибокий сакральний зміст.

Отже, декоративне оформлення зброї було невід'ємною частиною гуцульського мистецтва. Гуцульські майстри прикрашали зброю різьбою, гравіюванням, інкрустацією та іншими техніками. Зброя часто була

прикрашена рослинними, геометричними або символічними мотивами. Мистецтво виготовлення та декорування зброї опришків було важливим елементом їх культури. Воно відображало традиції і цінності гуцульського народу.

3.2. Сучасні музеї опришківської спадщини в Україні

Музеї відіграють значущу роль у збереженні та розвитку культурної спадщини. Вони стають втіленням духу та цінностей культури, відображаючи як минуле, так і сучасність. Функціонуючи як інститут національної пам'яті, вони сприяють самоідентифікації та визначенню України у глобальному контексті. Музеї зберігають історію та культуру народу як частину всесвітнього культурного надбання, виступаючи джерелом знань і інформації. Значний виховний та туристичний потенціал цих установ сприяє просвітництву та приваблює увагу широкого загалу до культурних цінностей.

В Україні існує кілька музеїв, присвячених опришківській спадщині. Вони розташовані в різних регіонах країни, де жили опришки.

Івано-Франківський державний історико-меморіальний музей Олекси Довбуша – музей-колекція, присвячений життю і діяльності Олекси Довбуша. Музей був заснований у 1995 році на основі приватної колекції відомого українського вченого-історика Володимира Грабовецького [22, с.45]. Експозиція музею розповідає про життя і діяльність Олекси Довбуша, його боротьбу проти польської шляхти та турецьких загарбників.

Музей складається з двох експозиційних залів. Перший зал розповідає про соціально-економічні передумови піднесення опришківського руху, зокрема про повстання селян Прикарпаття у 1490–1492 рр. проти шляхетської Польщі під проводом Мухи, бій під Рогатином 1490 р., боротьбу населення під проводом Семена Височана та Івана Грабовського 1648 р.

Другий зал присвячений безпосередньо Олексі Довбушу. Тут представлені матеріали про його життя, діяльність, боротьбу з польською шляхтою. Серед експонатів музею є [23, с.27]:

- Документи та наукові праці про Довбуша;
- Художні твори, присвячені Довбушу;
- Реконструкції одягу та зброї Довбуша;

- Експозиції, що розповідають про життя гуцулів у XVIII столітті.

Однією з найцікавіших експонатів музею є живописне декоративне панно художника В. Масюткіна-Черкеса «Олекса Довбуш в Чорногорі», погруддя Олекси Довбуша, створене скульптором Дмитром Крвавичем, «Повінь», картина художника Олекси Новаківського, присвячена боротьбі Довбуша проти польської шляхти, реконструкція зброї Довбуша, зокрема його знаменитого топірця, експозиція, що розповідає про життя гуцулів у XVIII столітті, зокрема про їхній побут, культуру та традиції [23, с.39].

Музей є важливим культурним осередком, який відіграє важливу роль у популяризації історії та культури Гуцульщини. Музей щороку відвідують тисячі людей з України та з-за кордону.

Історико-краєзнавчий музей О. Довбуша в с. Печеніжин є важливим культурним осередком, який відіграє важливу роль у збереженні та популяризації культурної спадщини Карпатського регіону.

Музей був заснований у 1971 році на батьківщині легендарного опришківського ватажка Олекси Довбуша. У перші роки свого існування музей розташовувався у будинку, який належав родині Довбушів. Однак у 1980 році будинок став непридатним для користування, і музей було перенесено до селищного будинку культури. У 2004 році музей переїхав до колишнього будинку побуту селища, де він розміщується і донині.

Експозиція музею складається з двох основних частин:

Історія селища Печеніжин:

Ця частина експозиції розповідає про історію селища від найдавніших часів до наших днів. Тут представлені експонати, що відображають різні періоди в житті селища:

- ✓ Предмети побуту, знаряддя праці, предмети одягу, які використовували жителі селища в різні епохи.
- ✓ Документи, фотографії, картини, які розповідають про історичні події, що відбувалися в селі.

- ✓ Культурні артефакти, які відображають традиції та звичаї місцевого населення.

Опришківство. Олекса Довбуш – найвідоміший опришківський ватажок

Ця частина експозиції присвячена опришківському руху в Карпатах. Тут представлені експонати, що розповідають про життя і діяльність опришків, зокрема Олекси Довбуша:

- ✓ Зброя, яку використовували опришки.
- ✓ Предмети побуту, які були у вжитку у опришків.
- ✓ Документи, фотографії, картини, які розповідають про опришків.

Музей О. Довбуша є популярним туристичним об'єктом. Щороку його відвідують тисячі людей з України та з-за кордону. Музей також є важливим освітнім осередком, який проводить уроки історії та культури для дітей та молоді.

Музей постійно працює над удосконаленням своєї експозиції. У планах музею є створення інтерактивних експонатів, які дозволять гостям музею краще пізнати історію селища Печеніжин та опришківський рух.

Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Йосафата Кобринського є одним з найважливіших культурних осередків Івано-Франківщини. Він був заснований у 1926 році і відтоді зберігає і популяризує кращі надбання народного мистецтва Гуцульщини і Покуття [40, с.25].

Колекція музею налічує близько 50 тисяч одиниць збереження. Вона включає в себе твори народного мистецтва, починаючи з XVII століття до наших днів. Серед експонатів музею можна знайти [40, с.36]:

- Художню обробку дерева, зокрема різьбу, інкрустацію та випалювання. До найвідоміших експонатів у цій галузі належать різьблені скрині, меблі, посуд та іграшки.
- Художню обробку металу та шкіри, зокрема ювелірні вироби, посуд, прикраси та зброю.
- Гончарство, зокрема посуд, декоративні вироби та печі.
- Декоративне ткання, зокрема килими, рушники, серветки та одяг.

- Килимарство, зокрема килими, доріжки та скатертини.
- Вишиття, зокрема рушники, сорочки, спідниці та вишиті картини.

Експозиція музею розміщена у 18 залах загальною площею 1 тис. м². Твори згруповані за видами народного мистецтва на основі історико-хронологічного і монографічного принципів. Цей принцип експонування дає можливість простежити етапи розвитку, стилістичні особливості народного мистецтва з XVII століття до наших днів.

Музей також проводить активну виставкову діяльність. Щороку в музеї проходять десятки виставок, присвячених різним аспектам народного мистецтва. Виставки музею відвідують тисячі людей з України та з-за кордону.

Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття є важливим культурним осередком, який відіграє важливу роль у збереженні та популяризації культурної спадщини Гуцульщини і Покуття. Музей є популярним туристичним об'єктом, який щороку відвідують тисячі людей з України та з-за кордону [7, с.18].

Ось деякі з найвідоміших експонатів музею [28, с.20]:

- Різьблена скриня з села Гвіздець, XVII століття. Скриня виготовлена з липи і прикрашена різьбою з мотивами рослинного орнаменту.
- Килим з села Косів, XVIII століття. Килимок виготовлений з вовни і прикрашений рослинним орнаментом.
- Вишита сорочка з села Верхній Ясенів, XVIII століття. Сорочка виготовлена з льону і вишивана традиційними гуцульськими узорами.

Ці експонати є яскравим прикладом народного мистецтва Гуцульщини і Покуття. Вони відображають високий художній рівень і самобутню творчість гуцулів, опришків та покутян.

Музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Йосафата Кобринського має у своїй колекції не лише велику кількість експонатів, що відображають традиційне народне мистецтво, але й цікаву збірку музичних інструментів та предметів художньої обробки металу та шкіри [40, с.18].

Музичні інструменти, представлені в музеї, є яскравим прикладом народного мистецтва Гуцульщини і Покуття. Вони виготовлені з дерева, металу та шкіри і прикрашені традиційними гуцульськими орнаментами. Серед них є цимбали, скрипка, сопілки, флюяра, трембіта, дуди, дрімби [28, с.10].

Предмети художньої обробки металу представлені в експозиції музею побутовими предметами та прикрасами. До побутових предметів належать люльки, лускоріх, голник, кресало. Прикраси чоловічого та жіночого вбрання представлені згардами, пряжками, перснями, чепрагами, топірцями, палицями. Виконані ці предмети в ХІХ – на початку ХХ століття на Косівщині.

Серед них вироби відомих майстрів Н. Ребенчука з Яворова, В. Самокищука із Соколівки та В. Іванійчука з Жаб'я.

Барвиста кераміка гончарів з Косівщини та Коломиї також є одним із найцікавіших експонатів музею. Вона представлена пічними кахлями, посудом, свічниками, колачами, збанками, тарілками, вазонами тощо. Ця кераміка декорована рослинними мотивами, поєднаними з різними фігурами та зображеннями тварин, а також цікавими сюжетними композиціями – життя та побуту.

Загальний колорит розписів світлий. Зелений, жовтий та коричневий кольори орнаменту поєднуються з білим тлом.

Кераміка, представлені в музеї, є роботами гончарів з Косова, Кутів та Коломиї – найбільших осередків художньої кераміки. Вона є яскравим прикладом високої майстерності та творчості гуцульських гончарів.

Фонди Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Йосафата Кобринського є надзвичайно цінними. Вони містять у собі основну частину творів народного мистецтва, які не виставлені для загального огляду з різних причин [40, с.32].

Фондова колекція музею відображає історію та культуру Гуцульщини та Покуття. Тут можна знайти речовий матеріал, пов'язаний з життям і творчістю народних майстрів ХІХ – початку ХХ століття. Серед експонатів фондів музею є твори найвідоміших народних майстрів, таких як [40, с.18]:

- Родина Шкрібляків – видатні різьбярі по дереву, які працювали в ХІХ – початку ХХ століття. У фондах музею зберігаються їхні різьблені скрині, меблі, посуд та інші предмети.
- Василь Девдюк – відомий майстер різьби по дереву, який працював у ХІХ – початку ХХ століття. У фондах музею зберігаються його різьблені скрині, меблі, посуд та інші предмети.
- Олександр Бахматюк – відомий майстер печей, який працював у ХІХ – початку ХХ століття. У фондах музею зберігаються його печі, які є справжніми шедеврами народної архітектури.
- Петро Кошак – відомий майстер різьби по дереву, який працював у ХІХ – початку ХХ століття. У фондах музею зберігаються його різьблені скрині, меблі, посуд та інші предмети.

Крім того, у фондах музею зберігаються твори багатьох сучасних народних майстрів, які продовжують традиції народного мистецтва Гуцульщини та Покуття.

Фонди Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття є важливою частиною української культурної спадщини. Вони є цінним джерелом інформації про історію та культуру Гуцульщини та Покуття, а також про творчість народних майстрів [28, с.25].

Виставкова діяльність є важливою частиною роботи Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття імені Йосафата Кобринського. Щорічно в музеї відбувається від 8 до 12 виставок, які присвячені різним аспектам народного мистецтва, як традиційного, так і сучасного [40, с.34].

Дві з цих виставок традиційно присвячені фондам музею. Вони дають можливість широкому загалу познайомитися з творами народного мистецтва, які не виставлені для загального огляду через обмеженість експозиційного простору.

Крім того, в музеї проводяться виставки сучасного народного і професійного мистецтва України та зарубіжжя. Ці виставки знайомлять

відвідувачів з новими тенденціями розвитку народного мистецтва та його взаємодії з професійним мистецтвом.

З 2000 року в музеї діє постійна виставка сакрального мистецтва. На ній представлені твори іконопису та народних образів, а також дерев'яна сакральна пластика. Ця виставка дає можливість відвідувачам ознайомитися з багатством і різноманітністю сакрального мистецтва Гуцульщини та Покуття.

Виставкова діяльність Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття сприяє популяризації народного мистецтва, його збереження та розвитку [28, с.26].

У 2002 році в музейній експозиції була відтворена меморіальна кімната видатного громадського та політичного діяча, а також письменника Андрія Чайковського, чиє літературне й політичне спадщини в радянські часи були приховані й заборонені. Музей виступає науково-освітнім закладом, який орієнтується на кілька основних завдань. Серед них [28, с.32]:

- Вивчення та відкриття творчості народних майстрів Гуцульщини та Покуття від найдавніших часів до сьогодення.
- Розкриття художньої, історичної, наукової та пізнавальної цінності колекцій музею.
- Проведення наукових досліджень, експедицій та відряджень для збагачення наукових знань.
- Розробка тематичних експозиційних планів, наукових звітів та методичних матеріалів у сфері музеєзнавства.
- Координація науково-дослідницької роботи з іншими науковими закладами, залучення фахівців у цю діяльність для спільного ведення досліджень та науково-методичної роботи.

У складі музею функціонують три відділи, які операційно працюють як окремі музейні підрозділи. Одним із них, з 1970 року, є Косівський музей народного мистецтва та побуту, створений на основі приватної колекції видатного художника, скульптора, мистецтвознавця та етнографа Євгена Сагайдачного.

З січня 2007 року базовому музею в Коломиї був доданий Яремчанський музей етнографії та екології Карпатського краю. Раніше цей заклад відомий був як музей партизанської слави та визвольних змагань.

Музей «Пинтьова оселя» розташований у селі Велятині, що на Закарпатті. Він був відкритий у 2012 році і є одним з наймолодших музеїв України. Музей присвячений постаті легендарного опришка, який діяв на Мараморощині Григора Пинті (1670–1703).

Експозиція музею розповідає про життя і діяльність Григора Пинті, його боротьбу проти польської шляхти та турецьких загарбників. У музеї представлено різноманітні експонати, пов'язані з життям і діяльністю Пинті, зокрема:

- Документи та наукові праці про Пинту;
- Художні твори, присвячені Пинті;
- Реконструкції одягу та зброї Пинті;
- Експозиції, що розповідають про життя гуцулів у XVII–XVIII століттях.

Музей є важливим культурним осередком, який відіграє важливу роль у популяризації історії та культури Гуцульщини. Музей щороку відвідують тисячі людей з України та з-за кордону.

Ось деякі з найцікавіших експонатів музею:

- Реконструкція зброї Пинті, зокрема його знаменитого топірця.
- Експозиція, що розповідає про життя гуцулів у XVII–XVIII століттях, зокрема про їхній побут, культуру та традиції.

«Музей Олекси Довбуша» знаходиться у містечку Верховина на вулиці Гуцульського повстання. Цей музей – своєрідний храм пам'яті відомого опришка, Олекси Довбуша, що став історичною фігурою для Гуцульщини та всієї Західної України. Він став символом справедливості, героїзму та боротьби за свободу, а легенди про нього переплелися з історією регіону, наділяючи гірські вершини та джерела його ім'ям.

Музей запрошує гостей у подорож у світ кіно, відтворюючи атмосферу гір та дух опришків. Особливістю цього музею є наявність сучасного

мультимедійного екрану, на якому показують фільми, зняті саме в Карпатах, що додає унікальності відвідуванню цього місця.

Отже, музеї опришків є важливим культурним осередком, який відіграє важливу роль у популяризації історії та культури Гуцульщини. Вони розповідають про життя і діяльність опришків, їхню боротьбу проти польської шляхти та турецьких загарбників. Музеї є обов'язковим пунктом відвідування для всіх, хто цікавиться історією та культурою Гуцульщини. Музеї опришків є популярним туристичним напрямком. Вони приваблюють тисячі людей з України та з-за кордону.

3.3. Вплив опришківської опришкіани на національну культуру сучасної України: історичний аналіз

Вплив опришківської культури на українське мистецтво, літературу, музику та традиції є важливою складовою національної спадщини. Опришківство відіграло значну роль у формуванні української культури та створенні уявлень про героїзм, справедливість та національну самосвідомість. Ось деякі аспекти цього впливу:

Опришківство надихало письменників, художників та поетів на створення творів про боротьбу за свободу. Такі твори відображали дух опору та національну гордість, втілюючи образи опришків та їхніх подвигів.

У художніх творах письменники серед причин, які вплинули на організацію опришківського, «повстанського» руху, називали найчастіше соціально-політичні утиски, які чинила тодішня влада на території Карпатського краю. Так, В. Гжицький у «Довбуші» згадує про накладання на селян податку: «Заледве тиждень тому оголосили клямкове, а вчора, дивись, новий податок – п'єсцове... Клямкове має нарід платити за те, ніби, що не може достойно прийняти в своїй хаті пана, коли той часом до нього зайде» [10, с.15]. Серед причин свого переходу до опришків у розмові із матір'ю герой п'єси Г. Хоткевича «Верховинці» Юра Ревізорчук називає саме соціальний складник: «Ой ні, мамочко, мене пістолі не дав'є, давит мене люцька кривда, шо кривавим слідом ці наші красні гори вкрила» [56,с.56]. Письменники намагалися, використовуючи історичні джерела, самостійно дослідити процес появи опришківського руху на території цього гірського краю, а також визначити ті зв'язки, які єднали опришківський рух із діяльністю козаків часів Запорозької Січі. Нерідко для цього у площину тексту вони включали епізоди про перебування серед опришків колишніх козаків або згадки про бажання ватажка опришків бути схожим до козаків – лицарів за вдачею, здібностями, рисами характеру (така єдність Гуцульщини із Східною Україною присутня на сторінках творі про опришків Г. Хоткевича), це відповідало історичній правді, враховуючи приклади, наведені істориками у працях про опришківських рух (В.

Грабовецький, Є. Луців [36, с.45]). Ідеї консолідації різних частин України, зокрема й різних частин Гуцульщини, наявні у повісті «Довбуш» Г. Хоткевича [53, с.26].

Досліджуючи історію становлення героя як опришка із позиції ХХ ст., письменник відчував потребу у змалюванні персонажа, який міг би об'єднати навколо себе не тільки побратимів, а й цілу Гуцульщину, поділену між трьома державами. Зважаючи на специфіку кордонів, на яку вплинула гірська місцевість Гуцульщини, лише опришки могли стати об'єднавчою силою цілого краю завдяки рисам характеру, особливостям спілкування і вмінню пересуватися горами. Цей момент і було вдало схарактеризовано Г. Хоткевичем у «Довбуші» [53, с.36].

Оцінюючи діяльність опришків, І. Ольбрахт у романі «Микола Шугай, розбійник» романтично захоплювався героїкою відчайдушних «чорних хлопців», вважав їх «дітьми мрій» всіх гуцулів, які неспроможні були протягом цілих віків піднятися проти своїх поневолювачів. Письменник наголосив про тісний зв'язок, який існував між «чорними хлопцями», вбитими у горах або повішеними на шибеницях із простими селянами, відзначав непересічну місію, яку несли ці герої Карпатського краю щодо його визволення: «Вони взяли на себе терпіння і тягар усіх і спромоглися на те, що інші люди цієї гірської країни ніколи не наважувалися, хоч усе ж таки так гаряче цього прагнуть: мститися за кривди, вбивати панів, відбирати у них награване майно, а те, з чого не можна скористатися, нищити вогнем і залізом, на радість, на помсту, на пересторогу майбутнім дням і зі страху перед ними» [42, с.37]. Таким чином, визначаючи їх винятковість, письменники прагнули ще й підкреслити їх зв'язок із тим народом, з якого вони вийшли. Риси вдачі, властиві гуцулам, у постатях опришків втілилися з більшою силою, щоб показати протест краю проти соціальних і національних утисків. Про те, що за опришками стояла уся Гуцульщина, свідчить чимало згадок і роздумів письменства над наслідками появи опришківського руху. Інколи таку об'єктивну оцінку автори вкладають не лише в висловлювання простого народу. Так, Г. Хоткевич у «Довбуші» надає

слово й представникам панства, щоб простежити розвиток цього процесу з найбільшою об'єктивністю: «Мабуть, знову вчуємо скоро за опришків. Давно вже, років п'ятнадцять, їх не було, ніби таких помітних. Гуцулія набирала сили. Оце, мабуть, набрала і, боюся, вибухне такою хвилею опришківства, що довго будемо її пам'ятати, хто живий останеться. Це буде дев'ятий вал, як на морі. Бо у нас опришківство ходить хвилями: нахлине, потім схлине, не чуть. А згодом іще – тай і йде»[53, с.58].

У художніх текстах опришкіани ставлення народу до опришків передано за допомогою різних художніх засобів. Найчастіше і найпоширеніше серед них це порівняння опришків із «вольними птахами», «соколами», «ватагою крилатих» (Г. Хоткевич «Довбуш», В. Щурат «На синій Чорногорі», Б.-І. Антонич «Довбуш» [1, с.27] та ін.). Символічні порівняння із птахами характеризують внутрішню якість опришків – бажання бути вольними і самостійно вирішувати долю. Натомість вороги опришківства – пани, магнати, представники влади характеризують опришків по-іншому. Наприклад, на весіллі у князя Яблуницького (В. Гжицький «Довбуш») польська шляхта особливо не вибирає засобів для вираження негативного ставлення: «Довбуш є розбійник виключний. Довбуш є злочинець знатний і найбільший...» [10, с.39].

Реалістично відтворюючи картини буття опришків, інші письменники також включали у тексти протилежні оцінки діяльності опришків. Таким прикладом може бути характеристика одного з героїв лібрето Б.-І. Антонича «Довбуш» зрадника Степана, який своїх колишніх побратимів вважає за «...пройдисвітів, шибайголовів, волоцюг, / паливод, неробів. Гультяїв, / харцизів й злодюг» [1, с.22]. Інколи у творах письменників присутнє подвійне авторське ставлення, спочатку як до опришка, захисника скривджених, своєрідного «робін-гуда», надалі ж така оцінка могла замінюватися на цілком протилежну – і колишній опришок ставав розбійником і гультяєм. Так, ставлення до Дмитра Марусяка («Камінна душа» Г. Хоткевич) є об'єктивним відображенням поглядів гуцулів до опришка, взяте із історичних і фольклорних джерел.

Художньо опрацьовуючи відображення епізодів життя і побуту опришків, особливу увагу письменство звертає на їх зовнішність. Найпоширеніші описи пов'язані із поясненням назви «чорні хлопці», і функціональним призначенням того чи іншого елемента одягу. Так, Г. Хоткевич описом зовнішнього вигляду Довбуша визначає багатофункціональність гуцульського повсякденного вбрання: «А тепер лежить он, як і всі, – у дубленім сардаку, в сорочці, оливою змащеній і моченій у смолі, у таких же гачах. Кінчалось опришківство, то не треба вже газді показної вбери» [53, с.48]. Натомість в іншому описі опришка Дмитра Марусяка («Камінна душа» Г. Хоткевич) наголошено про неодмінну присутність серед елементів одягу ще й зброї: «...За ременем стирчала пара пістолів, а з-за плечей визирав кріс. Обвита тонкою жированою бляхою крисаня була залісена готурами й павичами, дармовиси й китиці бовкалися по боках. Через плече висіла красна тобівка, вибивана мосяжними бовтицями та бобриками; навхрест мудро рихтовані різьблені порошниці. На друге плече накинутий був червоний гаптований сардак, в руках сяйливий, дорого битий топірчик, котрим легінь грався, поблискуючи на сонці...» [56].

Певну відповідність одягу опришка і гуцульського чоловічого вбрання відзначали й історичні джерела. Так, В. Грабовецький у праці про опришківський рух наводить опис зовнішнього вигляду гуцула-опришка за оголошенням 1815 р.: «Опришок мав на собі червоний сіряк, обшитий щеребляними шнурами; зодягнений був у чорні штани з грубого сукна, мав ремінний пояс, капелюх і ходаки...» [17, с.27]. Творче використання історичного матеріалу дало українським письменникам можливість зосередити увагу на особливостях вдачі гуцула, приєднати діяльність опришківського руху до певної території та етногрупи.

Опришкування ставало народною традицією мешканців Карпатського краю, В. Гнатюк з цього приводу зазначав: «З часом, коли опришківство набрало розголосу, виробився між гірським селянством звичай, що майже кожний молодий парубок ішов на якийсь час в опришки...» [12, с.46]. Це стало підтвердженням думки І. Вагилевича, висловленої набагато років раніше, що

«Карпати – це стародавня школа лицарської молоді». Багато мемуаристів і дослідників гуцульських звичаїв зазначали, що «навіть найбагатшим парубком, який не був хоча б два-три тижні в загонах опришків, дівчата нехтували»[18]. Тобто кожен мешканець гуцульського села був свого часу в опришківських загонах.

У розкритті особливостей характеру героїв-опришків автори орієнтувалися на історичні і фольклорні джерела. Розкриваючи вдачу опришків, письменники пояснювали її особливостями природного середовища, яке викохало опришківський дух: «Так – для великих і сильних, кріпких і міцних людей сотворив Бог оці всі гори!... Так! Мусять мати силу медведя, відвагу й спритність рися, драпіжність орла, хитрість лисиці. А зайде потреба, мусять бути, як буря і повінь, що нищить і трощить усі перешкоди, щоб тільки здобути те, що задумав осягнути...» [18, с.26].

Войовничий і рішучий характер гуцула виплеканий його стосунками із природним середовищем. Гірська природа, постійно наражаючи гуцулів на небезпеки, зробила з них сильних, активних, витривалих людей, яким підвладні були й природні стихії, і тваринний світ. Опришок, який ставав на чолі загону повстанців, набував рис казкового лицаря, який чинить справедливий суд над кривдниками, і мав неабияку чарівну спритність: «Напади, один другого сміливіші, один другого удачніший, посипалися, як з мішка. І число їх, і територія розповсюдження попросту лякали. Здавалося, що сей розбійник може бути в один час в багатьох місцях одразу... Молодий ватажок, видимо, не знав небезпек і нікого й нічого не боявся. Перелітав з місця на місце й лякав бистротою своїх пересувань... Такі штуки можна показувати хіба з залізними ногами, зрештою в опришків таки й були залізні ноги»[36, с.47]. В оцінці діяльності ватажка опришків письменники наближали бачення до народного уявлення про героя-опришка, «втаємничували» його здібності, характеризували персонажа у напрямі його романтизації та ідеалізації, незважаючи на історичні реалії.

Характеризуючи образ Довбуша, В. Гжицький опис його неймовірних здібностей вкладає в уста побратимів: «До неймовірних розмірів виріс в устах оповідачів і ще більше в очах слухачів Довбуш. Його відвагу, силу, розум вважали просто за явища надприродні і так само оцінювали його подвиги. Були певні, що він зрівняє світ» [10, с.45]. Наділення свого персонажа надзвичайними здібностями мало на меті не тільки показати тісну взаємодію художнього твору з фольклорним джерелом, а ще й довести реалістичне підґрунтя наявності сили. Письменники надзвичайні здібності Довбуша або інших опришків пояснювали постійними тренуваннями і вправами. У повісті «Довбуш» Г. Хоткевича є згадка про те, як тренований опришок вмів одним рухом вивернути смереку з корінням. Така здібність була необхідною у гірських умовах за відсутності земляного ґрунту: було дуже важко зробити могилу, щоб поховати померлого опришка. Винахідливість Довбуша, помножена на його тренованість, сприяла довшому існуванню його загону серед важких умов. Таким чином, надаючи реальне пояснення конкретним, на перший погляд, неймовірним здібностям опришків, письменники характеризували умови, які оточували опришків, шукали більш реальні причини їх появи [53, с.65].

Образ Олекси Довбуша чи не найбільше відображений в образотворчому мистецтві, а почали художники змальовувати народного героя ще з кінця XVIII ст.

У постійній експозиції Львівського державного музею українського мистецтва зберігається портрет Довбуша. Ця перша і найстарша картина народного героя виконана невідомим художником кінця XVIII ст. Писана олією. Тут зображена постать Довбуша в бойовому одязі на тлі гірського пейзажу. На голові шапка, на спині сірач, за поясом два пістолі, в правій руці топір, який символізує його як керівника опришків. У всьому вигляді Довбуша, у виразі його вродливого лиця вгадується замилювання автора картини своїм героєм, пристрасне бажання, аби його Довбуш вийшов мальовничим і

сподобався людям. Фотоілюстрація цієї картини завжди започатковувала виставки з історико-мистецької довбушіани.

Так, образ народного героя хвилював творчу уяву видатного західноукраїнського художника О. Новаківського, який кожного літа виїжджав до Космача, де колись бував Довбуш, і збирав перекази про нього. На їх основі 1931 р. художник намалював портрет, на якому Довбуш сповнений сили, рішучості і мудрості. Вся постава – поворот голови, могутні груди, що немов панциром огорнуті широким чересом – нагадує фігуру богатирської сили. Автор створив символічний образ народної могуті. Окремо була написана Дзвінка.

Варто згадати картину відомого галицького художника Я. Пстрака, який створив індивідуальний неповторний образ Довбуша з усією складністю його внутрішнього світу, живої небуденної особливості. Він обрав для свого твору стиль, взагалі не властивий канонічній характеристиці героя. Художник зобразив його у тяжку хвилину, коли той, різко подавшись вперед, бреде один, крізь завірюху. Від твору віє трагізмом несумірності сил стихії і людини, що себе їй протиставила, трагізмом нескореності приреченого. Завжди, дивлячись на цю картину, думаєш, як тяжко було героєві серед лютого середньовіччя з невеличкою групою опришків боротися проти всесильних панів [19, с.32].

Цікавим, безумовно, є полотно львівського живописця Володимира Патики «Довбуш – наша слава». Вона виставлялась кілька разів у тому ж Львові, а потім в Києві і Москві на групових виставках львівських художників. Картина викликала активне обговорення. Вражала композиційна сміливість митця. Багато хто розцінював картину як звичайну стилізацію під модний в ті роки примітив.

Образ Олекси Довбуша знайшов відображення в образотворчому мистецтві закарпатських художників. У Великому Березному славиться своїми витворами з коріння дерева народний умілець І. Барна, котрого за майстерність називають «гірським чарівником». Він виконав барельєф «Олекса Довбуш»: ватажок, спершись рукою на топірець, стоїть на скелі і задумливо дивиться

вдалечінь. Цікава також робота ужгородського художника М. Поповича «Олекса Довбуш», виконана на дереві [47, с.36].

Картина Вадима Масюткіна «Олекса Довбуш», 1954 року, зображує Олекса Довбуш в горах в оточенні бойових побратимів слухає скаргу старого гуцула на панський гніт. Вольова і рішуча постать героя: слухаючи покривджених, він задумує черговий антикріпосницький похід. Картину придбав Львівський історичний музей, вона потрапила в його фонди.

Цікаві за своїм задумом картини інших художників: Я. Очередька «Олекса Довбуш в горах» (Чернівецький краєзнавчий музей), С. Гроша «Олекса Довбуш», Л. Стіля «Допомога Довбуша біднякові» (Ужгородський краєзнавчий музей), І. Борейка «Розправа Довбуша над паном» (Львівський державний історичний архів) та інших. Цікава за своїм творчим задумом картина В. Кушніра «Дума про Довбуша», в якій на фоні гір гуцулка із сумом слухає легенду старого гуцула, що грає на лірі, про трагічну загибель славного борця за визволення – О. Довбуша.

Взагалі, треба констатувати, що під впливом народної творчості, а пізніше історичних розвідок, і зокрема наших історичних досліджень 50-60-х років, в образотворчому мистецтві склався своєрідний канон образу Довбуша – людини вродливої, вольової, нескореної, мужньої, гуманної.

Скульптор М. Литвиненко, автор «Каменяра» – надгробного пам'ятника І. Франкові у Львові, створив у 30-х роках напрочуд оригінальне погруддя Довбуша. Цим він започаткував відтворення опришківської тематики в скульптурі (Львівський державний музей українського мистецтва). Цей же автор в 1940 р. задумав виконати новий твір з Довбушевої тематики, який йому не вдалося здійснити. Залишився тільки ескіз (групова експозиція), з якого видно, як талановито хотів здійснити свій задум автор. Вольова і мужня постать Довбуша, що задумує похід. А два його побратими – скликають опришків на раду і пильно спостерігають за підступними ворогами.

Саме у плані славного і вольового Довбуша виконали скульптурну фігуру М. Рябинін і В. Сколоздра ще в 50-х роках, за що стали лауреатами Державної

премії України. Цей твір сьогодні зберігається у Львівському музеї українського мистецтва, а первісний ескіз із пластиліну був подарований нам скульптором В. Сколоздрою з нагоди 225-річчя з дня загибелі героя в його майстерні у с. Верхньодорожному на Львівщині.

Заслужений діяч мистецтв УРСР, лауреат Державної премії України імені Т. Г. Шевченка, професор, скульптор Дмитро Крвавич створив твір про Олексу Довбуша за мотивами народної пісні – у романтичному плані. В мистецтвознавчій літературі він відомий під назвою «Карпатська легенда». Тут зображені голови Олекси і Дзвінки. Твір сповнений глибоких людських переживань, напрочуд гарна композиція сприймається як складна, багата емоційними відтінками новела про найкраще в житті – любов.

Обробкою народної пісні про Довбуша «Ой, попід гай зелененький» займалося багато композиторів. Найбільш вдало її обробив закарпатський композитор Задор Кость-Милославський на основі двох варіантів народних мелодій із закарпатського села Ясіня, яке було головною опорою Олекси Довбуша у 1744–1745 рр. Історична пісня "Ой попід гай зелененький" - це народний шедевр, який увіковічив пам'ять про Олекси Довбуша, народного героя, який боровся за свободу українського народу. Пісня є правдивим свідченням його загибелі, а її популярність свідчить про те, що подвиг Довбуша досі надихає українців.

Історична пісня "Ой попід гай зелененький" виникла не лише з горя за загибеллю Олекси Довбуша, а й з необхідності пояснити причини і наслідки опришківського руху. Пісня дає народну оцінку цьому руху на основі доступної авторові інформації.

Для створення пісні автор використав зразок української народної пісні про кохання "Там попід гай зелененький". У пісні про кохання зустріч з коханою приносить радість, а в пісні про Довбуша - смерть. Автор пісні використав композиційний прийом "від супротивного", видозмінивши мажорний зміст пісні про кохання на мінорний тон.

Пісня мотивує загибель Довбуша не як прагнення помститися глитаєві Дзвінчуку, а як палке поривання зустрітися з коханою. Цей мотив є більш трагічним, оскільки він показує, що навіть любов може стати причиною загибелі.

Історична пісня "Ой попід гай зелененький" - це не лише емоційне вшанування пам'яті Олекси Довбуша, а й важливий історичний документ. Пісня пояснює причини і наслідки опришківського руху, а також показує, що навіть любов може стати причиною загибелі.

Цікава графічна довбушіана стала певним здобутком у художника Івана Остафійчука. Він закінчив Львівський інститут прикладного і декоративного мистецтва і скоро показав себе талановитим майстром станкової та книжкової графіки. Надзвичайно вдалим твором Івана Остафійчука була графіка «Аркан опришків Довбуша», надзвичайно талановито виконана (1965), яка одразу ж слугувала ілюстрацією до багатьох книг. Сам автор, вручаючи мені авторський естамп з дарчим автографом («Моєму земляку Володимирі Грабовецькому, великому шанувальнику і досліднику Гуцульщини. Ів. Остафійчук, Львів, 1965»), заявив, що «для натхнення до створення цього твору послужили вичитані у вашій книзі сторінки історії побуту опришків в горах».

Отже, мистецька опришківська традиція є важливою складовою української національної культури. Вона має давню історію і продовжує розвиватися в сучасній Україні. Опришківські сюжети та мотиви часто використовуються в різних жанрах мистецтва, сприяючи популяризації української історії, культури та ідеї боротьби за справедливість і свободу. Опришківські традиції вплинули на українську музику, втілившись у піснях про героїчні вчинки опришків. Опришківський рух мав значний вплив на формування національної свідомості українців, сприявши збереженню національної ідентичності та утвердженню патріотичних цінностей. Цей вплив можна помітити в багатьох аспектах української культури, підтримуючи та зберігаючи національну спадщину через покоління.

РОЗДІЛ IV. Використання магістерської роботи у навчально-виховному процесі

Історія питання типології уроків історії починається з другої половини ХХ століття. У цей період проблему активно вивчали на дидактичному та методичному рівнях, але загальних підходів до її вирішення не було знайдено. Методисти пропонували різні класифікації уроків, засновані на різних критеріях: змісті, дидактичній меті, способах проведення навчального процесу тощо.

Наприклад, у 1939 році В. Бернадський запропонував класифікацію уроків за головним джерелом знань і провідним методом навчання. В. Карцов за основу власної класифікації взяв характер навчальної діяльності на уроках і виділив чотири типи уроків історії: урок вивчення нового матеріалу, урок повторення й узагальнення вивченого, урок перевірки знань учнів, змішаний урок.

Сучасні методисти пропонують класифікації уроків, засновані на таких критеріях [44]:

- За змістом: уроки вивчення нового матеріалу, уроки повторення та узагальнення знань, уроки контролю та корекції знань, уроки практичних робіт, уроки творчих робіт, уроки інтегровані, узагальнюючі уроки.
- За дидактичною метою: уроки формування знань, урок формування вмінь та навичок, уроки формування ціннісних орієнтацій, уроки формування творчих здібностей, уроки формування особистості.
- За способами проведення: уроки-лекції, уроки-семінари, уроки-диспути, уроки-подорожі, уроки-ігри, уроки-експедиції, уроки-тренінги, уроки-конкурси, уроки-виставки тощо.
- За ланками навчального процесу: уроки вивчення нового матеріалу, уроки закріплення знань, уроки застосування знань, уроки узагальнення та систематизації знань, уроки контролю та корекції знань.

Вибір типу уроку залежить від багатьох факторів, таких як:

- Зміст навчального матеріалу.

- Мета уроку.
- Вік учнів.
- Підготовленість учнів.
- Оснащення навчального кабінету.
- Доступність технічних засобів навчання.

П. Лейбенгруб визначає "найістотнішу характеристику" кожного окремого уроку через його основну дидактичну мету. Він розподіляє уроки історії на такі типи за цією ознакою: а) комбінований урок, що охоплює всі аспекти процесу навчання; б) урок для вивчення нового навчального матеріалу; в) урок повторення й узагальнення вивченого; г) урок перевірки та обліку знань учнів. Відтак, автор зауважує, що кожен з цих типів уроку включає й інші різновиди уроків, такі як вступний, формування нових понять, розвиток вмінь і навичок та інші. Окрім того, він розділяє уроки за методикою проведення, відбираючи провідний метод для кожного конкретного уроку (урок у вигляді розповіді або лекції вчителя, урок у формі бесіди, самостійної роботи учнів, використання кіно тощо) [33, с. 160–176].

У сучасній методичній науці існує загальноприйнята класифікація уроків історії, яка заснована на їхній основній дидактичній меті. Ця класифікація розроблена вітчизняним педагогом В. Онищуком і передбачає такі типи уроків [43]:

1. Урок засвоєння нових знань – це урок, на якому учні отримують нові знання про історичні події, явища, особистості.
2. Урок засвоєння нових вмінь – це урок, на якому учні навчаються новим історичним методам і прийомам роботи.
3. Урок застосування знань та вмінь – це урок, на якому учні застосовують свої знання та вміння для виконання практичних завдань.
4. Урок узагальнення та систематизації – це урок, на якому учні систематизують та узагальнюють отримані знання.
5. Урок контролю та корекції – це урок, на якому учні перевіряють свої знання та вміння.

6. Комбінований урок – це урок, який включає в себе елементи різних типів уроків [43, с. 56].

Наша думка полягає у тому, що головна дидактична мета уроку, яку використовував В. Оніщук у своїй класифікації, не охоплює усі закономірності навчального процесу. Отже, необхідно знайти ознаки, які допоможуть вчителю чітко визначити тип уроку, створивши класифікацію, яка б у повній мірі відповідала меті та завданням навчання, спрямованого на особистісний розвиток.

Цитуючи П. Гору, освітньо-виховні завдання конкретного уроку визначаються на основі структурно-функціонального аналізу його змісту [44, с. 25]. Він стверджує, що аналіз історичного матеріалу є ключовим для визначення мети уроку, а вже на основі мети формується його тип.

З цієї перспективи, типологія уроків, що відповідає завданням особистісно-орієнтованого навчання, включає наступні види: 1) урок засвоєння нових знань; 2) урок засвоєння та застосування вмінь; 3) проблемний урок (урок творчості); 4) ціннісно-смісловий урок; 5) інтерактивний урок; 6) комбінований урок; 7) урок контролю та корекції (тематичного оцінювання). Кожен з них має свою характеристику, відповідно до макроструктури уроку і його типу, що були науково обґрунтовані В. Оніщуком [43, с.36]. Розглянемо детальніше.

1. Урок засвоєння нових знань – це урок, на якому учні отримують нові знання про історичні події, явища, особистості. Його головна дидактична мета – пізнавальна, тобто спрямована на формування знань, умінь і навичок у галузі історичної науки. Компонент змісту освіти, що засвоюється учнями, – інформаційний, тобто це нові знання, факти, події, явища, що становлять зміст історичної теми.

Головна умова ефективності уроку засвоєння нових знань - це актуалізація пізнавальної потреби чи пізнавальних ставлень особистості до дійсності. Це означає, що вчитель повинен зацікавити учнів темою уроку, викликати у них бажання дізнатися щось нове. Для цього можна

використовувати різні методи та прийоми, такі як постановка проблемних запитань, використання цікавих фактів та історичних анекдотів, проведення дослідницьких робіт тощо.

Макроструктура уроку засвоєння нових знань цілком відповідає психологічному механізму пізнання. Вона включає в себе такі етапи:

- Організаційний момент – підготовка учнів до уроку.
- Актуалізація опорних знань – відтворення учнями знань, необхідних для вивчення нового матеріалу.
- Вивчення нового матеріалу – ознайомлення учнів з новими знаннями.
- Закріплення нового матеріалу – повторення, узагальнення та систематизація отриманих знань.
- Підсумок уроку – рефлексія вивченого матеріалу.

Таким чином, урок засвоєння нових знань – це складний процес, який вимагає від учителя вміння планувати та проводити урок, а також використовувати різні методи та прийоми, щоб зробити його цікавим та ефективним.

2. Урок засвоєння та застосування вмінь – це урок, на якому учні навчаються новим історичним методам і прийомам роботи, а також застосовують свої знання та вміння для виконання практичних завдань. Його головна дидактична мета – розвивальна, тобто спрямована на розвиток пізнавальних, творчих, комунікативних та інших умінь та навичок учнів. Компонент змісту освіти, що засвоюється учнями, – операційний, тобто це нові методи та прийоми історичної роботи, які учні використовують для виконання практичних завдань.

Головна умова ефективності уроку засвоєння та застосування вмінь – це актуалізація практичних потреб особистості та практичних ставлень її до дійсності. Це означає, що вчитель повинен показати учням, що нові історичні методи та прийоми роботи необхідні їм для успішного вирішення практичних завдань. Для цього можна використовувати різні методи та прийоми, такі як

постановка практичних завдань, використання історичних ситуацій, проведення дослідницьких робіт тощо.

Макроструктура уроку засвоєння та застосування вмінь відбито психологічний механізм засвоєння нових засобів діяльності учнями. Вона включає в себе такі етапи:

- Актуалізація практичного досвіду учнів – відтворення учнями знань та умінь, необхідних для виконання практичних завдань.
- Мотивація їхньої практичної діяльності – повідомлення теми, мети, завдань уроку.
- Введення нового засобу дії за допомогою пам'ятки – пояснення учням нового методу або прийому історичної роботи.
- Організація колективної практичної діяльності учнів за зразком (пробні вправи) – виконання учнями практичних завдань за зразком учителя.
- Організація самостійної практичної діяльності учнів у знайомій ситуації (тренувальні вправи) – виконання учнями практичних завдань самостійно, але в умовах, які їм добре відомі.
- Самостійне застосування вмінь на новому матеріалі (вирішення практичних завдань уроку) – виконання учнями практичних завдань на новому матеріалі.
- Підсумування, домашнє завдання – рефлексія виконаних завдань, постановка домашніх завдань.

Таким чином, урок засвоєння та застосування вмінь - це складний процес, який вимагає від учителя вміння планувати та проводити урок, а також використовувати різні методи та прийоми, щоб зробити його цікавим та ефективним.

Ось приклади конкретних завдань, які можна використовувати на уроках засвоєння та застосування вмінь:

- Завдання на відтворення:
  - Дати визначення поняттю "опришки".
  - Назвати причини виникнення опришківського руху.

- Розташувати події в хронологічній послідовності.
- Завдання на застосування:
  - Визначити форму правління в Україні в 1917-1920 роках.
  - Пояснити причини поразки Німеччини у Першій світовій війні.
  - Співставити опришківський та гайдамацький рух.
- Завдання на творчість:
  - Скласти історичний портрет Олекси Довбуша.
  - Написати есе про вплив опришків на культуру Прикарпаття.
  - Розробити проект уроку з історії України.

Вибір конкретних завдань залежить від теми уроку, рівня підготовки учнів та інших факторів.

3. Проблемний урок – це урок, на якому учні розв'язують історичні проблеми, що сприяє розвитку їхнього творчого мислення. Його головна дидактична мета – розвивальна, тобто спрямована на розвиток пізнавальних, творчих, комунікативних та інших умінь та навичок учнів. Компонент змісту освіти, на засвоєння якого спрямовано цей урок, – творчо пошуковий, тобто це історичні проблеми, які вимагають від учнів самостійного пошуку інформації та вирішення.

Головна умова ефективності проблемного уроку - це актуалізація творчих та пошукових здібностей особистості, її пошукової активності в процесі організації відповідної творчо пошукової діяльності. Це означає, що вчитель повинен створити проблемну ситуацію, яка спонукатиме учнів до самостійного мислення та пошуку.

Макроструктура проблемного уроку відповідає алгоритму пошукової діяльності й передбачає такі етапи:

- Створення проблемної ситуації (мотивація) – це етап, на якому вчитель ставить перед учнями проблемне завдання, яке не має однозначного рішення.
- Формулювання проблеми (тема, мета, завдання) – це етап, на якому учні формулюють проблему, яку потрібно розв'язати.

- Висування учнями гіпотез та припущень щодо розв'язання проблеми – це етап, на якому учні висувають різні припущення щодо того, як можна розв'язати проблему.
- Пошук додаткової чи нової інформації з метою знаходження доказів щодо власної гіпотези – це етап, на якому учні шукають інформацію, яка може підтвердити або спростувати їхні гіпотези.
- Систематизацію знайдених фактів у логічно пов'язані з гіпотезою аргументи і висновки про результати розв'язання проблеми – це етап, на якому учні систематизують знайдену інформацію та роблять висновок про те, чи вдалося їм розв'язати проблему.
- Порівняльний аналіз різних варіантів доказів і визначення більш ґрунтовного з них – це етап, на якому учні порівняно аналізують різні варіанти доказів та визначають, який із них є найбільш ґрунтовним.

Другим варіантом проблемного уроку є урок творчості. Психологічною засадою цього уроку є механізми творчої діяльності учнів як засобу самореалізації. Перед учнями постає завдання створити щось на історичну тему: малюнок, макет, виріб з пластиліну або глини, твір тощо. Засіб самореалізації школяр обирає самостійно. Завдання одне – результат творчої діяльності має відображати історичні уявлення та знання учнів, їхнє ставлення до історичних подій чи особистостей. Тему пропонує вчитель, сюжет - вільно обирає учень.

Макроструктура уроку творчості:

- Актуалізація опорних знань учнів – це етап, на якому учні пригадують і систематизують свої знання з теми уроку.
- Мотивація творчої діяльності, постановка творчого завдання – це етап, на якому вчитель ставить перед учнями творче завдання.
- Вибір з наявних знань історичного образу чи сюжету й визначення засобу його творчого втілення – це етап, на якому учні обирають, що вони будуть створювати, і якими засобами вони це зроблять.

- Процес творчої самореалізації – це етап, на якому учні створюють свій твір.
- Демонстрація робіт – це етап, на якому учні демонструють свої твори.

При цьому процес творчої самореалізації може бути продовжено вдома, а момент демонстрації перенесено на наступний урок.

Таким чином, проблемний урок – це ефективний метод навчання, який сприяє розвитку творчого мислення учнів. Урок творчості - це також ефективний метод навчання, який дозволяє учням реалізувати свої творчі здібності.

4. Ціннісно-смісловий урок – це урок, на якому учні осмислюють історичні події та явища з точки зору їхнього особистісного значення. Його головна дидактична мета – виховна, тобто спрямована на формування ціннісних орієнтацій учнів. Компонент змісту освіти, на засвоєння якого спрямовано цей урок, – ціннісно-смісловий, тобто це моральні, естетичні, духовні та інші цінності, які учні усвідомлюють на основі історичного матеріалу.

Головна умова ефективності ціннісно-сміслового уроку – це актуалізація морально-естетичних ставлень учнів до дійсності, їхніх емоційних здібностей у процесі організації ціннісно-сміислової (орієнтаційно-оцінної) діяльності. Це означає, що вчитель повинен створити умови, в яких учні зможуть по-новому поглянути на історичні події та явища, оцінити їх з точки зору своїх цінностей.

Макроструктура ціннісно-сміслового уроку передбачає такі етапи:

- Конструювання ситуації вибору оцінювання чи особистого ставлення до історичних подій та осіб (мотивація) – це етап, на якому вчитель створює ситуацію, яка спонукає учнів до осмислення історичних подій та явищ з точки зору їхнього особистісного значення. Наприклад, вчитель може поставити перед учнями проблемне запитання, яке вимагає від них оцінити певну історичну подію або вчинок.
- Актуалізацію необхідних емоційно-ціннісних ставлень, аксіологічних знань та оцінювальних умінь – це етап, на якому вчитель допомагає

учням актуалізувати свої ціннісні орієнтації, необхідні для осмислення історичних подій та явищ. Для цього можна використовувати різні методи та прийоми, такі як бесіда, дискусія, робота з історичними документами тощо.

- Визначення власної позиції щодо оцінювання певного факту, чи вчинку, чи історичної особи (тема, мета, завдання уроку) – це етап, на якому учні формулюють свою позицію щодо оцінювання історичної події або вчинку. Для цього вони повинні зібрати та проаналізувати необхідну інформацію, спираючись на свої знання, досвід та ціннісні орієнтації.
- Обробку нової інформації з протилежних джерел щодо висвітлення історичної події (групова чи індивідуальна робота з документами, новими фактами, наданими вчителем або викладеними в тексті підручника тощо) – це етап, на якому учні ознайомлюються з новою інформацією, яка може допомогти їм сформуванню більш обґрунтовану позицію щодо оцінювання історичної події або вчинку.
- Конструювання рольової ситуації з метою актуалізувати в учнів уявлення про загальнолюдські чи власні духовні та життєві цінності – це етап, на якому учні вчаться сприймати історичні події та явища з точки зору різних людей, які мають різні ціннісні орієнтації. Для цього можна використовувати рольові ігри, дискусії тощо.
- Формулювання власної думки щодо певної історичної події та її доведення, спираючись на факти (у формі дебатів чи дискусії, якщо вони виникають) – це етап, на якому учні представляють свою позицію щодо оцінювання історичної події або вчинку, спираючись на факти та аргументи.
- Визначення результатів уроку, домашнє завдання – це етап, на якому учні рефлексують над тим, чого вони навчилися на уроці, і отримують домашнє завдання.

Зазначимо, що етап уроку щодо обробки інформації може бути виконаний учнями вдома, якщо вчитель запропонував їм відповідне попереднє завдання. У

такому варіанті ціннісно-смісловий урок має ту саму структуру, але без етапу обробки інформації, і може повністю проводитися у формі дискусії або дебатів.

Таким чином, ціннісно-смісловий урок – це ефективний метод навчання, який сприяє розвитку ціннісних орієнтацій учнів.

5. Інтерактивний урок – це урок, на якому учні навчаються шляхом взаємодії з іншими учнями, учителем та іншими джерелами інформації. Його головна дидактична мета – виховна, тобто спрямована на підготовку учнів до життя та громадянської активності, розвиток соціальної компетентності. Компонент змісту освіти, на засвоєння якого спрямовано цей урок, – комунікативний, тобто це норми і правила спілкування, засоби ефективної взаємодії, які ґрунтуються на позитивних ставленнях особистості до процесу взаємодії з іншими людьми. У процесі засвоєння цього компонента формуються та розвиваються навички продуктивного спілкування, спільної праці, взаємодопомоги, взаємодії, взаємовідповідальності, толерантного та позитивного ставлення до людей, поваги до самого себе [45].

Головна умова ефективності інтерактивного уроку – це актуалізація потреби учнів у спілкуванні, в захищеності й причетності до групи, у спільній праці й комфортній взаємодії. Це означає, що вчитель повинен створити умови, в яких учні будуть почувати себе комфортно та безпечно, матимуть можливість висловлювати свої думки та ідеї, відчуватимуть свою причетність до групи та спільної справи.

Макроструктура інтерактивного уроку передбачає такі етапи:

- Мотивацію – це етап, на якому вчитель зацікавлює учнів темою уроку та створює позитивний емоційний настрій. Для цього можна використовувати різні методи та прийоми, такі як постановка проблемного запитання, розповідь цікавого випадку, використання ігрових елементів тощо.
- Оголошення, висвітлення теми та очікуваних навчальних результатів – це етап, на якому вчитель оголошує тему уроку, її мету та очікувані навчальні результати. Це допомагає учням зрозуміти, чого вони будуть

навчатися на уроці, і спрямувати свою увагу на досягнення поставлених цілей.

- Надання необхідної інформації – це етап, на якому вчитель надає учням необхідну інформацію для виконання інтерактивної вправи. Ця інформація може бути представлена в різних формах, таких як текст, таблиці, схеми, аудіо- та відеозаписи тощо.
- Інтерактивну вправу – центральну частину заняття – це етап, на якому учні виконують інтерактивне завдання, яке передбачає взаємодію з іншими учнями, учителем та іншими джерелами інформації. Інтерактивні вправи можуть бути різноманітними, наприклад, рольові ігри, дискусії, мозкові штурми, брейн-ринги тощо.
- Підбиття підсумків, оцінювання результатів уроку, рефлексію – це етап, на якому вчитель підбиває підсумки уроку, оцінює результати роботи учнів та допомагає їм рефлексувати над тим, чого вони навчилися на уроці.

Наведемо приклади інтерактивних уроків з історії:

- Урок на тему "Опришівський рух". Інтерактивною вправою може бути рольова гра, в якій учні виконують ролі різних історичних діячів руху та обговорюють її причини та наслідки.
- Урок на тему "Українська революція 1917–1921 років". Інтерактивною вправою може бути дискусія, в рамках якої учні обговорюють різні погляди на революцію, наприклад, її причини, перебіг, наслідки тощо.

Таким чином, інтерактивний урок – це ефективний метод навчання, який сприяє розвитку соціальної компетентності учнів.

Отже, ми розглядаємо п'ять типів уроків, кожен із них визначається тим елементом історичної освіти, на якому зосереджені зусилля вчителя та учнів. Кожен тип уроку відповідає певній дидактичній меті, спрямованій на актуалізацію відповідних потреб та ставлень особистості. Це урок засвоєння нових знань, урок засвоєння та застосування вмінь, проблемний (творчий) урок, ціннісно-смысловий урок і інтерактивний. Чому за ознаку класифікації ми

обираємо ще й зміст, а не тільки дидактичні цілі уроку? Основна причина в тому, що зміст є більш диференційованим і зближеним із життєвими, духовними та психологічними потребами учнів. Кожен елемент змісту спрямований на досягнення відповідної дидактичної мети. Таким чином, через компоненти змісту освіти, типи уроків безпосередньо пов'язані з дидактичними цілями навчання. Ця типологія уроків відображає основні закономірності процесу навчання.

Отже, кожен із визначених типів уроків має свою макроструктуру, побудовану відповідно до організації певної форми навчальної діяльності учнів. Ця діяльність може бути спрямована на пізнавальний процес, практичні навички, творчий пошук, формування цінностей, комунікацію тощо. В результаті кожен тип уроку сприяє засвоєнню певного компонента змісту освіти, який включає в себе пізнавальний досвід, практичні дії, творчий пошук, емоційне переживання та комунікацію. Графічно цей взаємозв'язок можна зобразити у логічній схемі, яка демонструє зв'язок між метою уроку, компонентом змісту, типом уроку, макроструктурою уроку, видом навчальної діяльності, отриманим результатом і повторною метою навчання.

Таблиця 4.1. Взаємозв'язки між компонентами навчального процесу в різних типах уроків

Компонент навчального процесу	Урок засвоєння нових знань	Урок засвоєння та застосування вмінь	Проблемний (творчий) урок	Ціннісно-смысловий урок	Інтерактивний урок
Мета	Ознайомлення учнів із новим історичним матеріалом	Формування вмінь і навичок учнів	Розвиток творчих здібностей учнів	Формування ціннісних орієнтацій учнів	Розвиток соціальної компетентності учнів
Компонент змісту освіти	Досвід пізнання	Досвід дії	Досвід пошуку	Досвід переживання	Досвід спілкування
Тип уроку	УЗНЗ	УЗЗВ	УПТ	Уцс	УІ
Макроструктура уроку	Ознайомлення з новим матеріалом, закріплення нових знань	Виконання практичних завдань, робота з історичними	Постановка проблеми, її обговорення, виконання творчих завдань	Обговорення цінностей, пов'язаних з історичною подією	Виконання інтерактивних завдань

		документами			
Вид навчальної діяльності учнів	Пізнавальна	Практична	Творчо-пошукова	Ціннісно-смілова	Комунікативна
Результат уроку	Засвоєння нових знань	Формування вмінь і навичок	Розвиток творчих здібностей	Формування ціннісних орієнтацій	Розвиток соціальної компетентності

Аналіз таблиці показує, що тип уроку визначається компонентом змісту освіти, на засвоєння якого спрямовані зусилля вчителя та учнів. Макроструктура уроку будується за логікою організації відповідного виду навчальної діяльності учнів, який забезпечує засвоєння певного компонента змісту освіти. Результатом уроку є засвоєння того чи іншого компонента змісту освіти.

По-перше, така типологія дозволяє враховувати потреби та інтереси учнів. Адже різні компоненти змісту освіти відповідають різним потребам і інтересам учнів. Наприклад, урок засвоєння нових знань відповідає потребі учнів у пізнанні нового, а урок засвоєння та застосування вмінь відповідає потребі учнів у практичній діяльності. По-друге, дозволяє більш ефективно досягати дидактичних цілей навчання. Адже різні компоненти змісту освіти відповідають різним дидактичним цілям. Наприклад, урок засвоєння нових знань відповідає дидактичній меті ознайомлення учнів із новим історичним матеріалом, а урок засвоєння та застосування вмінь відповідає дидактичній меті формування вмінь і навичок учнів. По-третє, дозволяє більш ефективно організувати навчальний процес. Адже макроструктура уроку будується за логікою організації відповідного виду навчальної діяльності учнів, який забезпечує засвоєння певного компонента змісту освіти. Наприклад, макроструктура уроку засвоєння нових знань включає етапи ознайомлення з новим матеріалом, закріплення нових знань. Ще однією підставою вибору типу уроку є ті потреби й емоційно ціннісні ставлення особистості до дійсності, які ми маємо актуалізувати засобами навчання на уроках історії. Адже уроки історії повинні формувати в учнів не тільки знання та вміння, а й ціннісні орієнтації, емоційне ставлення до історичних подій та явищ. Наприклад,

ціннісно-смісловий урок спрямований на формування ціннісних орієнтацій учнів, а інтерактивний урок - на розвиток соціальної компетентності учнів.

Таким чином, типологія уроків, заснована на компоненті змісту освіти, є більш ефективною, ніж типологія, заснована лише на дидактичних цілях. Вона дозволяє враховувати потреби та інтереси учнів, більш ефективно досягати дидактичних цілей навчання, а також більш ефективно організовувати навчальний процес.

Згідно з логікою освітнього процесу, кожний розділ у підручнику, який об'єднує параграфи на одну тему, має вивчатися через реалізацію різних типів уроків, що були описані раніше. Це від пізнання приводить до практичних дій, подальше до самостійного розв'язання завдань і власних думок про історичні події.

Але обсяг інформації в шкільних підручниках історії настільки великий, що вчителям складно дотримуватися цих типів уроків у реальному навчальному процесі за існуючими програмами й підручниками через обмежений час. Аналіз роботи педагогів, які застосовують особистісно орієнтований підхід, показує, що вихід з цієї складної ситуації в історичній освіті полягає в проведенні комбінованих уроків. Отже, шостим типом уроку в нашій класифікації стає комбінований урок.

Згідно з визначенням В.Онищука, комбінований урок спрямований на вирішення кількох основних дидактичних завдань: засвоєння нових знань та вмінь; поєднання нової та попередньо засвоєної інформації; перевірка та коригування знань; узагальнення та систематизація матеріалу тощо [43, с.38].

У контексті особистісно орієнтованого навчання, комбінований урок має троє важливих цілей: пізнавальну, розвивальну та виховну. Він спрямований на те, щоб учні засвоїли чотири основні складові змісту історичної освіти на основі обраної теми уроку. Психологічна база його структури відображає механізми реалізації пізнавальної, практичної, творчо-пошукової та ціннісно-сміислової діяльності. Таким чином, макроструктура комбінованого уроку передбачає наступні етапи:

1. Загальна мотивація навчальної діяльності учнів. Постановка й роз'яснення мети уроку.

На початку уроку вчитель створює позитивний психологічний клімат, стимулює інтерес учнів до вивчення теми уроку, ставить і роз'яснює мету уроку.

2. Засвоєння нової інформації (інформаційний етап).

На цьому етапі учні засвоюють нові знання та вміння. Він включає такі складові:

- Мотивація пізнання: вчитель створює проблемну ситуацію, яка викликає у учнів інтерес до вивчення нового матеріалу.
- Актуалізація опорних знань: учні відтворюють знання, необхідні для засвоєння нового матеріалу.
- Сприйняття та осмислення нової інформації: учні слухають пояснення вчителя, читають тексти, переглядають відео тощо.
- Узагальнення та перевірка адекватності сприйняття: учні повторюють основні положення нового матеріалу, відповідають на запитання вчителя.

3. Засвоєння нових засобів діяльності (операційний етап)

На цьому етапі учні засвоюють нові практичні вміння. Він включає такі складові:

- Мотивація практичної діяльності: вчитель створює ситуацію, в якій учні можуть застосувати нові вміння.
- Актуалізація знань щодо засобів діяльності: учні відтворюють знання, необхідні для виконання практичного завдання.
- Інструктаж: вчитель інструктує учнів щодо виконання практичного завдання.
- Виконання практичного завдання: учні виконують практичне завдання.
- Контроль за виконанням: вчитель контролює виконання практичного завдання.

4. Застосування знань та вмінь в умовах проблемної ситуації (творчо пошуковий етап)

На цьому етапі учні застосовують знання та вміння в умовах проблемної ситуації. Він включає такі складові:

- Формулювання проблеми: вчитель ставить перед учнями проблему, яку вони повинні вирішити.
- Висування гіпотез: учні висувають гіпотези щодо вирішення проблеми.
- Пошук необхідної інформації чи шляху розв'язання проблеми: учні шукають необхідну інформацію в різних джерелах, обговорюють шляхи вирішення проблеми.
- Аргументація гіпотези фактами чи її спростування достатньою і необхідною кількістю фактів: учні аргументують свої гіпотези фактами або спростують їх.
- Висновки: учні формулюють висновки щодо вирішення проблеми.

5. Визначення морально-естетичних смислів історичних подій (ціннісно-смысловий етап)

На цьому етапі учні оцінюють історичні події з точки зору моральних і естетичних цінностей. Він включає такі складові:

- Формулювання оцінного завдання та створення ситуації вибору: вчитель ставить перед учнями оцінне завдання, яке вимагає від них вибору однієї з позицій.
- Створення рольової ситуації: вчитель створює рольову ситуацію, в якій учні повинні прийняти рішення з точки зору обраної позиції.
- Відповідне осмислення власної чи рольової пози: учні відповідально осмислюють власну чи рольову позицію, за якою будуть давати оцінку.
- Переживання та осмислення історичної події чи особи щодо цієї позиції: учні переживають історичну подію чи особу з точки зору обраної позиції.
- Вибір оцінки та її доведення фактами: учні вибирають оцінку історичної події чи особи та аргументують її фактами.
- Висновки: учні формулюють висновки щодо оцінки історичної події чи особи.

6. Домашнє завдання. Аналіз результатів праці.

Наприкінці уроку вчитель дає завдання на наступний урок, а також аналізує результати праці учнів.

Ця структура уроку дозволяє ефективно досягти поставлених дидактичних цілей. Вона дозволяє врахувати різні потреби та інтереси учнів, а також забезпечити їхню активну пізнавальну діяльність.

Отже, комбінований урок може бути створений на основі обмеженої кількості дидактичних завдань і, відповідно, компонентів змісту освіти. Такий урок може мати меншу кількість етапів, обмежених часом або можливостями учнів. Порядок етапів комбінованого уроку визначається учителем як професійний вибір.

Наприклад, на етапі мотивації пізнавальної діяльності учнів, вчитель може створити проблемну ситуацію, сформулювати проблему й разом з учнями визначити, яку нову інформацію потрібно здобути для її вирішення. Мотивацію пізнавальної діяльності також можна сприяти за допомогою створення ситуації вибору, коли учні обирають свої власні оцінки історичних подій або особистостей. Ці методи сприяють більш активній пізнавальній діяльності та можуть використовуватись на початку уроку для стимулювання пізнавальної активності учнів і визначення цілей уроку.

Згідно з В. Онищуком, урок, який оцінює рівень засвоєння знань і вмінь учнів, відомий як урок перевірки, оцінювання та корекції знань, навичок та вмінь. Макроструктура цього уроку, визначена вченим, має такий вигляд [43]:

1. Мотивація навчальної діяльності учнів та оголошення теми, мети й завдань уроку.
2. Перевірка знань фактичного матеріалу та уміння встановлювати зовнішні зв'язки в предметах та явищах.
3. Перевірка знань основних понять та уміння визначати їх сутність, наводити аргументи та приклади.
4. Перевірка глибини осмислення знань та ступеня їх узагальнення.
5. Використання знань у стандартних умовах.

6. Використання знань у змінених (нестандартних) умовах; виконання пізнавальних та практичних завдань на творчому рівні.
7. Перевірка, аналіз та оцінювання виконаних завдань.
8. Підсумки уроку та надання домашнього завдання.

Отже, за системою, яку використовують у шкільній історичній освіті, деякі типи уроків можуть не враховувати здатність учнів розглядати історичні події з точки зору їх цінностей та оцінок. Наприклад, урок, спрямований на перевірку рівня засвоєння матеріалу, може не оцінювати формування учнівських ціннісних поглядів на історію. Це суперечить основній меті шкільної історичної освіти, яка включає формування духовних аспектів особистості учня.

З нашої точки зору, урок контролю та корекції відповідає меті уроку, що визначена у нових програмах історії як тематичне оцінювання. Його структура може включати такі етапи:

1. Мотивація. Визначення теми, мети та завдань уроку. Інструкція щодо виконання завдань.
2. Перевірка рівня засвоєння історичних фактів, понять та зв'язків на рівні запам'ятовування (виконання завдань, спрямованих на відтворення інформації). Рефлексія.
3. Перевірка сформованості практичних вмінь на рівні запам'ятовування (виконання завдань практичного характеру). Рефлексія.
4. Перевірка здатності учнів застосовувати знання та вміння в творчо-пошуковій діяльності (виконання творчих завдань). Рефлексія.
5. Оцінка учнівського рівня розуміння історичних фактів через призму їх цінностей та оцінок, визначення рівня осмислення морально-естетичних аспектів історичного матеріалу (завдання, спрямовані на оцінювання та розуміння цінностей). Рефлексія.
6. Підсумки уроку.

Отже, ми розглянули сім типів уроків, які активно використовуються в навчанні історії в школах. Ці типи уроків відображають участь у розвитку

духовних, психологічних та соціальних потреб особистості. Вони сприяють повному розкриттю освітньо-виховного потенціалу історії в шкільному навчанні. Такий підхід допомагає вчителям обирати тип уроку відповідно до компонента змісту, що має бути засвоєний, потреб та уявлень учнів, а також виду навчальної діяльності, яка найбільше відповідає меті та змісту уроку.

ВИСНОВКИ

Дослідження історії та спадщини опришківського мистецтва базується на ряді теоретико-методологічних засад, які становлять основу для вивчення цього явища. Вони включають історичний метод – систематичне дослідження джерел, архівів, літературних творів та інших історичних документів; культурологічний підхід – аналіз мистецької спадщини опришків з точки зору культурного контексту. До останнього відносимо вивчення культурних традицій, звичаїв, обрядів, символів, які формувалися у різних епохах і впливали на розвиток мистецтва. Аналіз різних наукових статей та публікацій щодо опришківського руху здійснено через історіографічний метод. Він дозволяє виявити особливості поглядів та дискусії серед вчених стосовно мистецтва опришків. Комбінація цих підходів дозволило створити комплексне уявлення про історію та спадщину опришківського мистецтва, розкрити її ключові аспекти, вплив на культуру та сучасність.

Опришкіна мала значний вплив на розвиток української історії. Вона була одним з проявів боротьби українського народу за свою незалежність. Опришки сприяли пробудженню національної свідомості українського народу і підготовці до національно-визвольних повстань. Для українців опришківщина стала символом опору та оборони національних цінностей від зовнішніх утисків. Це явище також засвідчує значення воляних об'єднань та спроб відстоювати свої права й ідентичність під час періоду імперських або

колоніальних утисків. Опришківщина відображає бажання народу захищати свою культуру, мову та територіальні права у важкі періоди. Урахування цього феномену допомагає краще зрозуміти важливість національного самоствердження та визначення ідентичності в історії України. Такий погляд дозволяє розглядати опришківщину як частину боротьби за національну незалежність та культурну самостійність.

Важливо зазначити, що початок опришківського руху був пов'язаний зі складними історичними обставинами, що відбувалися на території України. Рух виник у контексті суспільного протистояння та боротьби за національну ідентичність. Опришківство стало важливим фактором у формуванні національної самосвідомості та культурної спадщини України. Воно відіграло вирішальну роль у збереженні та передачі української традиції через мистецтво, музику, танці, літературу та інші прояви культури. Цей рух підтримував прагнення українців до свободи, незалежності та національної самоідентифікації. Він залишив значний слід в історії України, відображаючи дух національного відродження та боротьбу за збереження української культури.

Під час вивчення важливих подій та особистостей у становленні мистецької опришкіани виявлено ключові моменти, які вплинули на її розвиток та формування. Спостерігалася значна роль визначних особистостей таких як, О. Довбуш та ін., які здійснювали значний вплив на розвиток опришківського мистецтва. Їхні внески у розвиток мистецької спадщини виявилися важливими для культурного життя України. Події, пов'язані з їхньою творчістю та впливом на оточуючих, викликали значний інтерес до української культури та сприяли її розвитку.

Мистецькі витвори та традиції опришків є важливим елементом української культурної спадщини, вони відображають багатовіковий досвід та унікальність українського народу. Опришківське мистецтво відзначається високою емоційністю, глибоким відчуттям патріотизму та національної свідомості. Твори опришків віддзеркалюють історичні події, боротьбу за власну

ідентичність та віру в справедливість. Вони створювалися в умовах боротьби за визволення, що надихало народ на творчість та втілення своїх ідеалів. Традиції опришків увійшли в українську культуру через різноманітні форми мистецького вираження: в музиці, живописі, літературі та інших виданнях мистецтва. Ці традиції стали важливим резервуаром національної спадщини, який зберігає та передає цінність української культури через покоління. Мистецтво опришків не лише відтворює історичні події та національні традиції, а й сприяє формуванню національної свідомості та поширенню ідеалів волі, незалежності та патріотизму серед українського народу.

Сучасні музеї опришківської спадщини в Україні є важливими центрами, які зберігають, вивчають та презентують цей унікальний аспект української культури. Вони відіграють важливу роль у збереженні і популяризації спадщини опришків. Ці музеї включають в себе колекції артефактів, фотографій, творів мистецтва, різноманітних документів та інших матеріалів, пов'язаних з історією та культурою опришківського руху. Вони пропонують відвідувачам можливість ознайомитися з цією важливою частиною національної спадщини через експозиції, екскурсії та інтерактивні програми. Такі музеї створюють платформу для вивчення та дослідження опришківського руху, сприяють вихованню національної свідомості та патріотизму серед відвідувачів. Вони також є місцем обміну знаннями, співпраці та наукових досліджень у сфері опришківської історії та культури. Завдяки цим музеям українці та іноземці можуть краще ознайомитися з багатшаровою та цікавою історією опришківського руху та його впливом на сучасну українську культуру.

Проаналізовано вплив мистецької опришківської спадщини на національну культуру сучасної України: історичний аналіз. Мистецька опришківська спадщина має значний вплив на національну культуру сучасної України через свою специфіку, символіку та внесок у формування національної свідомості. Історичний аналіз вказує на різноманітні аспекти цього впливу: мистецтво опришків, їх музика, живопис, література та інші форми вираження мають унікальну символіку, що сповнена національною гордістю та віри в свободу. Ця символіка зберігається і

передається через покоління, впливаючи на національну самосвідомість. Творчість опришків та їх підтримка національних цінностей зміцнюють національну ідентичність. Вона надихає українців на розвиток своєї культури, розширення знань про історію та культурні традиції. Традиції опришківського мистецтва залишають слід у сучасних творчих проектах, що об'єднують українських художників, музикантів та літераторів навколо спільних ідей та цінностей.

Різноманітні типи уроків відображають спробу учителів відповісти на потреби й психологічні особливості учнів, врахувати складність навчання історії та дати можливість учням сприймати та розуміти історію на різних рівнях. Використання різних типів уроків – це шлях від пізнання інформації до її застосування в різних сферах життя. Це може бути створення проблемних ситуацій, де учні знаходять рішення, чи вивчення цінностей через аналіз історичних подій. Засвоєння цих аспектів історії сприяє формуванню критичного мислення, аналітичних та комунікативних навичок. Основна ідея полягає в тому, щоб зробити навчання історії цікавим та корисним, розуміючи, що це більше, ніж просто запам'ятовування подій. Різнобічний підхід до уроків дозволяє задовольняти різноманітні потреби учнів та сприяє їхньому повному розвитку в процесі навчання історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

І. Опубліковані джерела

1. Антонич Б.І. Повне зібрання творів. / передмова М. Ільницького. Упорядкування і коментарі Д. Ільницького. Львів. Літопис, 2009. 968 с.
2. Волосевич О. Легенди Карпат. Львів. Апріорі, 2010. 144 с.
3. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Тисячолітній літопис Гуцульщини. Івано-Франківськ, 2004. Т. 3. 464 с.
4. Грабовецький В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI–XIX ст.) в літописі та ілюстраціях. Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. 464 с.
5. Грабовецький В. Олекса Довбуш (1700–1745). Львів: Світ, 1994. 271 с.
6. Гошко Ю.Г. Гуцульщина Історико-етнографічне дослідження. Київ, 1987. 480 с.
7. Кайндль Р. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази. Чернівці: Молодий буковинець, 2001. 208 с.
8. Легенди Карпат. Львів : Апріорі, 2010. 144 с.
9. Сенька І.М. Ходили опришки: Збірник. Ужгород : Карпати, 1983. С. 14-18.
10. Хоткевич Г. Довбуш. Повість. Харків : Фоліо, 2010. С. 336.
11. Шухевич В. Гуцульщина. Верховина, 1997. 159 с.
12. Шухевич В. Гуцульщина. Ч. 4. Матеріали до українсько-руської етнології. Львів, 1904. 272 с.
13. Balaban M. Zydzii Iwowskiej na przelomie wieku XVI i XVII, Lwow, 1806, str. 400.
14. Biclowski A. Pokucic. Dodatek miesieczny do gazety „Czasu”, Krakow, 1857, str. 688–733.
15. Dzierzkowski I. Przyjaciel domowy, Lwów, 1861, Nr 2, str. 17–19, Nr 3, str. 33–36, Nr 4, str. 51–52.
16. Gloger Z. Encyklopedia slaropolska, t. III, Warszawa, 1902.
17. Wójcicki K. W. Hucufy, Stare gawdy i obrazy, t. II, Warszawa, 1840, str. 121–168.

18. Wójcicki K. W.. *Rozbójnicy*, Biblioteka Warszawska, t. I, Warszawa, 1841, str. 14–25.

II. Періодична преса

19. Гнатюк В. «Гуцульське мистецтво» в Косові. *Діло*. 1923. 21 квітня. С. 2–10.
20. Франко І. Опришок Семен Хотюк. *Зоря*. Львів, 1893. ч. II. 222 с.

III. Монографії та статті

21. Арсенич П. З фольклорно-етнографічної діяльності Івана Франка на Гуцульщині. *Праці НТШ*. Т. 2. Краєзнавство. Косів, 2006. С. 43–47.
22. Арсенич П. Пам'ятки історія та культури Івано-Франківщини. Історико-культурна спадщина Прикарпаття : науковий збірник. Івано-Франківськ, 2006. С. 354–377.
23. Будівський П. Олекса Довбуш в історії, фольклорі та літературі: проблема історичної правди. Київ: Бланк-Сервіс, 1999. 495 с.
24. Вдовиченко Л. Специфіка образу Довбуша в однойменній драмі Гната Хоткевича. *Бахмутський шлях*. 2001. № № 1–2. С. 141–145.
25. Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів. Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини і Покуття ім. Йосафата Кобрицького. Львів: Світ, 1993. 96 с.
26. Ворошук О. Гуцульське музейництво в екскурсійній діяльності. Україна. Галичина. Гуцульщина: історія, політика. Коломия, 2009. С. 39–42.
27. Гжицький В.З. Опришки. Львів: Каменяр. 1985. 263 с.
28. Гаврилів Б. Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини. Історико-краєзнавчі дослідження. Івано-Франківськ, 2001. 96 с.
29. Гжицький В. Довбуш (роман, продовження). *Західна Україна*. 1933. № 5–6. С. 11–76.
30. Гнатюк В. Відозва в справі записування народних традицій про опришків. Етнографічна комісія ім. Т. Шевченка. *Хроніка НТШ*. Т. 32. Львів, 1907. С. 16–24.

- 31.Гнатюк М. З історії музейної справи в Галичині. Красною гір натхненні: Народне мистецтво Гуцульщини і Покуття, к. ХІХ – поч. ХХ ст. Майстри, школи, музеї : зб. нарисів і статей. Івано-Франківськ, 2010. С. 139–148.
- 32.Грабовецький В. Іван Франко про карпатських опришків і балканських опришків. Іван Франко і світова культура: Матеріали міжнародн. симпозиуму ЮНЕСКО. Львів, 11–15 вересня. 1986 р. Київ, 1990. Кн. 1 С. 442–444.
- 33.Денисюк І.О. Гуцульські оповідання Івана Франка. Літературознавчі та фольклористичні праці: У 3 т., 4 кн. Львів, 2005. Т.2. Франкознавчі дослідження. С. 95–107.
- 34.Денисюк І.О. Гуцульські романи Гната Хоткевича. Літературознавчі та фольклористичні праці. Львів: Львівський національний ун-т ім. Івана Франка, 2005. Т. 1, кн. 2. Літературознавчі дослідження. С. 88–105.
- 35.Дядюх-Богатько Н.Й. Декоративна зброя на Гуцульщині у ХVІІІ – ХІХ ст. (історія, типологія). Народна творчість та етнографія. 2008. № 1. С. 31–37.
- 36.Каляндрук Т. Загадки козацьких характерників. Львів, 2006. С. 141–142.
- 37.Каляндрук Т. Таємниці бойових мистецтв України. Львів: ЛА «Піраміда», 2007. 302 с.
- 38.Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття, Коломия, 2005. 39 с.
- 39.Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини. Київ: Мистецтво, 1991. 208 с.
- 40.Кугутяк М. Сакральна спадщина Гуцульщини. Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури: у 2-х томах. / авт. ідеї, гол. ред. М. Кугутяк. Івано-Франківськ-Львів : Манускрипт-Львів, 2011. 448 с.
- 41.Курилич М. Елементи та мотиви гуцульського орнаменту. Київ: ЛК Мейкер, УВЦ, 2001. 126 с.
- 42.Ломацький М. Гомін гуцульської давнини. Гуцулія. Чикаго. 1967. № 2. С. 20–33.

43. Ломацький М. Гуцульський світ. Косів : Писаний Камінь, 2005. 328 с.
44. Луців Є. М. Бойове мистецтво гуцулів. Тернопіль: Мандрівець, 2014. 232 с.
45. Мандзяк О. Бойові традиції аріїв: На шляху до реалій українських бойових мистецтв. Тернопіль: «Мандрівець», 2006. 272 с.
46. Мостова І. Синтез бойового та хореографічного мистецтв, специфіка взаємодії. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку». 2021. Вип. 38. Розд. III. С. 145–150.
47. Ткачук Б. Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського. Коломия, 2011. 59 с.
48. Ольбрахт І. Микола Шугай, розбійник. Твори. / переклад з чеської. упоряд., вступ, ст. та прим. О.В. Мишанича. Ужгород : Карпати, 1990. 493 с.
49. Сеньків І. Святий Юрій Переможець – патрон Гуцульщини. Гуцульщина. Торонто, 1988. № 11. С. 5–6.
50. Соць В. А., Мартинчук І. І. Фактори формування традиційного чоловічого костюму гуцулів та долинян. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. 2018. Т. 1. № 10. С. 68–71.
51. Устиянович М. Л. Поезії. Київ, 1987. 255 с.
52. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. Твори: У 20 т. Київ, 1955. Т.1. С. 39–50.
53. Целевич Ю. «Опришки». Розвідки про народні рухи на Україні-Русі в XVIII віці. Львів: Накладом Наук. Т-ва ім. Шевченка. Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1897. С. 155–295.
54. Цьось А. В. Історія фізичного виховання на теренах України з найдавніших часів до початку XIX ст. навч. посібн. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. 456 с.
55. Шлемко О., Драма Г. Хоткевича «Довбуш» у ракурсі сучасних досліджень. Науковий вісник Київського національного університету

театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого. 2017. № 20. С. 160–167.

56. Kopalinski W. Czerwony pas, za pasem broń. Kopalinski W. Słownik mitów i tradycji kultury. Warszawa, 2003. S. 201.

57. Korzeniowski J. Karpaccy górale; dramat w trzech aktach / Jozef Korzeniowski. Warszawa, 1967. 62 s.

58. Tomkiewicz W. Jaremi Wiszniowiecki, Rozprawy historyczne, Warszawa, 1953. XII. str. 35.

59. Tomkiewicz W. Ograniczenia swobod kozackich w r. 1636, Kwartalnik historyczny, t. 44, Lwow, 1959, str. 159.

VI. Дисертації та автореферати

60. Юрченко І.А. Візуальні й морфологічні закономірності орнаменту гуцульської різьби та їх використання в сучасній мистецькоосвітній практиці: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистзнавства: спец. 17.00.06. «Декоративне і прикладне мистецтво». ЛНАМ. Львів, 2007. 20 с.

V. Методичні посібники

61. Онищук В. О. Типи, структура і методика уроку в школі. Київ, 1973.

62. Пометун О. Методика навчання історії в школі. Київ, Генеза, 2005. С. 207–231.

63. Пометун О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук, метод. посіб. Київ: Освіта, 2003. С. 9–10.

64. Онищук В.О. Функції і структура методів навчання. Київ, 1979. С. 13.

VI. Інтернет – ресурси

65. Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша.
<https://mydim.ua/companies/museum/historical-and-memorial-museum-of-oleksa-dovbush>

66. Історико-меморіальний музей Олекси Довбуша URL:
<https://www.karpaty.info/ua/uk/if/fr/ivano-frankivsk/museums/dovbush>

- 67.Музей Олекси Довбуша, Космач. URL <https://travels.in.ua/uk-/object/1480/muzey-oleksy-dovbusha>
- 68.Національний музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття. Історична довідка. URL: <http://hutsul.museum/museum/history/overview/>
- 69.Pieśń górali UTL: http://www.bibliotekapiosenki.pl/Piesn_gorali#ps7.

ДОДАТКИ

Додаток А

ОПРИШКИ: ХРОНОЛОГІЯ

1529 — перша згадка в історичних документах про опришків на Сяніччині та Перемищині.

1588 — постанова польського соймику про боротьбу з опришками.

XVII ст., поч. — переміщення активності діяльності опришків на територію Галицької землі.

1606, 15 вересня — соймик галицької шляхти, констатуючи посилення активності опришків, доручив галицькому та коломийському старості, великому землевласникові на Підкарпатті Станиславу Влодикуві "розганяти" опришків, "їх ловити і карати".

1613 — поновлення постанови від 1588 р. про боротьбу з опришками спеціально для Руського воєвідства з метою перешкодити спільним виступам підкарпатських опришків та угорських і молдавських гайдуків.

1618 — письмове повідомлення сучасника, що "опришки і молдавани постійно діють у подільських краях і снятинській пущі — Чорній".

1618 — указ польського короля про закриття усіх доріг, які сполучають протилежні узгір'я Карпат: "Наказуємо неодмінно, того хочемо, щоб ви (шляхта — Ред.) спільно за це взяли і згадані місця, тобто всі броди, шляхи, переходи, стежки, якими був звичай їздити возами і кіньми та ходити пішки з Угорщини до Корони і Семи-городської землі, а також на Волощину, — зарубати, замести, закинути... Нікого з Угорщини до наших держав не пускати".

1620-ті рр. — на Гуцульщині почав діяти опришківський загін під орудою Гриня Кардаша — ватажка з української частини Буковини, яка підлягала тоді Молдавії.

1621 — об'єднані загони Кардаша і Чурила зруйнували Пнівську фортецю — найміцнішу на Підкарпатті магнатську твердиню.

1626 — документальне повідомлення, що в жовтні 1626 р. Гнат Височан, "зібравши всякі громади людей з різних сіл та опришків, з якими підтримував зв'язки, розсадивши їх по різних місцях", вступив з ними до Боднарова, щоб розправитися з місцевою шляхтою.

1628 — новий королівський указ, що закликав польську шляхту боротися проти опришків.

1656 — польський король змушений був звільнити галицьку шляхту від участі у війні проти Московщини і зобов'язавши їх розгромити опришківський рух.

1671 — посольство галицької шляхти до Варшави з метою доповісти про особливу активність опришків у навколишніх лісах.

1673 — спільний похід галицьких опришків та молдавських гайдуків на Покуття під орудою молдавського ватажка Бордюка.

1676-1682 — діяльність опришківського загону Івана Винника на галицькій Гуцульщині.

1677 — опришківський загін Василя Гліби захопив маєтки магнатів Туровського в Надгірній і Полянського в Ковалівці.

1681 — біля Делятина шляхта спіймала "славного опришка" Нестора.

1698, 17 липня — селяни з Довгопілля, Рожнева, Микуличина під проводом опришка Василя Лунги, заручившись підтримкою закарпатських опришків, напали на Косів, завдавши шляхті збитків на 200 тис. зол.

1700 — в с. Печеніжин Коломийського повіту народився Олекса Довбуш (в актових книгах названий Довбущуком).

1701 — успішні виступи опришківського загону Пинті у Марамороському, Сатмарському і Бігарському комітатах на Закарпатті. Мадяри спіймали ватажка, проте він утік із в'язниці і ще з більшою силою активізував виступи проти февдальної верхівки, поширивши свій вплив на Північну Угорщину й Трансильванію. Проти нього були вислані угорські війська, за його голову угорська влада обіцяла грошову винагороду.

1701-1712 — діяльність загону опришків ватажка І. Пискливого, організованого з мешканців Покуття, Буковини і Закарпаття; опорний центр загону в Чорногорі; в загоні прославилися Прокіп Ковбаса, Федір Прокіп, Іван Карповий, Микола Тимчак.

1704, літо — об'єднані опришківські загопи Пинті і Пискливого вели боротьбу з польською шляхтою, орендарями в гірських околицях Коломийського повіту. Найбільшим був напад на орендарів і лихварів у м. Косові, де ті зібралися на весілля до заможного лихваря Гедолія.

1714 — діяльність загонів ватажків Верби, Леська, Панчишина; опришки напали на Ценяву і погрожували наступом на інші міста.

1727 — початок діяльності опришківського загону під проводом Григорія Дранки.

1733, 31 серпня — біля м. Товмач польська шляхта організувала ополчення для боротьби з галицькими опришками, звернувшись, крім того, з проханням до коронного гетьмана Йосифа Потоцького надіслати військову допомогу.

1734, травень — сеймик шляхти Галицької землі де була ухвалена постанова "в справі сваволі опришків і підданих". У той час в Делятинському

старостві діяв загін опришків, яким керував ватажок Петро Сабат. Шляхті вдалося спіймати Сабата й ув'язнити в Станиславівській фортеці, але ватажок втік з ув'язнення і продовжив свою боротьбу.

1734 — ватажок Дранка, "зібравши собі людей, пішов у наступ на сільського багатія Господина в с. Кричка".

1734, 5 червня — польська шляхта організувала під Галичем загальне ополчення проти опришків.

1736 — шляхта Коломийського повіту, неспроможна своїми силами боротися з опришками, попросила на допомогу регулярні війська гетьмана Потоцького.

1736, травень — скарга шляхтичів на Галицькому сеймику: "Сваволя хлопська в горах у Коломийському повіті набула значного піднесення, появилася велике число опришків, даються чути таємні і публічні напади".

1738 — початок опришківської діяльності О. Довбуша; спочатку Олекса діяв зі своїм братом Іваном, який згодом відійшов на західне Підкарпаття, де організував під своєю орудою ще один загін. Табір Олекси був в Черногорі, на г. Стіг, звідки він розгортав свої виступи на Покутті, Буковині і Закарпатті.

1739 — на сіверській солеварні Довбуш покарав ненависного місцевим селянам лихваря Лошана, знищивши при цьому всі боргові книги.

1741 — напад загону О. Довбуша на маєток Карпінського в Голоскові, де ватажок не вчинив насильства над родиною шляхтича. Таким чином, був врятований син шляхтича — майбутній відомий польський поет Ф. Карпінський.

1742 — Довбуш покарав багатія Дідушка і знищив його маєтки в гірському селі Довгопіллі.

1742 р. — на Буковинській полонині О. Довбуш заборонив опришкам стріляти у жовнірів, які його атакували, тільки тому, щоб не залишилися сиротами жінки та діти напасників.

1744 р. — в м. Борщеві Довбуш зі своїми опришками покарав лютого гнобителя селян і "утихомирювача" селянських рухів полковника Константина Золотницького.

1744, літо — Олекса Довбуш здійснив напад на Богородчанську фортецю і спалив в ній податкові книги, знищив маєтки, підійшов під Дрогобич і Турку, щоб покарати гнобителів, передовсім лихварів, зокрема лютого орендаря Зельмана.

1744-1745 — зимування загону Довбуша в гірських околицях Закарпаття.

1745, весна — Довбуш почав нові походи, загрожував гнобителям в Солотвині, Надвірній, дійшов до Рогатина.

1745, 23 серпня, вечір — Степан Дзвінчук у своїй хаті смертельно поранив Довбуша.

1745, 24 серпня — смерть О. Довбуша на очах космацької громади і шляхти. Тіло Довбуша шляхта возила по селах, щоб переконати народ в тому,

що він загинув, а потім виставила в Коломийській ратуші. З документів відомо, що польський гетьман наказав порубати тіло на 12 частин і розвішати "на палях і пострах" в 11 селах і містах Покуття.

1745 — після загибелі Олекси Довбуша його загін опришків очолив Павло Орфенюк. Цей загін шляхта розгромила наприкінці року, а сам ватажок героїчно загинув у бою біля Довгопілля.

1744-1754 — діяльність ще одного наступника Довбуша — Василя Баюрака. Баюрак обирає основне місце свого перебування в с. Довгопіллі на Буковині, організує загін опришків і робить напади на гнобителів в Коломийському повіті. Він, як і його попередник, приймає в загін покривджених селян Підкарпаття, Молдавії, налагоджує тісні зв'язки з довіреними особами.

1749-1751 — період найбільшої активності загону Баюрака. Загін Баюрака напав на Косів, погрожував наступом на м. Яблонів, розправився з орендарем в с. Рожневі, постійно "стрясав" панів.

1751 — каральний загін смоляків, разом із загонами шляхетських військ на чолі з полковником Пшелуським розгромили один із загонів Баюрака на р. Черемош. Спійманих опришків було засуджено і жорстоко покарано. Вдруге атакували загін Баюрака в Довгопіллі, але ватажкові і на цей раз вдалося уникнути небезпеки. З Буковини він переходить на Покуття.

1754 — в с. Ясенові польська шляхта підступно схопила В. Баюрака. Протягом 20-24 квітня 1754 р. у Станиславівській кріпості відбувався судовий процес над цим ватажком. Його піддавали тортурам, а потім засудили до жорстокої смерті. Польський поет Ф. Карпінський, очевидець цієї страти, записав у своїх мемуарах, що перед смертю ватажок Баюрак попросив гірську сопілку, на якій загравав востаннє сумні верховинські думки. Після цього його порубали і частини тіла розвішали "на палях".

1755-1759 — рух опришків продовжував ще один наступник Довбуша — Іван Бойчук; головною стоянкою загону Бойчука було гірське с. Ясенів, де комплектувався загін опришків, тут вони відпочивали, підтримували зв'язки з населенням. У загоні були свої писарі, які писали "атестації" для вільного переходу опришків через міста і села та відозви з погрозами до панів.

1759, літо — Іван Бойчук зі своїми побратимами-опришками з Покуття пішов на м. Болехів — великий центр зосередження підкарпатських лихварів, орендарів підкарпатських солеварень та ін. Здобуття Болехова належало до найбільш сміливих дій галицьких опришків у 1750-их роках., що дуже налякало шляхту.

1759, 2 жовтня — з метою підняти поляків на боротьбу, коронний гетьман Ян Браніцький видав спеціальний універсал проти опришків Бойчука, щоб "не відновилися за давнім прикладом Довбуша більші в тому краї напади".

1759 — Вдалиий наступ загону Бойчука на Болехів та інші міста — Яблонів, Долину, Косів, Пістинь, Баню, Рунгури сприяли активізації

селянського руху. Шляхта Галицької землі відкрито заявила, що "опришки стали особливо активними, бо не тільки робили сміливі наступи на шляхту в містах і селах, знімали з них контрибуцію, але почали піднімати гірське селянство до звичайного повстання"; занепокоєна підкарпатська шляхта, не будучи сама в силі розправитися з опришками, просила допомоги; гетьман Ян Браніцький розсилає універсали проти опришків і відряджає коронні війська на чолі з галицьким хорунжим Дідушицьким; спіймані і засуджені на смерть деякі з опришків Бойчука.

1759, літо — перед загальним наступом шляхетських військ Бойчук з жменькою найближчих соратників переходить з Покуття на Україну, на Запорізьку Січ. Прибувши туди, Бойчук зупинився в Переяславському курені отамана Кочубея. Звідси Іван Бойчук "з гір" і Ігнат Марушак "із-за Дніпра" спільними силами опришків і козаків вийшли із Запоріжжя і перейшли на Правобережжя, допомагаючи гайдамакам у боротьбі з шляхтою. У Стрижевському лісі загін розділився на дві частини, внаслідок чого галицькі опришки опинилися у різних групах. Марушак зі своїм загоном "пішов Чорним шляхом" на Любар, але, довідавшись, що цю дорогу стережуть шляхетські війська, відійшов у бік і натрапив на генерала коронної артилерії пана Гужинського, в якого козаки "забрали не лише коні, але й все, що вдома було". Учасники обох груп у цьому поході здобули Краснополе, Безпечну, Ступник, Голяки — маєтки пана Михайловського, та Вишенку — маєток підстарости Кременецького. Решта козаків, серед яких знаходилися соратники Бойчука Іван Жупник, Стефан Ясінський, на чолі з ватажком Марушаком рушили далі в похід проти шляхти.

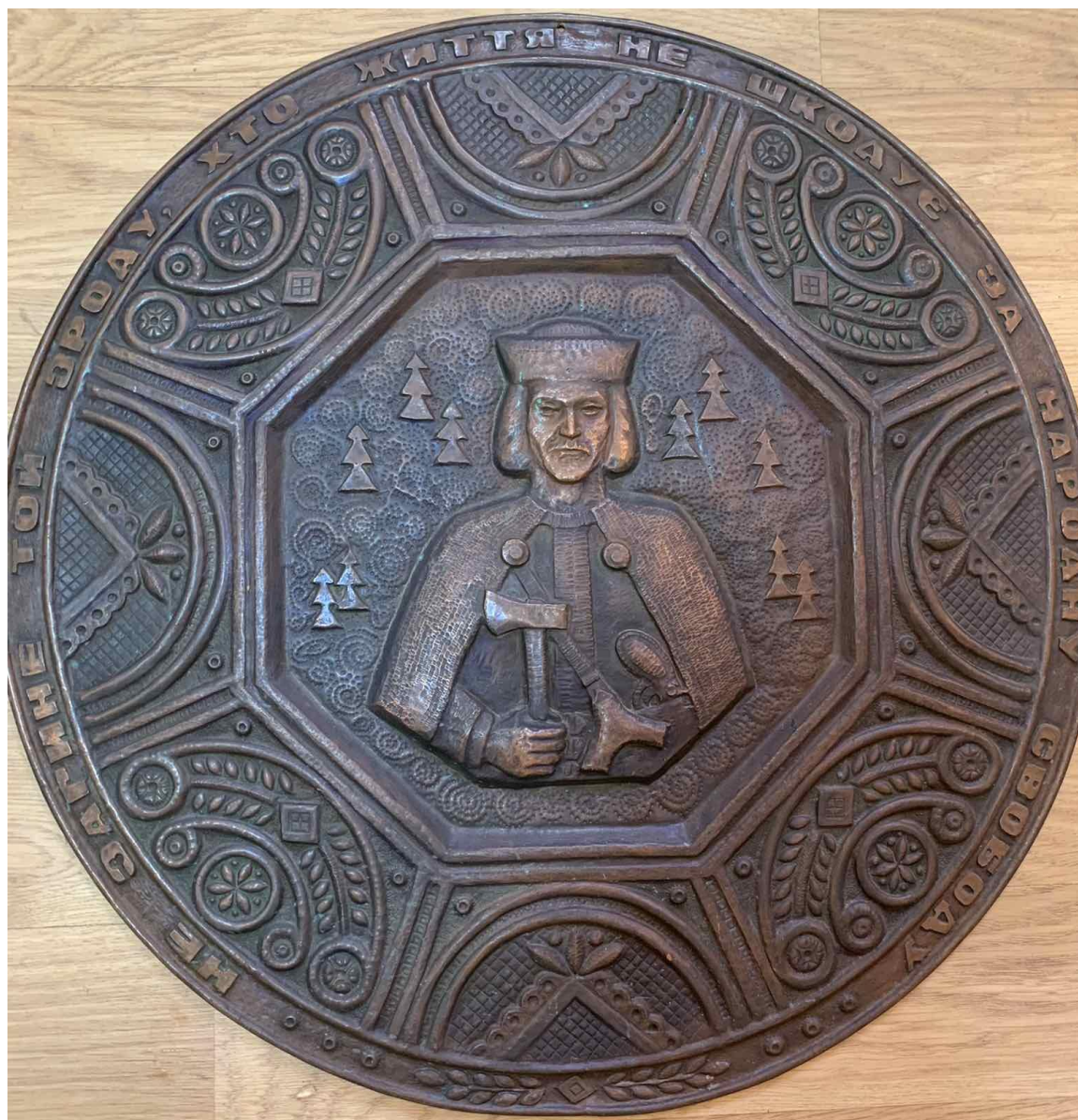
XVIII от., кін. - XIX от., поч. — нове розгортання опришківського руху, зумовлене посиленням примусової рекрутчини та збільшенням державних податків. XIX ст., 20-ті рр. — придушення опришківського руху

Додаток Б

«Олекса Довбуш»

Найдавніша картина невідомого художника XVIII ст.

Володимир Любінець, Микола Капак

24 вересня 1998 р.

«Олекса Довбуш»

скульптор

Василь Вільшук

лауреат державної премії ім. Т.Г.Шевченка

«Довбуш пише маніфест проти панів»

Михайло Ткаченко 1965 р.

«Гірська мелодія» (Довбуш і Дзвінка)

Дмитро Кравач

Довбушевий топір

Івано-Франківський державний історико-меморіальний музей Олекси Довбуша

Додаток В

ПЛАН-КОНСПЕКТ УРОКУ

Мета:*загальноосвітня:*

- Охарактеризувати зародження опришківського руху в Україні у XVII – XVIII ст.
- Проаналізувати розвиток опришківського руху під проводом О. Довбуша.

розвивальна:

- розвивати критичне мислення, вміння аналізувати історичні джерела та робити висновки.
- розвивати логічне мислення, вміння аналізувати та узагальнювати історичні факти та явища;
- розвивати вміння узагальнювати та систематизувати отриману інформацію.
- розвивати навички самостійної роботи з джерелами

логічна:

- виховувати шанобливе ставлення до думки інших;
- виховувати повагу до історії України та її визначних діячів;
- виховувати інтерес до історії України, її історичної науки.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань.

Обладнання: підручник, ілюстративний матеріал.

Основні дати: Опришок

Основні терміни: 1738—1745 рр. — повстання під проводом О. Довбуша.

Час	Етапи уроку	Навчально-виховна діяльність учителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітки
2 хв	1. Орган. момент	Привітання, перевірка готовності учнів до уроку		
8 хв.	2 Перевірка дом. завдання			
5 хв	3. Актуалізація опорних знань		Хто такі опришки? Де діяли повстанці: Назвіть першу	Логічна Аксіологічна

			згадку про опришків? Яку тактику використовували опришки?	
25 хв.	4 Вивчення нового матеріалу	<p>1. Становлення руху опришків</p> <p><i>Словникова робота</i></p> <p>Опришками називали здебільшого селян — народних месників, які бралися за зброю, щоб позбутися гноблення. Вони боролися на західноукраїнських землях проти релігійного, соціального, національного гніту. До них приєднувалися селяни-втікачі та міщани — кріпаки, наймити, міська біднота. Опришки застосовували тактику партизанської війни, діяли невеликими загонами в Галичині, Буковині, на Закарпатті. Вони винищували польську шляхту, орендарів, багатіїв, католицьких та уніатських священників. Найбільшого розмаху опришківський рух досяг у першій половині XVIII ст., коли його очолив Олекса Довбуш. 1738—1745 рр. — повстання під проводом О. Довбуша. Загін О. Довбуша становив від 30 до 50</p>	<p>Опришок — походить від лат. oppressor — «знищувач», «порушник».</p> <p>Які причини опришківського руху?</p> <p>Що таке опришки?</p> <p>Коли розпочався опришківський рух?</p>	Логічна

		<p>осіб. Опришки нападали на маєтки, роздавали панське добро селянам, убивали тих, хто особливо жорстоко знущався з народу. Вони мали тісний зв'язок із місцевим населенням, яке завжди повідомляло О. Довбушу про небезпеку, допомагало продовольством, переховувало їх від переслідувань. Загін О. Довбуша здобув Богородчанську фортецю і здійснив успішні напади на укріплені міста Дрогобич і Рогатин. Проти О. Довбуша були організовані каральні загони, за нього було обіцяно значну винагороду. Після вбивства О. Довбуша повстання опришків продовжувалося</p> <p>2. Значення руху опришків:</p> <ul style="list-style-type: none"> • рух опришків — славна сторінка в історії національно-визвольної боротьби українського народу; • він надихав наступні покоління борців за волю і свободу, за людську гідність, проти жорстокого гноблення й експлуатації; • образи народних месників назавжди 	<p>Хто був одним з найвідоміших ватажків опришків?</p>	
--	--	--	--	--

залишаться в пам'яті народній як захисники прав і свобод, як борці, віддані тій справі, яку обстоювали.

3. Олекса Довбуш (1700-1745)

Народився в с. Печеніжині нинішньої Івано-Франківської області, був пастухом громадської худоби. Пізнав злидні, несправедливість, безправ'я. Бачив кривди й наруги панів, тому з дитинства у нього зріла ненависть до них, бажання допомогти бідним і знедоленим. Діяв у Карпатах, створивши табір на горі Стіг, звідки здійснював рейди на Прикарпаття, Західну Україну, Буковину. Загинув від руки заможного селянина у с. Космач. Про О. Довбуша складено чимало народних пісень, переказів і легенд. Його ім'ям названо печеру на горі Говерла, скелю поблизу Яремчі. Образ мужнього народного героя відтворено в літературі, мистецтві,

За що загинув
Олекса Довбуш?

		<p>музиці, кіно. У 1971 р. на батьківщині О. Довбуша було встановлено пам'ятник.</p> <p>4. Піднесення руху опришків під проводом О. Довбуша.</p> <p>Найвищого піднесення рух опришків досяг у 1730 – 1740 рр. під проводом Олекси Довбуша. Загони Довбуша діяли на Прикарпатті, робили походи в Перемишль, Дрогобич, Турку, на Закарпаття й Поділля. Частина опришків переходила й на Запоріжжя. Опришки О. Довбуша особливо активно діяли в Коломийському повіті влітку і восени 1738 року. Їхнім опорним центром стали околиці Яблунівського ключа. Його виступи набули масового характеру. У 1740–1741 роках під натиском польських військ Довбуш змушений був залишити околиці Печеніжина і Яблунова, відступити на Верховину й втаборитися на Буковецькій полонині. Звідси знову почав нападати на шляхетські маєтки не лише на Коломийщині, а й на Буковині та Закарпатті.</p>	<p>Яким був характер опришківського руху?</p>	
--	--	---	---	--

		<p>Розправа Довбуша з економами, лихварями, орендарями у 1738–1745 роках викликала серед простого люду симпатію. Селяни вважали Довбуша «своїм спасителем». 24 серпня 1745 року Довбуш був позрадницькому вбитий. Після загибелі ватажка між шляхтою виникла суперечка: кожен хотів похвалитися перед гетьманом Потоцьким і коронною князівною Яблоновською, що саме з його допомогою виявлено «вірність і хвалебний вчинок», убивши відомого опришка.</p>		
10 хв.	5. Узагальнення та систематизація знань учнів.		<p>Мозковий штурм Чому опришківський рух виник саме в цей період? Які були причини і наслідки опришківського руху? Якою була роль Олекси Довбуша в опришківському русі?</p>	
3 хв.	6. Домашнє завдання		<p>Опрацювати § 20 підручника з історії України. Підготувати повідомлення</p>	

			про одного з опришків.	
--	--	--	---------------------------	--

